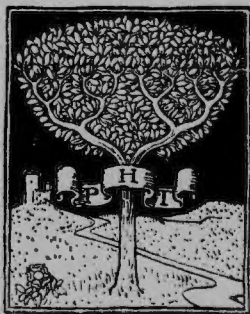

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BERTIL BROOMÉ

1952

ÅRGÅNG 50 · HÄFTE 1-2

INNEHÅLL

	Sid.
Landsantikvarien MANNE HOFREÉN, Kalmar:	
Erik Arbins "Lefwernes Lopp." En versifierad självbiografi från 1700-talet.	
Utgiven med inledning	1—18
Fil. mag. BENGT MEDIN, Båstad:	
Carl Jacob von Schantz' anteckningar från åren 1808—1809	19—29
Översten CARL-AXEL TORÉN, Saltsjöbaden:	
Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister och Magnus Torén	30—36
Fil. lic. A. FILIP LILJEHOLM, Göteborg:	
Medeltida arvslogar och släktskapsbestämning. II	37—56
Professor JAN ERIC ALMQUIST, Djursholm:	
Bidrag till den ointroducerade adliga s. k. Bjurums-släktens historia	57—75
Stiftsnotarie ERIK HÅRD AF SEGERSTAD, Växjö:	
Tegnérska släkttraditioner. En granskning	76—84
Fru INGEBORG WILCKE-LINDQVIST, Uppsala:	
Bidrag till Tomtasläktens och äldre Väsbyättens historia.	85—88
Arkivarie JAN LIEGREN, Stockholm:	
Ätterna Linds äldre vapenbilder	89—92
Arkivarie STEFAN SÖDERLIND, Stockholm:	
Tyrgils Knutssons härkomst	93—109
Arkivarie GUNNAR HELLSTRÖM, Sigtuna:	
Tillägg till Stockholms stads herdaminne	110
Docent BENGT HILDEBRAND, Stockholm:	
Bidrag till släkten Estenbergs historia. Meddelande	111—112

Erik Arbins »Lefwernes Lopp».

En versifierad självbiografi från 1700-talet.

Utgiven med inledning av **Manne Hofren**.

Det är åtskilliga drag ur den karolinska tidens och frihetstidens militära, politiska, kyrkliga och pedagogiska liv, som den pensionerade protokollssekreteraren Erik Arbin vid sidan av sitt eget levnadslopp har nertecknat i den självbiografi på vers, vilken han slutdaterade i Söderköping den 16 mars 1775, och som här nedan avtryckes efter ett originalmanuskript i Värnanäs bibliotek.* Den Arbinska biografien är ett exempel bland många på de kultur- och personhistoriskt värdefulla handlingar, levnadsteckningar, dagböcker och brev, som mer eller mindre okända vila i privata samlingar, och som borde komma till forskningens kännedom i större utsträckning än som sker. Även de till synes enklaste människor och händelselösaste liv ha ur kulturhistorisk synpunkt mycket att ge — de förläna historien dess nyanser.

Den levnadstecknare, som här presenteras, var i och för sig ingen märkligare man. Men de människor och förhållanden, med vilka han kom i kontakt under sitt liv, förskaffa hans levnadsteckning ett allmännare intresse. Själv var Erik Arbin född 2 maj 1712 i Säbrå biskopsgård invid Härnösand, moderns föräldrahem. Hans fader var Nils Eriksson Arbin, kamrerare vid Fortifikationskontoret och död i Stockholm 1730, modern Hedvig Eleonora Wallin, dotter av biskop Göran Wallin och död 1712 vid sonens födelse. Denne kom på grund härav att uppfostras hos morföräldrarna. Fadern gifte 1715 om sig med Anna Brita Blomhielm, med vilken han fick söner, sed. generallöjtnanten Axel Magnus von Arbin och preses i tull- och accisrätten Magnus Gabriel Stiernsparre. Efter biskop Wallins död flyttade Erik Arbin år 1726 till fadern i Stockholm och in-

* Till Värnanäs måste handskriften ha kommit genom majoren Carl Råbergh-Mannerskantz' andra äktenskap, då han 1803 gifte sig med Anna Charlotta von Arbin, brorsdotter till biografiens författare. Handskriften utgör 12 sidor, inbundna före titeln i ett ex. av den hos Johan Georg Lange i Göteborg år 1760 tryckta bibelupplagan.

skrevs samtidigt vid Uppsala universitet, där han tillbragte några år under ledning av morbrodern, Göran Wallin d. y. Sedan fadern 1730 avlidit måste Erik Arbin avbryta studierna och fick tjänst vid kungliga kansliet, där han avancerade till protokollssekreterare i rådet. Efter avskedet skaffade han sig en mindre egendom i Närke men synes ha varit mindre framgångsrik som jordbrukare, varför gården måste säljas. Slutligen bosatte han sig i Söderköping, där han avled 23 maj 1785. Erik Arbin var gift tvenne gånger: första gången med »en dame af adlig stämme», Eva Cath. Leijonancker (1712—1770), dotter av sed. amiralen David Young L., andra gången med »en trogen tienarinna», Ulrika Norehn (1744—1783).

*

Självbiografiens form tyder på att Arbin haft sina poetiska aspirationer, men det versepas i psalmtön som han gjorde av sitt liv vittnar förvisso icke om någon större skaldebegåvning; dock gripes man av det enkla, trohjärtade och fromma i form och innehåll och i några fall når dikten en viss höghet, t. ex. i skildringen av hur den gamle biskopen letar efter resterna av sin makas lik i askan efter det av fienden nerbrända hemmet. Minnena av barndomsårens lekar och löjen ha också skänkt författaren en gnista av poetisk ingivelse.

Vid sidan av den versifierade skildringen har författaren försett sin biografi med ett stort antal noter, vari han kompletterar dikten med en mångfald fakta och detaljnotiser. Det är framför allt i dessa noter, som de verkligt talande och autentiska sakerna komma fram, och de bli därför biografiens kanske värdefullaste del.

Överallt får man i stroferna och noterna små glimtar, ofta i anekdotens form, som belysa människor och förhållanden. Man får följa barnårens lekar sommar och vinter i norrlandshemmet. Man får bevittna hur vid ett sjukdomsfall den berömda stockholmskirurgen Salomon Schützer reser »genom natt och dag» upp till en liten gosses sjukläger — varvid man får den intressanta notisen att doktorn om han kommit i tid hade kunnat göra en transplantation. Till det allra värdefullaste i skriften hör skildringen av hur Arbin som pojke fick uppleva skrällen under det ryska härjningståget 1721 längs Norrlandskusten, varunder biskopsfamiljen med adjunkt, informator och tjänare nödgades företaga en synnerligen brådstörtad, lång och farlig flykt upp till »Finnmarken», gränsskogarna mellan Ångermanland, Medelpad och Jämtland. Berättelsen om det hastiga uppbrottet från hemmet, om hur pengar och värdesaker skyndsamt

anförtros åt jorden, om ritten upp genom bygden och om den strapatsfyllda färden genom skog och moras in till det slutliga gömslet inne i den milsvida skogen, om det månadslånga livet där kring den gamle biskopen som centrum, om återkomsten till brända och skövlade hem och kyrkor, allt detta är dramatiskt och detaljerat skildrat och utgör en samtida minnesbild av ganska enastående slag.

Inte minst värdefullt i den Arbinska självbiografien är f. ö. just den bild den ger av gamle Göran Wallin och hans person — en karolinsk kyrkoman av central betydelse, en man i vars armar Karl XI utandats sin sista suck, en man som sett Karl XII födas, som följde honom som fältpräst vid krigets utbrott och som avled på grund av ohälsa ådragen vid flykten undan ryssen 1721. Biskop Wallin var en äkta karolin, och med levande åskådlighet berättar dottersonen om hans känslor vid budet om Karl XII:s död: när de två gossarna Arbin en morgon kommo in i biskopens kammare för att som vanligt göra sin morgonuppvaktning funno de den gamle vandrande av och an under tårar. »Ack mine små gässar, sade han änteligen, jag har denna morgonstunden fått en högst sorgelig tidning: Sverige har mist en Stor Konung, den jag sedt födas och krönas, och i aderton år utstådt många farligheter för sitt rike: han är nu plötsligen til döds skuten wid Fredricshall: I kunnen icke rätt förstå denna olyckan, och hwad den har at innebära».

Av intresse är även den personliga bild Arbin ger av sin avhållne morbror, Göran Wallin d. y., först lektor i Härnösand, sedermera professor och bibliotekarie i Uppsala, superintendent på Gotland och biskop i Göteborg, den lärde författaren till »Gothländska samlingar, allestädes med flit uppsökte . . .». Vid tiden för ryska tåget 1721 befann sig Göran Wallin d. y. på utländska studieresor, men under Uppsalatiden kommer systersonen i närmare kontakt med honom, och får bl. a. tillfälle att ge en detaljrik skildring av en s. k. »lotteri-examen» med hans elever i Wallins hem i Uppsala, en notis som torde vara av undervisningshistoriskt värde.

Göran Wallins första maka, Elisabeth Palmroth, var dotter till en av tidens mest framstående lärde i Uppsala, professor Johannes Palmroth; i biografiens tidigare skede — flykten 1721 — framträder denna dam som djärv och stridslysten amazon, som ville resa befolkningen till kamp mot de i bygden kringströvande fiendeskarorna.

När så Erik Arbin efter avslutade uppsalaår framträder som sekreterare i Kungl. Maj:ts kansli under Fredrik I och Adolf Fredrik får han tillfälle att ge en tjänstemans syn på rådsarbetet, en sak av tämligen stor ovanlighet, som låter oss titta in bakom kulisserna.

Kung Fredriks syn på de tråkiga timmarna i rådet skymtar i kungens, av sekreteraren noga antecknade omdöme: *riksvårdande bagateller*. Spänningen mellan de olika kraftfälten i riksstyret under frihetstiden röjer sig klart och man får ett starkt intryck av en protokollssekretäres vanskliga och delikata ställning under dessa år — inte underligt att han också tröttnade på tjänsten och återgick till en lägre syssla. Från sekreterartiden får man också en åskådlig och lustig bild av hur den unge kronprinsen Gustav hjälper till att räkna upp pengarna i Arbins kungliga dusör för utskrivandet av den nyfödde prins Karls amiralsfullmakt. Man får också veta, att Arbin tvenne gånger gjort tjänst som härold, nämligen vid Fredrik I:s begravning och vid Adolf Fredriks kröning. Vid den sistnämndes Eriksgata till Finland kunde han dock ej vara med på grund av sjukdom.

Till miljöer utanför hovet och tjänsten leder Erik Arbins studentvänskap med Olof von Dalin och minnet av »collegia disputatoria» med honom och andra i Uppsala. »Ägde ock den vänskap och förtroende hos bemälte von Dalin, at han wid 10:de arket af Argus för mig uptäckte sig wara auctor». En notis som i sin mån också ger en glimt av 1700-talets andliga miljö är upplysningen om Arbins pietistiska väckelse på 1740-talet. Överallt i Arbins levnadsbild framskymtar f. ö. mannens fromma och allvarliga sinnelag samt hans plikttrogna och stränga tjänstenit under ett liv,

»af sorg och glädie blandat,
hwilkas wäxling
mäst utgiöra
loppet af wår tid».

Erik Arbins Lefwernes Lopp.

In Nomine Iesu

Mitt Lefwernes Lopp

Symbolum

Dav. Ps. 51, v. 7, 9.

Si! Jag är

af syndig säd född hit til werlden

Och min mor

har mig i synden aflat:

Skära mig!

Med Isop at jag warder

Aldels rener,

Twå mig jemwål

At jag blir snöwit.

1

Jag är född
 Det siutton hundra tolfte året
 Uti Maii
 Den andra gamla stilen
 I det land
 Som utaf Manna Ånger
 Hafwer namnet
 Innom Norra
 Svea Rikes gräns.

2

Säberåd
 För Stiftets bisp prebende sätet
 Är den ort
 Jag första gång feck skåda
 Dagsens lius
 I sällskap med en broder¹
 Som därefter
 Otta dagar
 Med min moder dog.

3

Dotter hon²
 Den enda war af Stiftets Biskop
 På den tid
 JÖRAN WALLIN den äldre³
 Dygdig, from
 Jag henne hört berömmas,
 Änskönt födder
 Med ett krafftlost
 Tungans, örats bruk.

4

Kammerer
 I Krigs Collegio war min fader⁴
 Wid det wärk
 Som hör til Fästnings Byggnads
 Räkenskap:
 Hans första gifte giorde
 Bispens pengar,
 Med det andra
 Feck han syslan god.

5

Medlertid
 Blef jag samt med en äldre broder⁵
 Fostrad opp
 Hos mine Mor föräldrar
 Tolf års tid⁶
 Til des min Mor Far dödde⁷
 Och ny biskop
 Blef förordnad:
 Prosten Asp det war⁸

6

Stå i grace
 Hos Mor Far jag den lyckan hade
 Där af skeer
 Han sålde mig anropte
Minsten kom!
*Kom Gnisten, kom, kom Gnuten!*⁹
 När han wille
 Med mig tala
 Och mig nam nam ge.

7

Lika gunst
 Min bror hos Mor Mor åter ägde
 Dok likwäl
 Med annan art af titlar¹⁰
 Stötand på
 Det märke Drottning Disa
 Enligt sagan
 Hafwer gifwit
 Staden Örebro.*

8

Nio år
 Til ålder kommen måst jag flyckta
 För ett grymt
 Ryskt härjande fientligt¹¹
 Upp til fiälls
 I köld och nöd af hunger:
 Oss dock willigt
 Folket föder
 I Finnmarken bor¹²

* »Det märke Drottning Disa enligt sagan gifwit staden Örebro». — Om det ominösa »Örebro märke» berättar Hvitfeldts Danska Crönika: »De svenske beskylte henne [drottning Margareta] for at hafve gifvet dem udi Örebro it usedvanligt vaben og merke paa deris mynt, som er det lem paa qvindfolk, som naturen vil hafve skjult». Hvitfeldt syftar här på Ericus Olai, som påstått »det drottning Margareta låtit Riket till en evig skymf, slå ett mynt, varpå hon satt sin qvinnoblygd, vilket skulle tjäna dem svenskorn för vapen . . .». I folksägnen skiftar drottningens identitet, ibland kan det vara dr. Kristina. (Medd. av fil. dr Bertil Waldén.)

9

Gubben grå,
 Min Mor Far, jag mig än påminner
 Hur han sad'
 När som han wattu-koppen
 Satt til mun
 Wid tobaks pipans rökning
Non sic olim
Et non semper
Oleum man har.

10

Hurtig, flink
 En täcker fru rätt karlawulen
 War med oss
 På flyckten ock följaktig
 Med sin son¹⁴
 Den satt hon på salknappen:
 Jag bak ryggen
 Hölt om lifwet
 Under dess lapp-mudd¹⁵.

11

Hielte mod
 Hos amazonen icke feltes
 Til motvärn
 Om folket stånd ha hållit:
 Utaf harm
 Hon stora stenar wältrar
 Utför bergen
 Så at träden
 Bryts med knall och brak.

12

Eld och rök
 Uppfyller luften med en dimba
 Hwar utaf
 Solskenet blir fördunklat
 Långan tid:
 Desutom ock förspordes
 Grufligheter
 Af cossaquers
 Framfart grym och hård¹⁶

13

Ömklig syn
 Sig tedde för vårt wåta öga

När wi hem
 Från flyckten kom tillbaka:
 Biskops gård
 Med kyrckan närbelägen
 Lagd i aska
 Med den snygga
 Staden Hernösand¹⁷

14

Några dar
 Förrän wår flyckt i brådska skedde¹⁸
 Skildes hän'
 Min Mor Mor genom Döden¹⁹
 At ei hants
 Besörja Des begrafning
 Utan kroppen
 Död upplagder
 Blef med gården bränd.

15

Hennes ben
 Ur brända gruset gubben sielfwer
 Samlar hop:
 Med strida tårar fugtar
 Hennes stoft
 Och låter det jordfästa
 I den grafwen
 Där min moder
 Hwilar sina ben.

16

Trenne år
 Framlupo sen' i twång af lexor
 och i lust
 Af många manse-bragder:*
 Löpa kapp
 Med lappar uppå skidor
 Och på kälkar
 utför backar
 Åka stupad ned

17

Wånings rum
 Tilreda snygt uti snö-drifwor
 Skapa til
 Ofantlig store jättar
 Utaf snö:

* Mans är en liten gässe eller små herre. (Arbins not).

Barbaka rida hästar
Ro i båtar
Sommartiden
Med idrotter fler.

18

Många prof
Jag under alt likwäl fått röna
af Guds hand
Som alltid mig har vårdat:
Armar, ben,
Ja! Ofta sielfwa lifwet
Stått i fara;
Dock Guds änglar
Mig beskyddat wäl.

19

Ondskans frö
Jag med mig fört från moder lifwet
Märktes nu
Frambära sina frugter;
Utbrott ett
Skal wisa goda gagnet
Af det hinder
Fallen ande
Giörs i kroppens bo

20

Twistighet
Uppkommer häftig mig emellan
Och min bror
Om bruket af en kälke:
Motstånd hans
Til arghet retar sinnet
Att med yxan
Han förföljes
Af mig långt till skogs.

21

Kroppen matt
Af starka loppet efter honom
Dignar ner;
Där under straxt uppwäckes
I min själ
En sansning och en känsla:
Ser mig skyldig
Til det brottet
Cain öfwat ut.

22

Helt modfäld
Jag hem tillbaka mig begifwer
Wägar ei
Til åkning bruka kälken;
Ty til straff
Mig halsen borde bräkas,
Altså barnsligt
Jag knäfaller
Gud om tilgift ber:

23

Glad, förnögd
Jag sedan åker utför backen
Och min bror
Med wänlig åtbörd möter:
Slut häraf!
Hur' kroppens fängsle tienar
Fallne andan
Til ett hinder
Uti ondskans lopp:

24

Än ett slut
Af detta torde kunna dragas:
At sin fart
Fortsätta fallne andar
Utan kropp
Beständigt, oupphörligt
At ei någre
Räddnings medel
Hos dem finna rum

25

Nu blir tid
At flytta ifrån foster-bygden²⁰
Til Stockholm
I följe med min Mor Bror,
Som då war
Hof predikant wid Hofwet:
Utan tårar
Jag ei skildes
Från min födslo-ort.

26

Likaleds
Jag ömnig tåreflod utgiuter
Första gång
Jag kom i faders huset:

Alt jag såg
 Mig främmand' förekommer
 Stora werlden
 I sin lefnad
 För mig sällsam war:

27

Troligt är
 At denna gråt ock war en aning
 Af allt det
 Mig sedan har besmittat
 Och förökt
 Mitt stora skuld register
 Til den stunden
 Jag feck höra
 HERRANS nåde-röst.

28

(:Kom siäl! Kom fort! / Si alt är
 giort. Jag war ju död. Med Dig har
 / ingen nöd. Af plikt det ingen
 gör / som dör; Den dock Mig til
 förtret så will; så dö då han / Hans
 wilje är hans band:)²¹.

28

Wettig dame
 Min stiuf mor war och wälbelefwd;
 Hon förstod
 Mitt sinne til sig draga
 Favorit
 Jag snart hos henne blifwer:
Denna gässen
 Sad' min fader,
Är bestäld åt Dig.

29

Ducktig man
 För oss nu togs till informator
 Han het' Mört
 Twå år han för oss läste²²
 Där uppå
 Wi foro til Upsala²³
 Under annan
 Informator
 Jag och min sam-bror.

30

Volontaire
 Under fortificationen

Blef min bror
 Den äldre nu inskrefwen²⁴
 Jag fortfor
 I mina studier sedan
 Twenne åren
 Hos min Morbror²⁵
 Med des äldste son.

31

På en bahn
 Lång tretti åren jag nu träder,
 Rikets tienst
 I Kunga-Cancelliet
 Träget gör
 Wid militairska wärket
 Tils omsider
 Minnes-Boken
 Jag i Rådet för.

32

Mycken nåd
 Af Kung ock Råd mig nu bewistes:
 Jag ger in
 En underdån ansökning
 At til lön
 I nåder bli förhielpter
 Sen jag fulla
 Sexton åren
 Den förutan tient.

33

Gref Tessin
 Af ädel drift suppliquen tager
 Går därmed
 Ur Rådet in til Kungen:
 Får det swar
Arbin Wi önske hulpen:
Om ei annars
Han hos Ständer
Må anmälder bli.

34

Någon tid
 Därpå Kung FREDRICH åt mig
 winkar
 Frågar mig
Wie geht's mit sein ansuchung?
 Ich glaub's gut

Jag swarde Ihr' Majstäten:
 Då helt nådigt
 Kungen sade
Recht lieb soll's Uns sein.

35

Wid en sak
 Af ringa wigt en gång sig yttrar
 Kungen så:
Rikswårdand' bagateller!
 Öga mildt
 Därwid han til mig wänder
 För at lemna
 I mitt tycke
 Skrifwa glosan upp.

36

Om det sätt
 Hwarmed jag rådslags skriften förde
 Yttrar sig
 En af de äldste Råden:
Grant jag ser
Hur' som protocollisten
Där hän syftar
At wi warsamt
Wäga våra ord.

37

Dubbel last
 Nu på antecknings boken faller
 Genom det
 At bref til Riks Arf fursten
 Skulle gå
 I form utaf utdrager
 Ifrån Rådet
 I befålet
 Båd til lands och siöss.

38

Wid ett fel
 Af mig begets i hastigheten,
 Det jag straxt
 Hos Fursten ock anmälte
 Swarar han
 Mig ganska nådigt, wänligt
Hwad är felat
Will jag rätta
Uti brefwet mitt.

39

Första gång
 Prins CARL i linda blir inswepter
 Sker af mig
 Med glädje stor i rådet:
 Jag undfår
 För Stor Amirals fullmagten
 Dubbelt hundra
 Nio dalers
 Sedlar i gebühr.

40

Ur mitt sinn'
 Det aldrig går hur' som Cron Prin-
 sen

GUSTAF täck
 Halp til at räkna sedlar
 Denna gång
 När som grefwinnan Strömfelt
 Denna summa
 Til mig skulle
 Lefwerera ut.

41

Ställning swår
 Inträffar nu wid protocollen
 Stridighet
 Emellan Kung och Rådet
 Yppas stark:
 Jag ofta war förlägen
 Och knapt wiste
 Hur' jag skulle
 Rätt förhålla mig.

42

Hos en man
 I cantzlisaker wäl erfaren
 Jag om råd
 Nödsakas mig befråga:
Hielp Er Gud!
Jag kan Er icke råda,
 War det swaret
 Han mig gifwer
Casus är rätt swår.

(42 a)

Den bestod
 Däri, at En af Rådets Herrar
 Från mig tar

Ett votum af Arf Fursten
 Hwilket jag
 Befallning får justera
 För Hans Höghet
 Som då wistas
 Uppå Drottningholm.

(42 b)

Lycka war
 Mitt hufwud satt emellan axlar
 Ännu qwar
 Att minnet kund' förnya
 Strax derpå
 Det samma Höga votum,
 Som justerat
 Samma dagen
 Hos Arf Prinsen blef.

(42 c)

Än ett prof
 Jag undergeck, då mig påbördas
 Af min chef
 Jag Kungens mening fattat
 Icke rätt.
 Dock twenne excellencer
 Fullt intyga
 Kunga orden
 Fallit som de stå.

43

Herolds tienst
 Twå gånger haft den nåd förrätta
 Först i sorg
 Wid Konungens begrafning
 Sen' i frögd
 När som Kung ADOLPH FRED-

RIK

Skulle krönas:
 Begge gånger
 Saknat minnes wård.

44

Wid den färd
 Som Eriks-Gata plägar kallas
 Kungen nu
 Til Finland göra skulle
 Blef jag nämnd
 At wara med följaktig,
 Men för siukdom

Jag ei kunde
 Göra följ med.

45

Wälbehag
 Af Ständer blifwer nu förklarad
 I den del
 Af Rådets protocoller
 Som angå
 Krigs-ärender och saker:
 Detta skönjes
 Af det brefwet
 Kungen därom får.

46

Än en nåd
 Mig wedersfors Af Kung och Rådet
 Sex' års lön
 I ett för alt en summa
 Skän(k)tes mig
 Därtill bidrog Gref Höpken;
 För mig talte
 Han rätt dråpligt
 Saken feck godt slut.

47

Ändtlig trött
 Förswagad mycket ock til hälsan
 Af ett drygt
 Swårt protocolls arbete
 Söker jag
 Från denna tunga syssla
 Gå tillbaka
 Til at göra
 Registratorstienst.

48

Detta steg,
 En wisser hofman till mig säger,
 När han blef
 Mig warse uppå hofwet,
Är misstykt
Af begge Majestäten;
 Därpå swarar
 Jag då honom:
 Stora skäl jag haft.

49

Ären siu
 Jag sedan hänglar med i tiensten

Arbet nytt
 Jag gör til Rådets nöje
 Får för det
 Ett hedersamt arwode
 Och til slutet
 Afsked söker
 Med min fulla lön.

50

Liten gård
 I Nerke sedan jag uppodlar:
 Och på Bo
 Mig ter för Kunga Hofwet:
 Drottning mig
 I twistig sak framkallar
 Til at wittna:
 Til Princessan
 Liten gåfwa ges.

51

Uti skuld
 Wid driften af landtbruket dryga
 Sänkes jag;
 Dock skadlös gården säljer:
 Flyttar sen'
 Med hustru ganska siuklig
 Til den yngste
 Af des systrar
 Mycket myndig fru.

52

Här jag dwälgs
 I trenne år ett halft år mindre
 I pension
 tre tusen daler årlig:
 Karghet stor
 I ädla fruns hushållning
 Mig dock twingar
 Hushåll sätta
 I Sörköpings stad.

53

Skyldig plickt
 Hos mig uppväcker wördnads drif-
 ten

Tolka fram
 Tessinska äreminnet*
 Swagt och klent:
 Jemwål betyga fägnad
 Öfwer tagne
 Det Schwerinska
 Burskap här i staden.**

54

Likaså
 Högtidligheten af mig firas
 På den dag
 SOPHIE namn gör märklig,***
 Med ett tal
 Af sorg och glädie blandat,
 Hwilkas wäxling
 Mäst utgiöra
 Loppet af vår tid

55

Ägtenskap
 Jag ingått hafwer twenne gånger
 Första sker
 Med dame af adlig stämman
 Andra gång
 Med trogen tienarinna:
 Uti begge
 Icke saknat
 Dygdens ägta ro.

56

Fiorton dar
 Jag knappast hade änkring warit
 Förrän mig
 En wisser fru slår före
 Gifte nytt
 Person så skön och artig
 At jag skulle
 Kär i henne
 Blifwa ofelbart.

57

Detta prat
 Jag söker höfligt så afbryta
 At hon gör

* Greve Carl Gustaf Tessin avled 1770.

** Ätten von Schwerin ägde vid denna tid det Burensköldska fideikommisset med egendomar i grannskapet av Söderköping.

*** Troligen syftande på Gustav III:s förmälning med Sofia Magdalena 1766.

Sig tanka Jungfru Ulla
 Fru kund bli:
 Däråf hon så uppretas
 At hon narrar
 Månge andre
 Med sig göra ett.

58

I sitt nit
 Går hon så långt at hon ei wäjer
 I mitt hus
 Begå en hop sottiser
 Si! Så går
 I våra skämda tider
 När man söker
 At belöna
 Och upmuntra dygd.

59

Tidnings lust
 I fruns åstundan jämwäl röjes
 Tala få
 Med min afledne hustru,
 Jag då ger
 På Swedenborg anwisning
 Han wäl kunde
 Artigt tiena
 Fruns nyfikenhet.

60

Adligt blod
 I mina ådror icke rinner;
 Och jag tror
 Det wore mindre nyttigt:
 Ty det gör
 I kroppen convulsioner
 Skadar mera

Än det gagnar
 Hälsans fria lopp.

61

Adelskap
 Man GUDS lof! dock icke saknar
 I det blod
 På korset är utrunnit,
 Det utgör
 Det ägta adelskapet
 Och befordrar
 All vår sällhet
 Som waraktig blir.

62

Lifs-frugt dyr
 Mig GUD på ålderdomen gifwer:
 Han gör mer
 Än jag har kunnat tänka
 Farlighet
 Han nådigt ock afwänder
 Och förhielper
 Frugten liflig
 Wäl i liuset fram.

63

Nu til slut
 Min GUD! jag tackar Dig af hierta
 At Du mig
 Igenom jemmer dalen
 Nådigt fört
 I tre och sextio åren:
 Styr min wandring
 Som står åter
 Til Ett Saligt Mål.

Söderköping d: 16. Martii 1775

Soli Deo Gloria

Erik Arbins egna noter

¹ Wid begges vårt Heliga Dop blef han kallad Nils efter vår fader och jag Erik efter farfar.

² Hedwig Eleonora efter då warande Riks Enke Drottningen, som burit henne til Dopet, war född döf och dum.

³ Bondeson från Webygeråds sokn och Walla by i Ångermanland, red skiuts och geck i wall med boskapen til 15:de år, blef snubbad af wallgångspigan, at han låg och läste i Psalmboken och Cathekesen: Jag

undrar, Jöran, hwad du will bli? Biskop swarar han. Då sade hon, Ja! när min r . . pa blir en smörtunna, blir du ock biskop: märkeligt at pigan lefde tils han blef det, och feck fråga henne hur det gått med hennes förwandling: I min barndom hörde jag Gubben ofta med löje tala om denna händelsen.

⁴ Nils Arbin rådmansson från Arboga, gift första gången 1708, andra gången 1714 med fortifications camereraren Blomhielms enda dotter Anna Brita, succederade sin swärfader, war förut bokhållare och cas-seur wid Stockholms stads auctions kammare: Af 2:ne söner och 2:ne döttrar med senare giftet lefwer äldsta sonen Gen: Majoren och Direc-teuren af Fortification Axel Magnus v: Arbin.

⁵ Jöran Arbin 1¹/₂ år äldre dog capitaine af fortification i Septemb. 1756, gift med min stiufmors brorsdotter Caisa Greta Blomhielm, lem-nade efter sig 5 döttrar och en son, hwilken i sitt 14:de år, kort för faderns död, antogs af Den Ädelmodige Militariske Ungdoms Tilskaparen August Ehrenswerd til wård och education wid fästningsbyggnaden i Finnland, är nu lieut: wid fortification.

⁶ Min första informator, som jag kan minnas, het Alberg, sedan kyrkoh: och prost i Bällinge i Sörmland, därefter Jöns Eurenus, som ut-gifwit En Prest i sin prydnad, därefter en Sundius, en Olof Kenselius och Eric Fluor sedermera prost i Umeå.

⁷ 1723 i Julii månad af blodstörtning, likpredikan hölts af prosten Omberg i Nordingråd, liktext Joh: 3. v. 16. Latinsk parentation hölt för-bemålde Eurenus då warande lector i Hernösand.

⁸ Prost i Norrköping.

⁹ Gubbens egne inventerad wänskaps betygelser wil säga in gradu diminutissimo, så mycket som *Liten, Mindre, Minst*.

¹⁰ M . . . s bårste, M. F . . Båtsman, som Gumman war Nerkesbo; så lærer desse douceurer från gammalt warit brukte i hennes hemort.

¹¹ I Maii månad weckan för Pingst 1721.

¹² Så kallas fiällen mellan Ångermanland, Medelpad och Jämtland, där flycktige finnar uptagit små nybyggen eller torp, desse försågo oss med miölk, smör, ägg, kalfwar, lam och kid samt korn och hafre-bröd, för denna deras beredwillighet blefwo de såsom lydande under Biskopens prebenden frikallade från alle presträttigheters afgift så lenge min morfar lefde.

¹³ Elisabet Palmrot, Theol. Professoren Doct. Palmrots i Upsala enda dotter, gift med min morbror Jöran Wallin Filius eller den yngre. då warande lector i Hernösand och andra gången utrikes wistande at antaga doctors graden, emedlertid bodde hon qwar i Hernösand och flyk-tade således med oss undan fienden.

¹⁴ Jöran Wallin, nepos på 5:te året, sedan den olycklige och i Giöte-borg 1745 i duel til döds stucken af von Vicken.

¹⁵ Sedan i wårt flyktande wi hunnit til den längst upp och närmast til fiällen belägna by i Stigsiö sockn, hwarest wi trodde oss wara säkre, inlopp om natten 4:de dag pingst tidning, at ett parti cossaquer dagen förut wist sig innom socknen, således bröto wi hals öfwer hufwud mitt i natten upp från denna by under ett owäder af dunder och blix, regn och snöglöpp i tiockaste mörker genom få-stigar öfwer berg, kärr och

moras på spång och kafwelbroar, och medelst folkets wägwisning ankommo wi dagen efter fram til ett af de omförmälte finntorpen, under denna färden war det som Hurtiga frun förde sin son på salknappen och mig bakom ryggen, min äldre bror red åter bakom ryggen hos morfar hållandes honom om lifwet med 2:ne kakor bröd framför bröstet, som woro förwandlade til deg, när wi kommo fram: Som wi här par dagar därefter fingo weta, att cossaquer hade trängt sig fram til den frånflyktade byn, så begofwo wi oss ännu lengre upp i willa skogen och slogo där läger med kojor af granris och bänkar inhuggne i träden omkring en stor sten, som tient oss til bord: genom försynens nådiga styrelse up-täcktes ei långt ifrån vårt läger en springkälla, som gaf tilräckeligt watten både til drikning och kokning, hwilken senare som oftast skedde utan salt och aldraminst med krydder, således fingo wi erfara att Fames est optimum condimentum cibi: Hela vår flycktings corps utgjorde med oss sielfwe och med vår informator Magister Olof Kenzelius och Adjuncten Magister Abraham Bong, med husjungfrun, drängar och pigor ett antal af inemot 20 personer. Bland drängarne war en ung finsker dräng, som wi kallade för Finn Erik och som han förut flycktat för ryssarne från Finland och kände deras maximer och rörelser så åtog han sig sielfwilligt at wara vår spion och inom hwarannan och hwar tredie dag med rapport huru långt fienden avancerat: När vår amazon genom honom feck weta at allmogen lupit til skogs, blef hon så förtretad, at hon proponerade sätta sig i spetsen med vårt manskap och anfalla de ströfwande cossaquer, som ofta ei woro flere än 4 à 5 högst 7 à 9 i följe: men som hon härifrån blef afrådd, tog hon sig före, at i harmen wältra stora stenar utför bergen: Sedan wi efter 3 à 4 weckors wistande här i ödemarken, hwarest afton och morgon giordes bön, och helgedagar hölts gudstienst, erhållit kundskap at fienden wid Umeå gått öfwer til Osterbottn, begynte wi så småningom draga oss ned til hemorten: Wid vår återkomst til den ofwan omförmälte byn funno wi spår af cossaquers huserande i så måtto, at alla väggar och hustak woro beströdde med fiädrar och duhn af uttömde bolstrar och sängkläder, men waren woro borttagne, äfwen befants ortens gamle landtmätare Stenklyft, hwilken siuklig hitflyktat, liggande död blått och bar i sängen på bara halmen: men nu genom Biskopens gjorde anstalt blef förd til sockn kyrkan at begrafwas.

¹⁶ Nysnämde landtmätarens Stenklyfts gamla och ofanteligen tiocka fru blef i sitt hus öfweraskad af cossaquer medan hon hölt på packa in sitt husgeråd, meubler och silfwer: Hon sköflades in på bara kroppen, och för at få guldringarne i hast af fingrarna blefwo de dels afhuggne, dels afbitne, släpad mellan hästarne, slagen med spön af törne för at pina henne til upptäckande af sine ägodelar, til slut halfdöd inkastad på en låge, där hon ännu war wid lif när wi kommo tillbaka och besöktes af Biskoppen emedan hennes boställe ei war långt från biskopsgården: Någon tid därefter blef hon död.

¹⁷ Staden Hernösand sköflades och upbrändes pingestafton. Biskopsgården och kyrkan $\frac{1}{2}$ mil från staden pingestdagen. Den öfrige tiden af sommaren bodde wi i uthus af lador och spanmålsbodrar och Biskoppen i soknestugan: Under bar himmel hölts gudstiensten på kyrkowallen, tils kyrkan inpå sena hösten med tak blef försedd och 2:ne små byggningar

uppsatte i biskopsgården. Ei långt efter vår återkomst reste unga fru Wallin med sin lilla son til Upsala, hwarest hon året efter 1722 blef död af lungshot förorsakad af en häftig contradans och oförsiktig drikning medan hon ännu war echaufferad af dansen.

¹⁸ Änskönt någon tid förut tidningar inlupo om fiende(n)s rörelser och des gjorde försök til landstigning wid Gefle och flerstädes, war dock Biskoppen så intagen och förtiusad af den tankan, at ingen fiende skulle wåga sig så långt upp til vår ort, i afseende på regeringens anstalter medelst vår flotta i förening med den engelska. Men Gubben bedrog sig och förklarade sedan sitt missnöje genom skrifwelse til regeringen: Däråf kom at han ei skötte om i tid undanbärga något utan när signalen til fiendens ankomst i siön med sine lodjor på 4 à 5 mils distance gafs bittida om morgonen onsdagen för pingest, med en wård kassas itändande på ett högt berg mitt för biskopsgården, skedde flykten i sådan bråska, at ingenting af meubler och lösöron kunde medtagas utan alt lemnades i stiket med Biskoppens bibliotek och hela des plåtmassa. När husjungfrun, som hade samlat alt det silfwer som war i dageligt bruk, uti en servette, och frågade hwar hon skulle göra af det, befalte Biskoppen at kasta det i brun, hwilket ock skedde: men befans sedan wara borta, förmodeligen af fienden med långa spiut uptäkt och borttagit, deremot war märkeligt, at finska drängens Eriks kista, som han satte under en loga ett stycke från gården, blef i säkerhet och befants orörd wid hemkomsten, äfwensom ock några plåtar, dem han under en tilja i portgången på kant i jorden ned trampade wid vår utgång ur gården, funnos sedan wara i behåll: Förskräckelsen i allmänhet och i synnerhet hos mig och min broder war så stor, at vår gråt, jämmer och skrän om lifwets behållande och conservation, som nu för första gången blef oss kär, med möda kunde stillas, och när wi i vår flykt på en högd blefwo warse en boskapsdrift utsläpt från omliggande byar, gáfwo wi ett anskri, som hos de andre upwäckte både löje och medömkän i det wi ropade: Ack! si där komma rysarna efter oss. — Ett jernskrin, hwaruti Biskoppens containter i specie mynt woro förwarade, war det enda redbara, som kunde medföras, hwilket skrin sedan hemligen nedgrofs uti humlegården wid den häröfwanföre omförmälte sidsta byn. Likaledes nedgrof adjuncten det medtagna kyrko silfwret uti en sädesåker: Hwilket alt blef conserverat.

¹⁹ Ingrid Gadd prestdöter från Nerke och Hardemo sokn, tientie uti Riks drottzen Gref Pehr Brahes hus på samma tid, som min morfar hos Riks drottzen war hofpräst, hwarifrån han blef Kongl. Hofpredikant, sedan probst i Gefle och efter sex år kallad tillbaka til Kongl. Öfwer Hofpredikant: Wid kong Carl den XI:tes dödsarbete war han ständigt hos konungen, som ock til slut afled på min morfars arm: Af konung Carl den XII:te blef han förordnad till biskop i Giöteborg: men som superintendenten i Hernösand straxt derefter blef ledig, sökte han transport til sin födelseort, hwilcket ock Konungen bewilljade med bibehållande af Biskops namn och titel: Et bewis af hans ömma tillgifwenhet för konungahuset är wisseligen wärdt at anföras, at när min bror och jag en morgon wid frukosttiman efter wanligheten kommo in i hans kammare at hälsa god morgon funno wi honom gråtande gå fram och tillbaka utan at swara oss. Wi häpnade och flere gånger frågade: Hwad fattas k, mor-

far efter han så gråter? Ack! mine små gässar, sade han änteligen, jag har i denna morgonstunden fått en högst sorgelig tidning: *Sverige har mist en Stor Konung, den jag sedt födas och krönas, och i aderton år utstådt många krigsfarligheter för sitt rike: Han är nu plötsligen til döds skuten wid Fredricshall: I kunnen icke rätt förstå denna olyckan, och hwad den har at innebära.* — I början af nästföljande året 1719 reste han til Stockholm at biwista Riksdagen: men följande 1720 års Riksdag war han hemma och förmådde icke af ålder resa det året til Riksdagen. En mycket ömkelig händelse som tildrog sig med min bror år 1717 den Första bönedagen förorsakade mine morföräldrar en ganska stor sorg, ängslan, bekymmer och oro, rörandes mig ei mindre til mycken gråt och många tårar: Efter något spring och lek på gården aftonen förut gingo wi begge til sängs friske och sunde: men om morgonen wagnade min bror i en feber med rysningar och hetta om hvarannan samt en mycket stor och röd swulnad på högra kinbenet, i hwars centre och medelpunct wiste sig en liten swart prick, i början ei större än et knapnålshufwud, men innan middagen och den efterskickade stadsfältskären hant ankomma war den swarta pricken utwidgad til storlek af en half carolin: Fältskären fant rådeligit utan drögsål och med all skyndsamhet göra en incision, hwarigenom hela den swarta klampen blef borttagen och skild ifrån det öfriga af swulnaden, på hwilken applicerades tienlige medel at den utdraga. Den wanskaplighet, som detta gjorde uti min brors elljest wälbildade och wackra ansigte kunde röra tigern: Alt folket i huset tillika med dem som kommo ifrån kyrckan greto och hade sig jämmerliga: Med första afgående post skref Biskoppen til Stockholm och gjorde anstalt om den i sin tid mycket berömde Stockholms stads förnämsta chirurgus Salomon Schutzers upresa genom natt och dag. Wid ankomsten efter 14 dagar fant han skadan til någon del ihopdragen, hwarföre den numera genom någon ny tillsats af fremmande kött ei kunde hielpas, hwilket om han warit närwarande från första början, han trodde hafwa kunnat skedt: Således blef des sorgfällighet at i möjligaste måtto befordra läkningen, til hwilken ända ett stycke af sielfwa öfra kindbogen måste utbritas, hwarigenom lekningen bragtes så wida, at allenast en liten öppning blef öfrig wid mundgipen dock med någon swank i sielfwa kinbenet: Denna öppning betäcktes sedan alt framgent med en swart mouche i form af en halfmåne: Efter fullbordad cur undfeck Schutzer utom friresa fram och tillbaka 50 Specie ducater: Han styrckte jemwäl til Norrmalms bruns drickning, som ock skedde sommaren året därefter 1718, då min bror skickades siöwägen til Stockholm med en trogen och pålitelig piga til des skötsel och bodde hos gamla slotts kläckaren Flumenius, som war Biskoppens commissionair. Denna *Mimmas* bortresa war en stor afsaknad för *Dabida* (med desse namnen kallade wi hwarandra i barnåren, til des de med aga måtte afwänjas).

²⁰ Sedan min morbror efter 3 års utrikes resor war hemkommen med Doctors Hatten från Wittenberg, ungefär sex weckor efter sin faders timade död, som påskyndat des hemresa under saknad af en kär moder och älskanswärd fru, war hans första omsorg, at föranstalta om des faders hederliga och anständiga begrafning, därnäst besörja sterbhusets angelägenheter, förrätta bouppteckning, inventering och arfskifte med

mera: Året deruppå 1724 i Junii månad boflyttades til Stockholm och wid genomresan i Upsala blefwo min bror och jag inskrefne til studenter i Academiska Matrikeln och oss tillåtit at bära werja med en så owanlig förnöjelse at ögat långa tiden drogs på sidan at beskåda denna lærdomsprydad. I början af år 1726 gifte sig min morbror andra gången med källarmästaren Standerts enka Margareta Schröder. En öfwermåttan dygdig, from och gudfruktig fru, syster til då warande kyrkoherdens i St. Catharina sedermera biskoppens i Calmare Doctor Herman Schröders, och den store Svenske Basuna-Predikantens och probstens Georg Giäddas fruar. På min morbrors bröllop kom jag illa ut för tunghäfte eller stamning i yngre åren, då 2ne förnåme fruars von Dubens skål skulle drickas, nemligen Hå . . Hå . . Håf . . Ma . . Ma . . Mar . . ska . . ska . . skal . . kinnans, och Håf . . Hå . . Håf . . Ca . . Ca . . Can . . ce . . ce . . cel . . cele rinnans skål.

²¹ N:o 124 v. 6 i Sions Sång, hwilka på 1740-talet tillika med Nådenes Ordning utkommo och då under en tilstötande siukdom wärkade en diupare uplysning och kraftigare insigt hos mig i Wår Dyraste Försonings Lära, samt redigare begrep om en Sann Bättring och Tro: Hårtill bidrog och ganska mycket Berliniske Reden, och isynnerhet Betrachtelsen öfwer det språket: *Salige äro de, som icke se och dock tro.*

²² Blef sedan Håfmästare för Kongl. pagerne, war god mathematicus, och utgaf en Tractat i Geometrin.

²³ 1726 om hösten med wår informator Nils Dalin WestroGothus sedan lector i Skara, och bror til Samuel Dalin, som läste samma tid för unge baronerne sedan grefwarne Bark, och blef sedermera rådman i Stockholm, wi inskrefwos ock nu i Stockholms Nation.

²⁴ År 1728 och om hösten samma år reste jag allena till Upsala.

²⁵ War nu blefwen Bibliothecarius i Upsala. Uti hans hus och under hans förmynderskap och inspection gjordes af mig de mästa framstegen i mina studier: Hans manér och sätt att winna och intaga ungdomens sinnen, woro serdeles angenåma, artiga och nöjsamma. Wid slutet af höstterminen 1729 anställer han en Lotterie examen med ungdomen under sin speciella inspection, hwaribland wore hans senare frus systersöner Jöran och Carl Schröder under deras då warande informator den lärde Herr Magister Mathias Sylvius. Först blef ungdomen fägnad med en midags collation, hwarefter åtskillige tåkte fat framsattes på bordet, däruppå stiger jag fram för ändan af bordet och efter en diup reverence surprenar min morbror med en kort latinsk harang *De sortilegio*, den han med sit wanliga behageliga prillande afhörde och beswarade. Sedan begyntes med Lotterie dragningen medelst uttagande af lottsedlar ur ett af faten, hwarpå war antecknat examensfrågan med des praemium af ett wist antal fikon och swiskon samt rusin och mandel, som efter nöjacketiga swar tildeltes utur de andre faten; på sedlarne war ock antecknat dens namn, som borde swara på frågan: Efter slutad dragning långt in på qwällen, hade jag ett tämmeligen wackert förråd studenthafra at tära på långa tiden: Af informatorn för min cousin Herr Magister Israel Steckenii handledande skiördade jag ock mycken förkofran så länge jag war i min morbrors hus in til midsommaren 1730, och detta året i Novemb. månad dog min fader så at jag sedan ei kom at vidare frequentera Academien,

ehuru jag hade det både wäl behöft, som ock min morbror det gerna hade sedt, men uppå inrådande af då warande Stats secret: wid Kongl. Krigs expedition von Carlson, som war en stor gynnare af vårt hus blef beslutit, at jag skulle engagera mig i Högbemälte expedition: Innan detta kom til wärkställighet framlopp det följande året 1731, då jag emedlertid öfwade mig i språken tyskan, fransöskan och italienskan samt hade collegia disputatoria i sällskap med den wittre Herr Olof Dalin, des halfbror Herr Bökman och Herrar Baronerne Rålamb och Reuterholm, ömsewis på latin, fransöska och svenska en gång i hwarje wecka: ägde ock den wänskap och förtroende hos bemälte von Dalin, at han wid 10:de arket af Argus för mig upptäckte sig wara auctor. Mot hösten detta året erhöit jag tilstånd til det wanliga pensum i archivo med renskrifning af gamle registraturer til 60 sexterner.

Carl Jacob von Schantz' anteckningar från åren 1808—1809.

Av **Bengt Medin.**

Nedan återgiva anteckningar från åren 1808—1809 ha gjorts av kaptenen vid Andra gardet (sedermera Göta livgarde) Carl Jacob von Schantz. Han var född 1780 och son till landshövdingen i Örebro län Jacob Ludvig von Schantz och Hedvig Johanna Lagerberg, dotter av riksrådet Carl Lagerberg. Sin jämförelsevis korta militära karriär gjorde von Schantz vid Finska gardet (sedermera Andra gardet), där han som kapten deltog i de misslyckade landstigningsoperationerna vid Lokalaks och Hälsinge i september 1808. Kungens den 12 oktober meddelade beslut att degradera de tre fotgardena och fråntaga dem deras privilegier och rangföreträden blev en skymf, som aldrig glömdes av de berörda officerarna. Minnet av degraderingen och hatet mot dess upphovsman går som en röd tråd genom von Schantz' anteckningar. Dessa ha, som nedan skall visas antagligen 1862, nedskrivits på tre folioark och ha närmast karaktär av konceptutkast. Efter von Schantz' död 1873 övergingo anteckningarna till hans dotter Sofia Charlotta von Schantz, gift med brukspatronen på Villingsberg Sten Erland von Hofsten, och efter hennes död 1913 till sonen Bengt Erlandsson von Hofsten, huvudkassör vid Stockholms handelsbank. Denne dog barnlös hösten 1950 och anteckningarna ägas numera av hans brorson, majoren vid Livregimentets grenadjärer Fritz Samuel von Hofsten, Örebro.

Författarens ställning som f. d. gardesofficer är i och för sig knappast någon lycklig utgångspunkt vid en objektiv skildring av mötena med Gustav IV Adolf. Hur noga har t. ex. den starkt engagerade von Schantz kunnat återge kungens ord och deras innebörd vid samtalet om Hälsingeepisoden?

Än mer betänksam blir man vid en granskning av i berättelsen återgivna fakta. Anteckningarna ha antagligen nedskrivits år 1862. Ett tillsammans med dem förvarat blad med von Schantz' egenhändiga självbiografiska anteckningar och med helt överensstämmande handstil har nämligen skrivits detta år. Von Schantz var då 82 år gammal. Intet tyder på att några direkta eller i varje fall fyligare

dagboksanteckningar legat till grund. De i noterna upptagna anmärkningarna mot sakliga felaktigheter visa att så knappast kan ha varit fallet. Framför allt är osäkerheten vid all datering påfallande.

Denna kritik behöver likväl inte fränkänna von Schantz' anteckningar allt värde. En granskning visar, att hans sammanträffanden med kungen måste ha ägt rum ungefär vid de angivna tidpunkterna. I ett fall, episoden med ritningen över Aspernslaget, bekräftar den nedan omnämnda fångenskapsjournalen åtminstone delvis von Schantz' skildring. Dialogerna verka också klart självupplevda med sina livliga replikskiften och de för kungen så karakteristiska uttrycksätten. Intet behöver heller hindra att meningsbrytningar och stämningar hos de agerande äro rätt återgivna även om den kritiska granskningen visar att det brister i detaljerna. Detta är ju snarast ett av den normala minnesreproduktionens kännetecken.

Ett speciellt intresse knyts till diskussionen om gardesdegraderingen. Von Schantz är här den aggressive. Han frågar rent ut om beslutet inte var förhastat. »Jag såg saken blott på en sida och leddes därigenom till mitt beslut», svarar kungen undfallande. I sitt sammanhang måste detta utan tvivel betyda att kungen ödmjukt erkänner att degraderingen var oberättigad och innebar ett ensidigt ståndpunktstagande. Frågan blir nu denna: kan Gustav IV Adolf vid denna tidpunkt ha gjort ett sådant erkännande eller har gardesofficeren i sin längtan efter upprättelse under samtalets gång tyckt sig märka denna inställning hos kungen och långt senare lagt orden i dennes mun?

Den ödmjukt undvikande tonen hos kungen är i och för sig inte förvånande. Den av Sam Clason¹ utgivna journal, som förts under kungens fångenskap på Gripsholm, ger oss bilden av en lugn, tålmodig, något sentimental och vek man, knappast den traditionellt halsstarriga och obalanserade Gustav IV Adolfstypen. Clason säger själv² att man möter »en viss godtrogen beskedlighet i personomdömen och ett i regel tåligt humör».

Men journalen ger också vid flera tillfällen vid handen att kungen stod i ett speciellt spänningsförhållande till gardesofficerarna. Den nämner t. ex. härom i anteckningarna för den 29 april: »Andra Gardesregementet, som i dag gjorde deras första vakt, tycktes nog väcka Konungens uppmärksamhet, och Hans Maj:t syntes mån om att få veta orsaken till detta regementes hitkomst, ehuru Hans Maj:t ej särdeles för någon uti detta ämne mycket yttrade sig, ej heller

¹ I Den kunglige fången på Gripsholm (1911).

² Ibid., s. III.

gjorde några betydliga frågor åt de inne uti Konungens rum tourvis vakthafvande officerare af Gardet, som af Konungen endast mycket fixerades.»³ Den 2 maj ger kungen uttryck åt sin förvåning över gardesofficerarnas korrekta uppförande mot honom: »Konungen förklarade i dag för öfversten sitt myckna välbehag öfver det härstädes etablerade bevakningssättet av Konungens person samt i allmänhet de vakthafvande officerarnes alltid, jämte uppfyllandet af deras pligt i denna del, tillika iagttagne attentioner för Konungens person, som Konungen i synnerhet lät märka sin förundran att äfven hafva funnit hos de sednast hitkomne officerare af Gardet, dem Konungen, ehuru Hans Maj:t därom ej direkte yttrade sig, likväl lät öfversten förstå minst kunnat förmoda härom i anseende till den med detta regemente förleden höst skedde förändring, hvilken kunde gifva anledning till deras missnöje.»⁴ Slutligen antecknas för den 25 september: »— — — Större delen af Andra Gardes-regementet, som bestridt vaktgöringen härstädes, afmarscherade denna dag enligt order till Stockholm. Och är anmärkningsvärdt, att ehuru Hans Maj:t vanligen både känner och äfven omtalar de minsta här förefallande händelser, har dock Konungen ej nämnt ett ord om denna gardets afmarsch, ehuru nära fyra dygn redan äro passerade, sedan ordena derom ankommo.»⁵

Dessa notiser kunna naturligtvis delvis bero på journalförfattarens egen inställning till degraderingsfrågan, hans känsla av att det måste finnas ett visst ressentiment mellan kungen och de kanske enligt hans mening förorättade gardesofficerarna. En sådan uppfattning fanns nog också på annat håll. Man kan t. ex. fråga sig varför just Andra Gardet, som låg i norra Uppland, utsågs att bestrida den huvudsakliga vakten vid Gripsholm. Kan det inte ha berott på att detta på högsta ort ansågs ha speciella orsaker till opposition mot kungen och därför borde vara pålitligast ur revolutionär synpunkt? Kungen själv har kanske anat en sådan tankegång, när han försökte få reda på motivet för valet av vaktregemente.

Den fångne kungens inställning till Gardet tycks dock inte ha dikerats av någon speciell avoghet. Journalens ovan återgivna notiser kunna knappast tolkas i den riktningen. Vid ett annat tillfälle, den 3 september, omtalar den att kungen sysselsatt sig med Hälsinge-episoden. Han uttryckte därvid sin förundran över utgången och

³ Ibid., s. 30. Enligt regementsorder för Andra Gardet 27/4 1809 (Göta livgardes arkiv, livkompaniet XXI, general-, kommandants- och regementsorder 1809, KrA) började gardesofficerarna sin första vakt hos kungen kl. 7 på morgonen 28/4.

⁴ Ibid., s. 33.

⁵ Ibid., s. 108.

det sätt, på vilket han blev underrättad därom. Någon bitterhet mot de agerande regementena kan inte spåras i den knapphändiga notisen. Det sägs tvärtom att kungen »gjorde denna berättelse särdeles omständeligt och med flere anecdoter på ett ganska muntret sätt».⁶

Hos Gustav IV Adolf har tydligen funnits en känsla av osäkerhet gentemot sina bevakare bland gardesofficerarna. Han är tydligt intresserad av att se hur de reagera i hans närhet, och han har varit förvånad över att de inte visat någon speciell avoghet. Här kan kanske spåras en klarnande uppfattning om att degraderingsbeslutet i oktober 1808 var förhastat och orättvist och att det i varje fall fått svåra konsekvenser för hans egen del. Tolkar man journalens knappa notiser så, blir von Schantz' skildring av kungens medgivande fullt förståeligt och konsekvent. En annan sak är, att ett sådant erkännande från kungens sida knappast har någon avgörande betydelse för bedömandet av frågan om degraderingsbeslutet var berättigat eller inte. Det måste ju ses mot bakgrunden av att kungen nu hade möjligheter att överblicka de katastrofala konsekvenserna av beslutet. Som Sten Carlsson och Uno Willers framhållit⁷ stod det fullt klart för samtiden att episoden kunde få och senare att den även fick fatala följder för kungen. Ingenting är mer naturligt än att kungen själv inser det olyckliga sammanhanget och under von Schantz' pressande frågor gör sitt märkliga erkännande att beslutet föranleddes av ett ensidigt ståndpunktstagande. Att kungens vittnesbörd, om det verkligen har givits i den form, von Schantz meddelar, inte kan tas som avgörande argument vid ett ställningstagande för eller emot honom i degraderingsfrågan, säger sig självt.

Anteckningar 1808—1809.

År 1808⁸

På vagt som capit. af högvagten vid Grelsby⁹ på Åland. Inkommen til kon. att rapportera den emottagne vagten möttes jag af dess skarpa

⁶ Ibid., s. 102.

⁷ Uno Willers, Ernst Moritz Arndt och hans svenska förbindelser (1945), s. 377 ff.; Sten Carlsson, Gustaf IV Adolfs fall (1944), s. 219 ff.; dens., Gardesregementenas degradering 1808, HT 1943. Willers har framfört en mot Carlsson avvikande uppfattning i sina recensioner av dennes arbeten i HT 1945, s. 286, och PHT 1946, s. 100.

⁸ Vid återgivandet av anteckningarna har bruket av stor bokstav och skiljetecken normaliserats.

⁹ Kungen landsteg vid Kastelholm på Åland 18¹/₇, 1808. Högkvarteret förlades till Grelsby 23¹/₇, eller 24¹/₇. Enligt generalorder 23¹/₇, skulle kungens vakt utgå med 1 kapten 2 subalternofficerare, nödigt underbefäl, spel, fana samt 50 man av gardesregementena. Generalstaben, Sveriges krig åren 1808 och 1809, V: 1 (1910), s. 5 f.; Krigshandlingar 1808—1809 vol. 13, K. M:ts justerade order juni—augusti 1808, KrA.

öga och fråga: »hvad är det för form på mustascherna som cap. tillåter sig? Äro de efter ordresna af maji månad?» då jag svarade »Eder M., jag har i flere veckor dragits med den förfärligaste tandfluss, som endast en jämt hållen värma förmått döfva, och jag har i valet emellan möjligheten att få göra tjänst och ordernas stränga efterlefnad ej trodt mig ett ögonblick böra tveka att välja det medel, hvarigenom jag vore i stånd att få fullgöra hvad E. M:s och mitt fädernes lands tjänst kräfde.» Häftigt till ton och åtbörder svarade kon.: »hva bryr jag mig om käftarna värka sönder på er. Mustagerna skola vara efter ordres.» Då jag bönföll om 2:ne minuters permission för att construera desse förargelseväckande pi-cerna enl. ordres men feck nej och vagten kan intet ögonblick vara utan befälhafvande capit., hårdt repeterat. Kon. stampade i golfvet åt stabsadjutanten Wallenstierna,¹⁰ som, upkommen, emottog och exp. ordres att 1. cap. skulle requireras från finska gardets bataillon till att aflösa den för dagen tjenstgörande så länge som han fick rådruum att försätta sina mustager i form efter ordena. 1 ridande ordonnance af stabsvagten afsändes $\frac{7}{4}$ mil till chefen Conr. Åkerhjelm, och jag feck betala min ohörsamhet ganska dyrt, ty missionen skedde på min bekostnad, som blef mig så mycket tyngre som jag feck betala reformationen på mina mustager med en olidelig tandfluss, som räckte veckor om och hade så nära gjort mig otjenstbar.

1808.

Samma dag som affairen vid Sandö och V. kärret ägde rum.¹¹ — Kon., vid ett utmärkt godt humeur, dväljdes den dagen längre vid bordet än vanligt och lät servera vin 2. gånger, som sällan skedde mer än 1 gång. Efter slutad middag afhölls den vanliga cerceln derefter, där kon. tog sin plats i första fönstret straxt innom förmaket och hans omgifning i cirkel framföre; åtskilliga glada samtal ägde rum ledde af den oförgätelige ambassad. Stedingk och under-höllos af öfv. L. Schultzenheim¹² m. fl. Under middagsmåltiden ank. rapport från com. schefen på Vargata att canonaden, som hela f. m. hörts med doft dunder från öster vid Sandö upphört och allt var tyst, hvilket gaf anledning till det andra nyss omnämnda vinglaset och en toast. Efter åtskilliga afhandlingar i glad styl, vände konn. sig till mig som vakthafvande cap. med fråga hvad jag tänkte om den affairen, som allt från morgonen ägt rum. Mitt svar kunde endast vara ett, att plan måtte lyckats att taga ryssarnas upgjorda batterier i ryggen och dermed underlätta flottans operationer. Ja! Ja! det är godt och väl jag hoppas att öfv. Palén, som är chef för den härifrån afgångne exped., visar sig värd det honom lämnade förtroendet. (jag): Därpå ber jag Ed. M:t vara på det lugnaste förvissad, skada bara att han hade så ringa reguliert troupp styrka i fall det gällde bajonetten. (kon.): Oh!

¹⁰ Fänrik Elis Axel Gabriel Wallenstierna kommenderades $\frac{26}{7}$, 1808 som stabsadjutant hos general Lantingshausen och i augusti hos kungen. Arméns pensionskassas meritband nr. 58, fol. 746, Kra.

¹¹ $\frac{2}{8}$ 1808.

¹² Sedermera generalmajoren Conrad Teodor von Schulzenheim, då major vid Finska gardesregementet. Överstelöjtnant blev von S. först $\frac{19}{1}$ 1809.

Landtvernet följer nog lieut Carisien,¹³ som går förut, men det där har nog gådt bra, bara det går som jag önskar och hoppas — — — (tystnad) Vet ni go herrar hvad det är — — — Jo! jag hoppas att han fådt Boexhöfden fången — ja! just det — (Stedingk): Det skulle vara en glad interfoliering i E. M:t cirkel här att få en rysk general och dertill Finlands gen. en chef, men här kunde han sannolikt blott helt korrt finnas; här är för trångt — han feck väl snart passera Ålandshaf — (Kon.): Han — han — han passera Ålands haf — Nej! Nej! Han har ej lärt mycket ännu emot hvad han skall af mig få lära — att man ej ostraffad förför mitt trogna finska folk med förrädiska proclamationer — jag skall gifva verlden ett föredöme huru man näpser förförare — han kan ej vara soldat. Nej — Han har mot mig begådt en oförlåtelighet. (Med höjd stämma och gest): Har jag fådt honom fången, så — så låter jag hänga honom. Ja det låter jag göra. (Sted.) E. M:t täckes nådigt taga i betraktande hvad krigslagarne hittills bjudit, och, om gen. B. förbrutit sig mot E. M:t, han dock med nit tjent sin lagkrönta kejs. och sitt fäderneslands interesse! (Kon.): Nej! jag betraktar intet utom hvad han sig mot mig förgådt, och jag — jag låter hänga honom. (Sted.): Allernådigste Kon., förlåt att jag ännu har ett ord — krigets mindre lyckl. vändning har lämnat i ryssarnas händer nära 300 sv. och finska officerare — om E. M. skulle godt finna att ej benåda gen. B., kunde den sorgliga hämden bli tagen genom en decimation på detta antal oskyldiga m:skor, och deras fusilering bli den andra sorgeligare scen, då det kommer att gälla ett kanske hundratal af faderlösa, hvars tårar och förbannelser skulle ljuda öfver land och vatten öfver det grymma förfarande som dem öfvergådt. — (Kon.): Hvad bryr jag mig om deras tårar och förbannelser — Ha! ingalunda — Jag hänger Buxhöfden, om jag får honom i min hand. — (Allmän tystnad och bestörtning.) En qvart timmas paus utan att ett ord uttalades af någon, och kon. attackade alla utom den vid vagten kedjade cap., hvarmed slöts e. m. session omkr. kl. 4, då den annars vanligen räckte till 5, och deröfver. Omkring kl. 6. kommer en häst och kärra körd af en åländning, bredvid honom en herre chapeau bas, svarta knäbyxor, skor och hvita strumpor, escorterade af 1. karl till häst: gen. Bs hofmästar och med honom gen:s hatt, ringkrage o. skärp, som denne lämnat i sticket, då anfalllet skedde på Kärre hemman, och han måste söka sin retraite genom fönstret ut i en trädgård och vidare till de sina. På anbefalt sätt anmäldes hos K. den resandes ankomst icke utan en viss bäfvan, då K:s lynne var nogsamt känt och den oskyldigas rätt derunder sällan blef agtad. Den resande skulle uppföras i salen under bevakning, var svaret, och inraporteras. — Med ett oväntadt lugn utträdde kon., som, vid åsynen af den barhufvade

¹³ Säkerligen fänriken vid von Engelbrechtens regemente Carl Edvard Carisien, som i sin meritförteckning (Arméns pensionskassas meritband nr 56, fol. 660, KrA) antecknar: »öfver varit affären vid Kimito, detacherad på Åland och åtföljt regementet till Stockholm.» Von Engelbrechtens regemente var det ena av de båda pommerska regementen, som embarkerat på örlogsflottan och nu befunno sig vid Jungfrusund. Enligt sin instruktion skulle Palén i mån av tillgång få understöd av dessa regementen. (Krigshandlingar 1808—1809 vol. 13, K. M:ts justerade order ²⁷/₈ 1808 nr 3, KrA). Minnet måste här på något sätt ha svikit von Schantz. Carisien blev löjtnant först ¹¹/₈ 1812. (Arméns rangrulla 1813.) Som ung fänrik förde C. 1808 blott ett underordnat befäl vid regementet. Det är oförklarligt varför kungen skulle nämna just hans namn, då han inte på förhand utsetts att föra något särskilt befäl under expeditionen.

syndaren, sannolikt förberedd på sträng räfst, brast i ett högljudt skratt och med tyskt uttal examinerade den uppskrämde karlen, som klart och med växande lugn redogjorde för hvarje af kon. framställd fråga, hvarefter han under fortsatt bevakning nedfördes. På ett visst afstånd från de ofvannämnde utrednings persedlarne betraktade kon. dessa, som af ingen feck hanteras, hvarefter han, vandrande fram och tillbakars 10 å 12 hvarf under visslande af Gustafs skål, inträdde i sitt rum, utan att yttra något, och dermed var en både sorgelig och löjlig dag i sin omväxling passerad —.¹⁴

1809.

I april månad inträdde jag i tjenstgöring vid Andra gardiet, som, jämte LifReg:ts dragoner under Engeströms befäl och Lif Reg:ts granadeurer under Enesköldes, bevakade f. d. kon. vid Gripsholm, dit han blifvit afförd efter d. 13. mars, då han de facto befriades från den svåra regeringsbördan.¹⁵ Efter tagen del af den instruction, hvarefter bevakningen skulle handhafvas, förespådde jag alla de upträden, som skulle upkomma genom den bevakades egensinnighet och alltid sjudande herskare lystnad. Det var icke nog att instruct. ålade den näst spända agtning för den olyckl., derom var hos alla rättänkande blott en mening, men att den högsta etiquette skulle iagttagas, var att gifva öppet fält åt principalens småagtiga sinne, som ock utvecklades i den näst fria anda och beständiga tracasserier, samt slutades merendels med löjl. upträden både med kon. o. befälhafvaren på platsen, samt den bevakande, som ansågs hafva sig förgått emot Majestäten. 2 officer. bevakade 2 timmar om sender och ombytet på klockslaget. Bevaknings personalen bestod af 36 off. af regimenternas på stället com. off. corps samt några af dels Sv. dels Finska Reg:tes, de sistnämnda af en säker och pålitelig stam för den i flere fall kinkiga bevakningen, hvars befattning paralyserades af vidt omfattande intriger. Desse fingor en mera bestämd riktning efter drottningens ankomst midsommars afton¹⁶ på ett mindre krono fartyg som

¹⁴ Affärerna vid Sandö och Västankärr ingingo i de svenska försöken att stänga Kimitoleden för den ryska flottan (se härom Generalstaben, a. a., VIII: 1, 1921, s. 73 ff.). Hedvig Elisabeth Charlotta omnämner i sin dagbok (VIII, 1939, s. 211) att Buxhövdens kammartjänare tillfångatogs men genast frigavs. Däremot omnämns ingen sådan episod i Paléns utförliga rapport om striden vid Västankärr (Krigshandlingar 1808—1809 vol. 26, Kungl. högkvarteret, inkomna rapporter augusti—september 1808, KrA) eller i den själv närvarande Magnus Björnstjernas mycket detaljerade skildring i sina Anteckningar (1, 1851, s. 300 ff.). Hovmästaren kan i varje fall inte ha kommit till Grelsby redan vid 6-tiden på aftonen samma dag (²/₈). Enligt Paléns rapport började reträtten från Västankärr under strid mot fienden först kl. 6 på aftonen och efter den brådstörtade inspektionen kunde expeditionen för motvind inte återvända till Åland utan fick ta sin tillflykt till Korpoström, där Palén daterade rapporten ³/₈.

¹⁵ Von Schantz erhöill permission och avreste från Ortala till Stockholm ²⁶/₈ 1809. Han återvände till regementet ³⁰/₈, men insjuknade omedelbart och avreste som sjuk till Stockholm ⁵/₄ (Göta livgardes arkiv, majorsexpeditionen B: 4, dagrapportjournal 1808—1809, KrA). Kungen överflyttades till Gripsholm ²⁴/₈ (Sten Carlsson, Journal över Gustaf IV Adolfs fängelsetid, PHT 1943, s. 122). Andra Gardet anlände till sin vaktjänstgöring vid Gripsholm ²⁷/₄ (regementsorder för Andra Gardet ²⁶/₄ och ²⁷/₄ 1809, Göta livgardes arkiv, livkompaniet XXI a, general-, överkommendants- och regementsorder 1809, KrA).

¹⁶ Drottning Fredrika lämnade enligt fångenskapsjournalen s. 68 f. Drottningholm ⁵/₈ och anlände till Gripsholm vid 3-tiden på morgonen ⁶/₈.

från Drottningholm öfverförde till Gripsholm henne med de kungl. barnen, princessorna med sin *gouvernant* frök. Pannhyssen¹⁷ och 2:ne kamarfruar, Laurin o Peijron. F. d. kon. tilläts för första gången att vandra utom borg gårdens stängsel och ett rörande möte inträffade emel. de höga contrahenterna på landnings bryggan.¹⁸ — Intill d. 24 junii hade de 2. vagth. off. vistats i kon:s sofrum, som var bakom en skärm i dess sängkammare, men från drott:s ankomst skedde naturligtvis en gifven förändring, och bevakningen var i det yttre rummet placerad. Af den 36. off. starka bevakningen tjenstgjorde 24 hos f. d. kon. och 12. hos f. d. kronprinsen. Gen. Silfversparre com., friherre C. v. Otter under com., ryttm. Hérképe stabs adj. Så länge kon. var ensam, var han vid mindre godt lynne, känslig för det ringaste brott mot etiketten, vredsint och tilltalande högst få af dem som tourvis omgaf honom. Likväl var det åtskillige, hvilka han bevärdigade med svar, eller med hvilka han underhöll conversation, den han med en och annan täcktes öppna. Eljest repeterade han gnolande eller hvislande »Gustafs skål den bästa kung som Sverige äger», ofta hela timmar och då lotsade han ej se eller höra någon. Då jag inträdde på min första vagt vid Gh:m, hade bevakningen redan räckt omkring 3. veckor,¹⁹ och en ny inträdande personnage väckte hans stora upmärksamhet men framför alt mina mot ordres stora och ansigtet betäckande mustascher, som han erindrade vara mot ordres och förskräckel. Jag svarade honom att jag med deras nuvarande form courierat en hård tandfluss som hållit på att försätta mig ur tjenstbarhet i dessa bistra tider (se anteckningen N:o 1808). Detta var den enda gång jag tillät mig att svara honom med allusion på förflutna händelser, eljest följde jag instructions föreskrift i fråga om etiketten, som gjorde att han som oftast konverserade med mig i hvarjehanda ämnen och derigenom förkortade den eljest långa vaktstunden. Samtidigt med affairen vid Aspern och Vagram i kriget emel. Frank: och Österrike hade kon. upgjort enl. bulletinerna en plan öfver detta blodiga fältslag med bizarra afmålingar, där fransoserna voro i ytterst små figurer men österrikarne stora, och de förras förlust omätlig. Några cavalleri choquer afritade och cosaker deribland. Då jag anm. att de voro föga passande till att figurera på en teckning, som skulle föreställa reguliera trouppers action men kon. försäkrade att de blifvit omorganiserade till en complete linie troupp och ytterst farliga,²⁰ då jag citerade honom uppräckningen vid Lokalaks

¹⁷ Prinsessan Sofia Vilhelminas guvernant Johanna Wilhelmina van Panhuys. (Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, VIII, s. 879).

¹⁸ Denna skildring av kungens och drottningens möte är säkerligen inte korrekt. Såväl fångenskapsjournalen (s. 69) som Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok (VIII, s. 380) omtalar att drottningen från bryggan fördes till sin egen våning på slottet och därefter in till den väntande kungen i dennes rum.

¹⁹ Von Schantz synes ha haft sin första vaktjänstgöring hos kungen på aftonen $16\frac{1}{8}$ (Göta livgardes arkiv, livkompaniet XXIIa, general-, överkommendants- och regementsorder 1809, regementsorder $16\frac{1}{8}$ 1809, KrA).

²⁰ Denna ritning är förmodligen identisk med den, som enligt fångenskapsjournalen $1\frac{1}{8}$ låg på kungens bord (Journalen, s. 95). Den föreställde slaget vid Aspern $21\frac{1}{8}$ — $22\frac{1}{8}$. Österrikarnas relativa framgångar i denna drabbning synas ha ingett kungen, som $14\frac{1}{8}$ fick de första nyheterna därom, vissa förhoppningar. (Journalens notiser $14\frac{1}{8}$, $24\frac{1}{8}$, $27\frac{1}{8}$, $8\frac{1}{7}$ och $11\frac{1}{7}$). Underrättelserna om österrikarnas nederlag vid Wagram $6\frac{1}{7}$ — $6\frac{1}{7}$ synas ha nått Gripsholm $27\frac{1}{7}$ och beredde kungen en svår missräkning (Journalens notiser $27\frac{1}{7}$ — $29\frac{1}{7}$). Det är antagligen i denna sinnesstämning av trotsig besvikenhet han utför

af 36 gardister under Gust. Fr. Åkerhjelm's befäl understödd af omkr. 100 jägare, som jagade en pulk af 500 cossakker under fältet, som hals öfver hufvud flydde, citerade expeditionen under Schultzenheims befäl då, efter att hafva bränt alla på öarna Kumlinge, Seglinge m. fl. befintliga hus, trupperne, fördelade i 8. rotars plutoner, omslöt en tross colonn af nära $\frac{1}{4}$ dels miles längd bestående af alla byarnes innevärnars lösörebog, kreatur, foder och hafvet omsvärmat af 2 000 cossaker, som i små plutoner gjorde choque på colbounes(?) små sauvegarder som med 2 à 3 skott mötte hvar choque fällande 1. à 2. man eller hästar då de i slutet trupp kunnat rida ner plutonerna 1. i sender utan ringaste svårighet.²¹ Samtalet vändes på de ryska soldaternas enskilda intilligence och krigsvana, deras strategie och huru de affairen d. 28. sept. samlade sig i ryggen på vår anryckande linie och öppnade eld efter oss då jag med min pluton dref den tillbaka och de togo sin retraite i en lada, där de skötes i ett ögonblick 22 man — de utgjorde lämningen af 1. batail. Sassanoffs Rg:te, som kom i vägen för Petres kanoner och haubitz. serverade med drufhagel på knapp. 200. stegs afstånd sammanträngda i ett bajonett anfall af Götha och våra batailloner. Dessa 22 man med flere hade fått pardon, då vi i mosarne hant upp dem och fådt nåd på officer:s förbön, nu skötes de utan förskoning ehuru de aflef. gevären och knäföllo. »Detta har jag aldrig fådt raport om», var kon:s svar, då jag tillade att en raport intet kan uppta alla smärre händelser utan hvälfver sig vanligtvis på det hela och dess utveckl. »Men», tillade jag »om Eders M:t täckts bifalla den af de degraderade garderna begärda krigsrätt och låtit lagen dictera dommen, hade Ed M:t kunnat få många upplysningar och möjl. en säker ledning till billighet och rättvisa, och kanske många händelser icke tilldragit sig som nu blifvit framtvingade.»²² »Ja! Ja! men» var under tårar kon:s svar. Medan jag var i farten på ett ämne, som låg mig om hjertat, fortfor jag: »E. M:t tillåt mig att få framställa en fråga? Då E. M:t såsom lagens högsta vårdare alltid skulle söka att gifva detta sitt fastaste stöd, den mäkt kraftiga rigtning, genom oväldig tillämpning, säg mig nådigst, hvad kunde förmå E. M:t att utan ransakning fälla en dom, som afskar heder och ära från dem, som vid uppfyllande af sina skyldigheter sökt göra det omöjl. till möjlighet, och ägde ingen skuld i utgången. E. M:t bröt sjelf stafven öfver sitt hufvud och uplöste det band som, genom befästad lag, var knutet emel. regenten och folket. Säg mig om ej en inre känsla talade för ett annat handlingssätt, och ett lugnt omdöme bordt kunnat dictera ett annat resultat. »Jag såg saken blott på en sida och leddes derigenom till mitt beslut», var kon:s svar. »Dessutom», tillade han, »lämnade jag det till den tillförordnade regeringens sanction.» »Ha! det var de rätta rådgifvarne. Krypskytten, som ej vågar se sin motståndare i

den karikatyrartade skissen öfver Aspernslaget, enligt hans uppfattning en avgörande motgång för fransmännen. — Von Schantz var kommenderad på vakt hos kungen $\frac{21}{7}$, och $\frac{2}{6}$. (Göta livgardes arkiv, livkompaniet XXIIa, general-, överkommendants- och regementsorder 1809, KrA).

²¹ Skildringen avser landstigningen vid Lokalaks $\frac{17}{9}$ — $\frac{18}{9}$, 1808 (Generalstaben, a. a., V: 1, s. 25 ff.).

²² Här berörs den beryktade gardesdegraderingen efter det misslyckade landstigningsförsöket vid Hälsinge $\frac{26}{9}$ — $\frac{28}{9}$, 1808 (Generalstaben, a. a., V: 1, s. 33 ff.; Sten Carlsson, Gardesregementenas degradering 1808, HT 1943, s. 369 ff.).

synen, vill också anses förtjena beröm. Historien glömmmer hvarken den ena eller den andra.» »Ja! Ja! men», svarade kon., och dermed var denna prolog slut. »Du är en baddare» sade Ad. Lagerbjelke vid Sv. gardie,²³ när vi blefvo aflöste från vagten och stannade i yttre rummet. Att en correspondance underhölls emel. kon. och drottningen medan de voro åtskiljde, och att genom kammarhuzarerna denna befordrades, var utom allt tvifvel, men, som inga visitationer fick anställas, forgtick allt i obehindrad gång. Sedan sammanflyttningen var gjord, uphörde väl bref smusslingen åt ett håll men utgrenade sig åt andra beredande en catastophe förr eller sednare. En plan att bringa Daga och Selebo härader på benen var under görning och Mariefreds marknad d. 10. oct. skulle bli signalen till slottets stormning och hvad vidare som kunde inträffa såsom följer af en kalkulerad framgång²⁴ — Lif Regt drag. hade afmarscherat och 24 man Gardie till häst kommit i stället; $\frac{2}{3}$ af artilleriet återvänt till St., Lif reg:s gredier afmarscherat, och vagten uppehölls af endast 2:dra Gardie under maj. Bergenstråles befäl.

1809.

I början af Juni m:d på vagt hos f. d. kon. vid Gripsholm. Kon., vid ett ovanligt godt lynne emot hvad det plägade vara, hade öppnat spagnoletterna helt och hållit åt östra sidan oagadt en ovanligt sträng storm, som kommande med östan vind, hade ränsat båda caminerna från där befintliga aska så att rummet var deraf fullt laddat och det så tjockt att det knastrade under tänderna för den, som öppnade munnen. Baron Sjöblad²⁵ och jag hade vagten. Efter första hälsningarne yttrade kon.: »Det är en förfärlig storm i dag» och fick till svar: »Och Ed. M:t tyckes med välbehag emottaga den, då fönsterna åt östra sidan äro vidöpnade, hvarföre och vi befinna oss i ett moln af aska som förvandlat Eders M:s rock från blå till grå och skonar hvarken kläder eller ögon.» »Ja», svarade Kon., »det är icke underligt att det blåser sträng östan, det är ett klart förebud för det besök jag väntar.» Jag: »det brukar båda nederbörd åtminstone i den ort där jag är upfödd.» Kon.: »Oh! det är intet det jag menar. Jag väntar ett besök, som skall komma den vägen. (Tystnad) Har cap. intet läst uppenbarelse boken?» S:d: »Jo! men med en viss försigtighet.» Kon.: »Nå! då har ni väl läst om ryttaren på den blacka hästen?»

²³ Dåvarande kaptenen vid Svea livgarde Adolf Lagerbjelke.

²⁴ Före drottningens ankomst till Gripsholm fördes en fullt öppen korrespondens mellan kungen och drottningen. Vid en mängd tillfällen anger fångenskapsjournalen hur kungen överlämnade sina brev till drottningen genom vaktchefen, öfverste Silfversparre, och hur drottningens brev anlände samma väg. Detta utesluter emellertid naturligtvis inte att även en hemlig förbindelse har existerat. — Något kontrarevolutionärt försök att befria kungen är inte känt. Sten Carlsson nämner att stämningen i trakten kring Gripsholm i april skall ha varit jäsande och att den engelska ministern Merry ungefär samtidigt fick reda på en sammansvärjning till kungens förmån (Sten Carlsson, Gustaf IV Adolfs fall, s. 376, 379 f.).

²⁵ Här måste föreligga ett minnesfel av von Schantz. Den ende Siöblad, som över huvud kan komma ifråga, är Johan Fredrik, löjtnant vid af Palénska regementet (sedermera Andra gardesregementet). Han öfverfördes dock redan $\frac{18}{1}$ 1809 till Skaraborgs regemente och begav sig från Åland till sin nya befattning (Arméns pensionskassas arkiv, meritband nr 59, fol. 118, KrA). Von Schantz hade vakt hos kungen $\frac{2}{3}$, $\frac{2}{3}$ och $\frac{14}{6}$ (Göta livgardes arkiv, livkompaniet XXIIa, generalorder etc., KrA).

»Ja!» »Nå, ser ni, det är den jag väntar, och ni må tro eller intet, »han utblifver icke och just i dag på denna onsdag derom är jag bestämt under rättad.» Jag: »jag betvivlar ej att Ed. M:t har säkra underrättelser om hans ankomst men anhåller om att få göra en hemställan.» Kon: »Nå, hvilken då?» Jag: »jag har föreställt mig att, om ock i den betecknade cavalleristen en allegorie borde sökas, jag kunde antaga att denna ryttaren måste, i anseende till sin utgångsort, vara en ovanlighet, en colossal formation af den vidunderligaste omfattning, och då upstår i detta ögonblick en bestämd tvekan att han, i följe af detta förutsatt, får rum att intränga genom denna oproportionerligt alt för låga spagnoletten och att han omöjligen kan komma in i detta rum, som efter mitt förmenande måste t. o. m. vara alt för inskränkt för att kunna rymma det ovanliga vidundret. Hur skall detta då kunna hjälpas?» Kon., gående fram och tillbaka på golvet några slag djupt begrundande, stannade betraktande Sjöblad, som hade under tiden skrattat: »Hvad skrattar Sjöblad åt?» *Sjöblad*: »jag borde snarare gråta åt min dumhet att ej sedt saken på samma sida som cap. Schantz, i hvars åsigt af denna fråga jag helt och hållet instämmer.» Kon: »ja så, ja! ja!, det kan väl vara. Stäng fönstret då, han kan ha rätt.»

Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister och Magnus Torén.

Av Carl-Axel Torén.

Huruvida justitierådet Magnus Torén (1770—1825) i yngre år varit lärare för Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister (1782—1871) eller icke är i den biografiska litteraturen omtvistat. Frågan har ett visst intresse för bedömande av vänskapsförhållandet mellan dessa båda män.

Inledningsvis må nämnas att Magnus Torén efter avslutade studier och några års tjänstgöring såsom e. o. kanslist i Inrikes civil-expeditionen år 1798 blev anställd av riksdrotsen, greve Carl Axel Wachtmeister (sedermera Trolle-W.) för att biträda honom med handläggningen av justitiekanslersärendena, en uppgift som han tydligen skötte till sin uppdragsgivares stora belåtenhet, »ty», säger han i sin självbiografi,¹ »ifrån det ögonblick, då jag första gången inträdde i hans hus och ända till sin död, visade han mig den mest utmärkta godhet och ynnest». På annat ställe i självbiografien kallar Torén riksdrotsen »min yppersta välgörare och befordrare». I densamma nämner han ej alls sonen Hans Gabriel, men den senare har enligt Wedberg² långt efter Toréns död antecknat, att han för mycket av vad han under sin Stockholmstid var och blev hade att tacka bl. a. »den förträfflige och kunskapsrike Magnus Torén, hvars bana jag hade lyckan att kunna bereda först till assessorsembetet i Svea Hofrätt och slutligen till den justierådsplats, där han åtnjöt ett så högt och rättvist anseende». Elof Tegnér anför i sin biografi över Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister³, blott omdömet i den första satsen ovan. Beträffande Trolle-Wachtmeisters uttalande i övrigt må blott anmärkas, att den vid tidpunkten för Toréns utnämning till assessor (7 aug. 1800) blott 18-årige Hans Gabriel, som visserligen

¹ Nedskreven 1812, originalet ingår i volymen »Självbiografier» i Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälles arkiv; avskrifter hos flera släktmedlemmar.

² B. Wedberg, Konungens Högsta Domstol 1809—1844 (1940). Enligt brev från Wedberg till förf. har han för sitt arbete haft tillgång till handlingar ur arkivet på Trolle-Ljungby.

³ Anteckningar och Minnen af Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister i urval ordnade och utgifna af Elof Tegnér, 1—2 (1889).

1800 blev auskultant i Svea Hovrätt, men som först höstterminen 1801 avlade hovrättsexamen i Uppsala, knappast kan ha haft något större inflytande, åtminstone på assessorsutnämningen. Det torde väl främst ha varit riksdrotsens uppskattning av Toréns begåvning, kunskaper och allmänna lämplighet för domarekallet, som ledde till hans snabba karriär, vilket givetvis dock ej utesluter att Hans Gabriels välvilja och tacksamhetskänsla medverkat.

Första gången förhållandet mellan Trolle-Wachtmeister och Torén i tryck beröres är i F. M. Franzéns likpredikan över den senare den 15 sept. 1825,⁴ vari det heter: »Jag får ej följa hans lika redliga som anspråkslösa förtjenst ifrån hans uppfostran i ett prästehus på landet⁵ till hans befordran på embetsmannabanan genom den faderliga tacksamheten emot sin förträffligt danade sons lärare hos det då varande öfverhufvudet för Rikets lagskipning.»

I några minnesverser över Torén, som 1842 på faderns dödsdag den 3 sept. tillägnades sonen Carl Axel Torén, sedermera förste teol. professor och domprost i Uppsala, har justitierådets kusin på moder-net, skalden J. D. Valerius, i följande ord berört förhållandet mellan Trolle-Wachtmeister och Torén⁶:

— — — — —
men den ädlaste Sveriges magnat, dess lärde Maecenas,⁷
gäldade tacksam sin skuld, hedrande fostrarens stoft.
— — — — —

I ett minnestal över Torén hållet den 24 jan. 1826 i Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhetssamhälle av dess sekreterare, professor Anders Godhe,⁸ säges: »Han hade bestridt uppfostrarens ansvarsfulla kall för sonen af den allmänt vördade Herre, som stod i spetsen för Rikets lagskipning, och dennes faderliga tacksamhet beredde Torén första inträdet på embetsmannabanan.» Ordalydelsen tyder på att Franzéns tal sannolikt varit en av Godhes källor.

De nu anförda tre källorna äro samstämmiga i att Torén varit lärare för Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister och måste, särskilt vad de båda förstnämnda beträffar, tillmätas stor betydelse, enär uttalandena i dem härstamma från Torén närstående personer, kyrko-

⁴ Vid Justitierådet och Commendören Herr Magnus Toréns jordfästning i S:t Clara Grafchor d. 15 Sept. 1825 (1825).

⁵ Toréns föräldrar voro kyrkoherden i Vallda i Halland, prosten Anders Torén (1736—1800) och Sara Catharina Wallerius (1743—1817), dotter av kyrkoherden i Örgryte, kontraktsprosten Magnus Giesco Wallerius (1710—1797).

⁶ Wedberg, a. a., s. 396.

⁷ Syftar på Hans Gabriel.

⁸ Tryckt 1850 i Vetenskaps- och Vitterhetssamhällets handlingar.

Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister (1782—1871). Efter miniatyr 1806 av J. A. Gillberg. Tillhör grevinnan L. Barnekow, Kristianstad (SPA).

herden i församlingen, där han var bosatt,⁹ och kusinen J. D. Valerius.

En annan uppfattning framträder i Biographiskt Lexicon, XVII (1849), s. 372, där P. Wieselgren i biografien över Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister om Torén säger: »— — — hvilken dock ej var, som det heter i Franzéns minnestal öfver honom W:rs informator och således ej *därför* blef framdragen af Riksdrotzen, men väl af vännen H. G. W:r, då det behöfdes, varmt förordad, tills det allmänna ömdömet gjorde alla förordanden för den förträfflige mannen öfverflödiga.»

Wedberg har i biografien över Torén i sitt förut nämnda arbete upptagit frågan (s. 386) och kommit till det resultatet, »att det förefaller troligt, att T. icke varit Hans Gabriels lärare i vidare mån, än att han lämnat honom sådan handledning, som i hovrätten en yngre jurist alltid ägt påräkna av äldre kamrater».

I en inom släkten bevarad samling brev till Magnus Torén, numera i förf:s vård, ligga emellertid två brev från Trolle-Wachtmeister av vilka det otvetydigt framgår, att Torén verkat som hans lärare på det humanistiska området.

⁹ Torén ägde och bebodde huset Mästersamuelsgatan 56 i hörnet av nuv. Vasagatan, vilket kvarstod tills det nya posthuset uppfördes på tomten.

Magnus Torén (1770—1825). Efter miniatyr 1806 av J. A. Gillberg. Tillhör överste C.-A. Torén, Saltsjöbaden.

Ett av breven (Bil. n:r 1) är odaterat och ej underskrivet med namn, men härrör otvivelaktigt av Hans Gabriels hand. Med hänsyn till att Torén där nämnes »assessoren» måste det ha skrivits efter den 7 aug. 1800 och är möjligen av senare datum än brevet n:r 2.

Det andra brevet (Bil. n:r 2) styrker ytterligare Toréns lärarskap och visar att han verksamt bidragit till Trolle-Wachtmeisters omvändelse från naturvetenskapliga till humanistiska studier. Samtidigt ger det en livfull inblick i stämningen omkring 1800 i »jakobinska» studentkretsar i Uppsala.¹⁰ Vid brevets avfattande var Hans Gabriel blott 18 år.

Ehuru ej direkt hörande till ämnet för denna uppsats må även anföras ett utdrag ur ett i samma brevsamling ingående brev (Bil. n:r 3) från Hans Gabriels ledsagare på den utländska resan 1804—05, »lanthushållaren» Niklas von Jacobsson på Edshammar i Uppland, enär det innehåller en hittills icke publicerad karaktäristik av den unge Hans Gabriel.¹¹ Det är icke osannolikt, att Torén medverkat till att von Jacobsson blev utsedd till dennes följeslagare, ty von Jacobssons syster var gift med bergsrådet N. Arfvidsson för vars son Torén

¹⁰ Jfr Anteckningar och Minnen, I, s. 8—14.

¹¹ Jfr Anteckningar och Minnen, I, s. 31—45.

under sin studietid i flera år var informator. Av brevets formulering att döma voro Torén och von Jacobsson nära vänner.

Såsom ett kuriosum kan slutligen ur samma brev även ett annat avsnitt vara värt att bekantgöras, belysande den uppskattning, som Thorild rönt i Tyskland. Anmärkas bör att någon släktskap mellan Magnus Torén och Thorild med största sannolikhet ej föreligger.

Bilaga n:r 1

in Iustissime Domine
Assessor Thoreen
in aedibus suis

Jag förmodar at du, så wäl af erfarenhetens ljus som af Kants, Fichtes och Kiesewetters läror, wet at den som ej är sui juris ej alltid får disponera sig själf men om du ej a priori skulle känna detta, will jag nu genom ett exempel förskaffa dig kunskap a posteriori. Det händer ex: gr: at en sådan man som ej är sui juris blifwer commenderad at kläda sig kl: 3 för at kl: 4 fara på visiter och at denna mannen förgäfwes anförer det han denna timme är sysselsatt med Herrar Fichte och Toréen; men däremot anhåller den olycklige visiterande man, men aldra ödmjukast, at assessoren ville stäppa Professoren i fickan och med den hos honom hålla tillgodo med aliquid thé kl: $\frac{1}{2}$ 6 då försutten tid tillbaka tagas kan.

Söndag

Infelix

Bilaga n:r 2

Upsala 10 nov. 1800

C'en est fait, il est mort. Sedan wi sist råkades har i mig försiggått en Revolution — i mig hör du! ej en sådan likwäl som L—ⁿ¹² klagar ibland hawa hatt i sig när Wilhelmis¹² middag har haft för starka beståndsdelar; ej alldeles så physiskt har det tillgått med mig.

För at fullfölja Revolutions liknelsen så blifwer jag ex: gr: Franska publicum men då blifwer du La Fayette ell: Necker, hwilket som behag: det unga härstädes warande Cornette Wetterstedt¹³ blifwer Mirabeau.

Förmodligen blifwer hos dig nu den första tankan en owisshet om jag har mitt rediga förstånd i behåll. Men förklaring följer.

Min hänryckning, förtjusning och owillkorliga öfverlämnande till Ornithologien intager Ludwig 16:s plats, som stupade för guillotinen, La Fayette och Necker beredde hans öde och Mirabeau gaf honom den afgörande stöten.

Minns du i sommars efter wår tillsammanswarelse på Hallunda,¹⁴ började min ornithologiska smak wackla, grace a vos soins — under mitt vistande i Skåne funderade jag vidare på saken och allt som jag kom in i Montesquieu skiljde jag mig mer och mer från fjäder-riket, men jag

¹² Ha ej kunnat identifieras.

¹³ Gustaf af Wetterstedt (1776—1837), frih., sedermera greve, statsminister för utrikes ärendena m. m.

¹⁴ Egendom vid Mälaren i Botkyrka sn 15 km sydväst om Stockholm, ingående i det Trolle-Wachtmeisterska fideikommisset.

war ändå blott wacklande — ej mer! nu kom jag hit, jag blef förundrad öfwer at Rislackiska,¹⁵ Paijkullska¹⁶ och flera sådana discourer ej roade mig så mycket som förr. — Till råga på saken kom jag i intim bekantskap med Netherwood¹⁷ (riksdagsmannen), Kolmodin,¹⁸ Mag: Afzelius,¹⁹ Mag: Winberg²⁰ med flera sådana grundstolpar och du kan gissa at Ornithologien blef ej ämnet i våra discourer men änteligen gjorde Wetterstedt sista choc — han är den enda af de unga cammeraterne som jag intimt lierar mig med, och du kan tänka at till at blott höra talas om Schiller, Voltaire, Rousseau, Wieland etc, etc, och det med Wetterstedts vivacité, amabilité och enthousiasme skulle göra ansenlig wärkan på mig som redan war tämmeligen heterodox på natural historiens wäg; då war det bestämt, och om ornitholgien ännu har någon attrait för mig så kan det blott blifwa faute de mieux.

Wetterstedt är alldeles galen i Schiller och blott han börjar recitera det minsta af denna mannens opera omnia kommer han i den fasligaste extas med declamation etc, i synnerhet säger han at en roman af Schiller wid namn Don Carlos skall wara den första bok som nånsin lämnat pressen; igenom sina många recitationer har han gjort mig alldeles pickhågad på at läsa den och när jag kommer till Stockholm måste du skaffa mig min åstundan uppfylld.

Jag har så mycket at göra med min examen at du aldrig kan tro det — apropos blifwer icke du examinerator i Hofrätten härnäst — gud tröste dig om du ej blir det — i moralen förstår du.

Comes a Ugglas²¹ är här sed nihil illo faciendum.

kl: är $\frac{1}{2}$ 11 om aftonen, jag war upp $\frac{1}{2}$ 5 i morgons — ergo är jag sömnig och följaktligen *god natt*.

W—r

Post script. d: 20. Detta brefwet är just icke de fraiche date men det kommer tids nog — den 10 eller 12 nästkommande blifwer för mig den redoutabla dagen — Jag ser at Hilleström²² blifwit assessor men jag hoppas at du ändå blifwer examinerator i Jus naturae. Hedenstierna²³ har

¹⁵ Gabriel Gamaliel Rislachi (1765—1808), livmedicus, skicklig kirurg, förste fältläkare vid västra armén 1808, framstående ornitolog, lärde Hans Gabriel Trolle-Wachtmeister att uppstoppa fåglar.

¹⁶ Gustaf von Paijkull (1757—1826), frih., vitter författare, zoolog, kansliråd. Hans museum på Vallox-Säby i Uppland var det på sin tid rikaste i landet beträffande fågel- och insektarter.

¹⁷ Johan Vilhelm Netherwood (1778—1806), fil. mag., Smålands nations v. kurator, bevistade riksdagen i Norrköping 1800 och avsåg sig under adelns plenum den 29 maj rättigheten att vara riksdagsman.

¹⁸ Olof Kolmodin d. y. (1766—1838), docent i litteraturhistoria, sedermera professor Skytteanus.

¹⁹ Anders Erik Afzelius (1779—1850), fil. mag., sedermera jur. dr. och professor i Åbo samt rysk undersåte, var en tid förvisad till Sibirien.

²⁰ Gustaf Winberg (1776—1833), fil. mag., docent, Stockholms nations förste kurator 1802—03, slutligen rektor för trivialskolan i Gävle.

²¹ Säkertigen Per Gustaf af Ugglas (1784—1853), greve, sedermera statsråd och en av rikets herrar.

²² David Johan Hilleström (1759—1802), assessor i Svea Hovrätt 1800.

²³ Anders Otto Hedenstierna (1771—1847), slutligen lagman, blev efter företrädarens död advokatsfiskal i Göta Hovrätt den $\frac{1}{11}$ 1800 och fick övertaga målet mot de vid riksdagen i Norrköping 1800 demonstrerande adelsmännen, däribland J. V. Netherwood och A. F. Skjöldebrand.

ganska oväntat flugit högt upp, men det lärer blifwa ledsamt för honom at fullfölja actoratet emot Schöldebrand²⁴ m. m. — Hör på min Herre nu är ni lika illa fast som i disputer om polnen och moraliteten i sommars! — Sade icke du at Bonaparte har gjort wåld, höjt sig till despot, regerar egenmäktigt, höjer sig konungsligt öfwer konungarne o. s. w.?? osant, osant, osant och det skall du få pina satt före när wi råkas — jag stackars förförda trodde dig du cannibal och äreskändare af den störste man som på 2:ne seclers tid werlden framwisat, jag trodde dig och soutenerade med största contenace dina infernaliska argumenter och blef — *fullkomligen wederlagd* och det på sådant sätt at jag tänker äfwen wederlägga hwar och en gudlös kättare, som jag får fatt på — Jag är således på wisst sätt af L—ns tankar i anseende till Bonaparte, men bygger ej mina resultater på samma grund som han neml: så sade W—mi.

1000:de hälsningar till Hegardt.²⁵

Bilaga n:r 3

Veimar den 22 Juli 1804

Bästa, redeliga Torén

— — — — —
Med W. blir jag alt mer och mer nögd, och du har ingen idé om huru mycket han redan profiterat af resan — den öppenhjertighet vi ha med hvarannan förtar all anledning till missförstånd — vi ha ännu ingen gång funnit oss missnögda med hvarannan fast vi ofta nog äro af olika tankar — Ibland till och med finnes exempel på att den ene öfvertygas af den andre — Karlen har et godt hjerta och ovanligt redigt hufvud. Han är mer ståndagtig än envis, väl förbehållsam men ej det minsta krånglig eller bakslug — Jag är upriktig då jag säger, att han har, om ej mer, åtminstone lika merite med mig deri, att vi komma öfverens — — —

W. skrifver et långt bref om landet, om de lärde, om den blandning af ondt och godt, förnuft och dårskap, som finnes i alla länder vi hittills genomvandrat — Han vänjer sig at se saker i stort och vända människorna på alla sidor innan de dömas — — — — —
P. S. Om din Vän Torild, åtminstone din slägtinge — En rysk Prins Putiatin som bor i Dresden mötte oss då vi reste dit. En händelse gjorde at vi kommo i tal med hvarannan. Han fick veta at vi voro svenskar. Han sade då: »jag gör en resa endast för at se en Svensk som är i min tanka en af de största mänskor som i verlden finnas» — Det var Torild i Greifswald — Ryssen fortsatte sin resa, såg och beundrade i några dar — formerade nära liaison, återkom till Dresden där han har förständig hustru och lefver stort, sökte up oss, visade oss höflighet och satte Torild närmast Gud samt bredvid sig — Risum teneatis.

²⁴ Anders Fredrik Skjöldebrand (1757—1834), greve, general, överståthållare m. m., memoarförfattare, deltog i riksdagen i Norrköping 1800 och avsåde sig under adelns plenum den 29 maj rättigheten att vara riksdagsman.

²⁵ Christian Bernhard Hegardt (1781—1837), adlad 1818, diplomat, deltog i kongressen i Wien, slutligen kansliråd och statssekreterare.

Medeltida arvslagar och släktskapsbestämning.

Av A. Filip Liljeholm.

II.

1. Magnus Johansson (Ängel). Hans ätt och testamente.

Medeltidens svenska stormannaätter byggde i främsta rummet sitt anseende på sin rikedom. Man får besked härom i Östgötalagen, Dråpsbalken 14: 9, som hos Holmbäck-Wessén lyder: »Nu varder dräpt en sådan herres man, som har stallare och stekare och 40 roddare på sin egen bekostnad; han är så högt gill, som förut är sagt [om fri man], och hedersbot för honom är 6 marker; dem skall den taga, som han tjänade.» Erland Hjärne har emellertid helt säkert rätt i sitt påpekande — Namn och Bygd, 35, s 18 ff. — att roddare är en felaktig översättning för bänkkamrat [vid hirdens samkväm], vilket ju också överensstämmer med kravet på stallare och stekare, och bötesprivilegierna gälla alltså stormän, som höllo hird eller huskarlafölje av en viss, som normal ansedd, storlek. Det huskarlafölje, som den norska hirdlagstiftningen medger en *lendrmaðr* att hålla, uppgår just till 40 man. Stormannainstitutionen har säkert gamla anor i Sveriges land och framträder tydligt under konung Knut Erikssons tid.

Men blodet spelade också roll — rikedomen och makten satt ju hos ätten. Med hög börd följde oftast godsrikedom, och kunde man räkna en landets konung bland sina anor, hade man fördelen av att kungarnas ställning var förenad med en hel del övertro. De antogs ju i äldre tid härstamma från gudarna, dit de vid sin död tänktes flytta, men under den kristna epoken ersattes denna högre anknytning gärna med helgonförklaring av någon av stamfäderna, om denne, som så ofta hände, blivit dräpt av sina motståndare. Därigenom kunde han

Rättelser till del I, PHT 1950, s. 85—III.

s 88, r 8 uppiifrån står: riddaren; läs: väpnaren.

s 93, r 13 uppiifrån står: några brev; läs: ett brev.

s 93, r 14 uppiifrån står: har han inte brytt sig om detta; läs: ha hans arvingar inte brytt sig om detta.

Det citerade brevet — ett dombrev utfärdat av konung Erik Magnusson d 9 april 1358 — finns i ett fragment av en kopiebok, infogat i samlingsband A I nr 20 i Helsingfors Universitetsbibliotek. Jag är dess chef stor tack skyldig för visat tillmötesgående i dessa för vetenskaplig kommunikation med utlandet så besvärliga tider.

få sin syndaskuld överflyttad på dråparen, varigenom han liksom martyrerna och forntidens kungar och de romerska kejsarna ansågs ha flyttat direkt till himmelen och därifrån inverkade på det jordiska skeendet. Det räcker med att visa på Knut Lavards och Erik Jedvardssons helgonskap och försöken att göra Sverker d. ä. och Harald Gille samma ära.

Helgonkungen Eriks talrika ättlingar i Sverige kommo särskilt att träda i rampljuset i samband med striden om kungamakten vid Erik Erikssons död. Birger jarl, vilkens söner ju genom sin mor härstammade från Erikska ätten, visade sig då sitta inne med de större maktresurserna, och de flesta kungsämnena bland hans motståndare fingo sätta både liv och gods till. Deras gods införlivade Birger jarl åtminstone till en del med sin privatförmögenhet. Genom att Magnus Ladulås lät Filipssönerna, vilka väl härstammade från Erik den heliges yngre son Filip, röna samma öde, kommo Birger jarls avkomlingar därefter att tydligt framstå som den ojämförligt förnämsta ätten. Vi skola emellertid inte sysselsätta oss här med den s. k. Folkungaätten utan med en annan förnäm ätt, som endast hade en kort blomstringstid, Ängelätten.

Denna, av vilken vi endast känna tre generationer, kallades så, emedan medlemmar i dess andra och tredje led förde en ängel i sitt sköldemärke, troligen ett talande vapen, ty stamfadern hette Johannes Angelus. Tänkbart är också, att detta tillnamn getts honom efter vapnet. I vilketdera fallet visar namnet eller sigillbilden på andliga intressen. Angelus var nämligen hos kyrkofäderna benämningen på en *monachus*, en munk, vilkens liv kallades vita angelica; under den senare medeltiden finna vi Angelus mest som namn på högre kyrkliga dignitärer: påvar, biskopar etc., vilka väl även tillhörde någon andlig orden; jfr den kände Johannes Angelus Arcimboldus. Det är inte alldeles otänkbart att Johannes Angelus på gamla dar, när hustrun var död och barnen vuxna, gått in i någon orden och därigenom fått tillnamnet.

Två av sönerna ägnade sig åt det andliga ståndet: Folke, som blev den förste ärkedjåknen i Uppsala och sedermera ärkebiskop, † 1277, och Bengt, som efterträdde sin broder i archidiakonatet och dog 1281.¹

Av de övriga träffa vi på Karl som dominus och vittne åt Birger jarl år 1253 (DS, I, nr 405). Han uppträder även i dennes hird att

¹ Om dessa se Brilioth, Sv. kyrkans hist., 2, s. 13—22. Bengt dog ej som Brilioth och Gardell (Gravmonument I, nr 21) ange 1285 utan 1281; se DS, 2, nr 1017, s. 93, och 5, nr 3835, s. 306. Efterträdarens fullmakt är daterad 22/9 1281, se DS I, nr 730.

döma av Håkan Håkanssons saga, där han förekommer med tillnamnet Kveisa (kap. 280). Han är tidigt död, troligen redan 1257 (DS, I, nr 442), säkert 1268 (I, nr 535). Lars och Johan känna vi endast till namnet (I, nr 442, 535, 538), och de nämnas ej efter 1269. Ingen av de fem nämnda bröderna tycks ha lämnat några äkta barn efter sig. Släktens rikedom samlades hos den siste brodern Magnus och system Katarina, som var gift med herr Erland Israelsson (Finstaätten; två vingar). Denne var bror till ärkebiskopen Jakob Israelsson och den kände lagmannen Birger Perssons fader herr Peter Israelsson.² Den rike Magnus Johansson spelar en mycket framstående roll i det officiella Sverige särskilt under Birger jarls söner och dog inte förrän 1294. Innan vi ingå på behandlingen av hans testamente, skola vi kasta en blick på Ängelättens släktskapsförhållanden. Dessa ha på sistone utförligt behandlats av Adolf Schück i hans artikel om Ängelätten i *Historiska studier*, tillägnade Sven Tunberg (s. III ff.). Schück har som utgångspunkt tagit Annerstedts behandling av Ängelätten i hans utgivna samlingar i Uppsala universitetsbibliotek. Annerstedt har emellertid enligt vår mening gjort sig skyldig till grava misstag, vadan de slutsatser, som vi komma att draga, i många avseenden skilja sig från dem, till vilka Schück kommit.

Första gången vi stöta på Johan Ängel (d. ä) är i samband med den »avvittring» konung Erik Erikssons gemål drottning Katarina gör, då hon — barnlös — efter makens död inträder i Gudhems kloster (DS I, nr 337 av den 11 juni 1250). Drottningen var dotter till riddaren Sune Folkesson och konung Sverker d. y:s dotter Helena. Sune var son till den kände Folke jarl, som år 1210 stupade i slaget vid Gestilren, där även hans motståndare kung Sverker fick sätta livet till.

Drottningens närmaste släkting och arvinge var system Benedikta, sedermera maka till den kände stormannen Svantepolk Knutsson. Denna får ärva hennes egendomar i Östergötland, men hon ihågkommer dessutom sin farbror Holmger med Tyft, nuv. Tift, i Kärna socken i Östergötland, herr Röriks barn med Strand i Jäders socken i Södermanland och herr Johan Ängels barn med Lundby av obestämt läge. Herrarna Rörik och Johan Ängel kunna säkert ej vara hennes farbröder; då skulle hon utan tvekan, såsom när det gäller Holmger, använt titulaturen »dilectus patruus meus», utan de ha helt säkert varit gifta med hennes fastrar, döttrar till Folke jarl, fast dessa nu äro döda. Herr Rörik är tydligen far- eller morfar till den kände riddaren Rörik Birgersson (en snedbjälke), Magnus Ladulås motstån-

² Om Katarina och hennes make se Gardell, *Gravmonument*, I, nr 23 och 44.

dare, åt vilken denne utverkade giftermålstillstånd med en hans fränka Helga Anundsdotter (DS, 2, nr 1009). Rörík Birgerssons brorson Johan Holmgerrsson, som för samma vapen, lämnar nämligen Strand i morgongåva åt sin hustru (DS, 3, nr 2436), och hans son Holmger skriver sig till denna egenom (5, nr 4119). Härigenom få vi också en förklaring till att Rörík Birgersson jämte Folke jarls ättlingar, Svantepolksdöttrarna, gemensamt inneha patronatsrätten till Skrukeby i Östergötland, se DS, 3, nr 1912, 1915, 1917, 1923.

Arvsordningen med Strand gör det också möjligt för oss att identifiera den Karl Nilsson, som av Bo Jonsson eller hans utsända dödades vid högaltaret i Gråmunkekyrkan — nuvarande Riddarholmskyrkan — den 19 juni 1381. Av DS, 6, nr 4780 (jfr RPB nr 50 av den 7 februari 1352) framgår att ovannämnde Holmger Jonsson, som dött barnlös troligen under digerdöden, hade måst pantsätta Strand och Grönsta (i Eskilstuna socken), men hans arvtagare system Ingrid, gift med Nils Bengtsson (kluven sköld), fick återlösa dem. Av SD, 1, nr 60, jämfört med 1, nr 161, 176a, 396—398, 415, 493—495 samt med Styffe, BSH, 1, s. 178 (jfr RPB, nr 1596) och s. 181 framgår, att dessa gods tillhöra det komplex, som Bo Jonsson avtvingade den mördade Karl Nilssons arvingar: hans syster Ingeborg, gift med häradshövdingen Greger Anundsson, och hennes barn. Karl Nilsson och Ingeborg voro alltså barn till Nils Bengtsson och Ingrid. Ingeborg för också kluven sköld, se SD, 1, nr 493 — alltså faderns vapen och har ej, som antages i RPB, nr 1969 och i Index, RPB, III, s. 214, två snedbjälkar i vänstra fältet, d. v. s. mannens vapen. Hennes far Nils Bengtsson är troligen son till Bengt Sigurdsson med samma vapen och hans hustru Ingeborg i DS, 3, nr 2533. Det framgår vidare av akterna, att Bo Jonssons konfiskation av godsen underkänts som rättsstridig vid de av drottning Margareta anordnade räfstetingen till följd av reduktionsbeslutet av år 1396. Problemet mordet på Karl Nilsson är senast behandlat av H. Rosman i Bjärka-Säby, 1, s. 238—40 och S. Engström i SBL, art. Bo Jonsson, dock utan identifiering av hans person och släkt.

Genom att Johan Ängels hustru har denna härstamning förstå vi också, varför deras son ärkebiskopen bär namnet Folke. Hos Utter (*Genealogica*, 41, RA, s. 3 i stamtavlan över Folkungaätten) anges även Johan Ängels hustru vara dotter till Folke jarl och heta Bengta. Kännedomen av förnamnet talar för ett något nu förlorat diplom, men härom böra vi inte vara alldeles säkra, ty uppgiften kan härstamma från Rasmus Ludvigsson och vara en av hans vanliga, djärva slutsatser. Men det finns andra omständigheter, som tala för

riktigheten av genealogien. Först måste vi därför syssla med Folke jarls härstamning.

Heimskringla uppger, att Birger jarl d. ä. hade fyra söner Filip, Knut, Folke och Magnus. Filip blev jarl i Norge och stupade där år 1200. Knut blev tydligen en av ledarna för upprorsmännen mot Sverker d. y., vilka besegrade kungen vid Lena år 1208, och han har tilldelats jarlskap. Det finns nämligen ett högst remarkabelt brev om hans donationer på dödsbädden till Riseberga kloster, som är avskrivet i Örnhielms diplomatarium, 11, s. 957 och omnämnes hos K. G. Grandinsson, Närke medeltida urkunder (2, s. 4 f.) samt nyligen har publicerats av Sven Tunberg i hans uppsats Folkungarna (Sv. tidskr., 38, 1951, s. 208 ff.). I detta intygar biskopen i Strängnäs, som enligt sigillet heter Ufo, att Knut jarl på dödsbädden inför de tillkallade släktingarna skänkt tvenne gårdar till Riseberga kloster.³ Biskopen stöder i Guds namn vittnena och bestyrker uppgiften med sitt sigill. Begravningen hade skett i närvaro av kung Erik, Folke jarl, herr Eskil och dennes bröder samt stormän från hela riket, vilka kunde påräknas som bestyrkare av den fromma donationen. Helt säkert har Grandinsson rätt, när han sätter Knut jarls död mellan åren 1208 och 1210. Han har väl efterträtts som jarl av sin broder Folke, vilken som nämnts stupade i slaget vid Gestilren år 1210. Det finns ingen anledning att misstro Heimskringlas uppgift om att Folke var Birger Brosas son. Om sonen Magnus veta vi däremot intet.

Knut jarl blir härigenom en levande figur i Sveriges historia, under det att vi förut endast genom Håkan Håkanssons saga (kap. 165) känt till namnet på honom och hans son Magnus, gift med en dotter till konung Knut Eriksson. Vi förstå nu också, att den Cecilia, Knut jarls dotter (DS, 1, nr 900), som säkert med rätta anses som de bägge Filipssönernas moder, också var en dotter till honom och ej, som Kjellberg vill, till Knut Kristinsson (HT 1923, s. 355). Med fastsländet av Filipssönernas moderhärstamning kommer också en hel del genealogiska problem att få en enkel lösning.

Genom denna ätteledning få vi en naturlig förklaring till att Birger jarl d. y. i DS, 1, nr 445 kallar Folke för *dilectus cognatus noster F. archidiaconus*. Birger jarl var ju son till Birger Brosas broder Magnus Minnesköld, dv. s. Birger och Folke jarl voro kusiner. På samma sätt kan man lösa problemet om Magnus Johanssons eventuella släktskap med Birgitta, lagman Lars dotter. Efter hennes död tillföll honom gården Lindsunda i Norrsunda socken i Uppland, vilken han i DS, 2,

³ Örnhielm identifierar honom med sedermera ärkebiskopen Olof Basatömir, varför han i texten ändrat den ursprungliga initialen U till O.

nr 1085 skänker till Sko kloster, där hon begravts. Hon härstammade tydligen från Birger Brosas gemål Brigida, dotter till norske kungen Harald Gille, ty nästan alla som hette Birgitta i svenska diplom fram till mitten av 1300-talet kunna med stor sannolikhet leda sitt ursprung från henne. Vi veta nu genom Håkan Håkanssons saga (kap. 262), att den kände upprorsmannen Holmger, konung Knut Långes son, som mistade sitt huvud efter att ha förlorat slaget vid Sparsätra, hade sitt starkaste stöd i en Filip Larsson, som var dotterson till Birger Brosas son Filip jarl. Mycket talar för att Birgitta Larsdotter var hans syster och alltså syssling till Magnus Johansson. Syskonens fader, lagman Lars, är då helt säkert identisk med den Laurentius legifer de Tiundaland, som beseglar konung Knut Långes brev (DS, I, nr 259).

Däremot är det inte Änglarnas härstamning från Folke jarl, som förklarar, att de blevo arvingar till den kände sonen till Ulf jarl, Karl Ulfsson, Erikskrönikans gudsriddare junker Karl, som stupade i Lettland år 1260. I sitt testamente donerar denne en hel del gods till sin orden. Testamentet, som vi känna genom ett diplom från påvliga kansliet, har de svenska ortsnamnen rätt korrumpierade. Det har publicerats av Strinnholm i hans historia (4, s. 414 f), men aldrig varit föremål för vetenskaplig behandling. Det får betraktas som utslutet, att alla dessa svenska gårdar kommit i Tyska ordens händer, men undersökningen härom får uppskjutas till ett annat tillfälle. Säkert är, att skiftet drog långt ut på tiden, och först år 1269 höra vi talas om det. I DS, I, nr 538, stadfästa åtskilliga släktingar, nämligen östgöotalagmannen B[engt], B[engt] Magnusson, P[eter] Ragvaldsson, F[olke] M[agnus] och J[ohan], Johan Ängels söner, en gåva av gården Sko till Sko kloster. Den ene av arvingarna Peter Ragvaldsson, som på ett ställe kallas Bliuscog, ville emellertid icke finna sig i att även gården Flastad kom i klostrets ägo och hade den i sin värjo ännu år 1277. Arvsstriden, som varit föremål för uppmärksamhet från forskningens sida⁴, kan följas i DS, I, nr 538, 563, 569, 598, 624, 862. Hur skall nu arvsskiftet förklaras?

Karl Ulfsson var ogift och hade tydligen inga arvingar i ursprungliga arvketten. Hans farbror Karl Karlsson, som vi känna från DS, I, nr 846, Håkan Håkanssons saga (kap. 280) och Magnus Håkanssons saga (kap. 8), lämnar åtminstone en son efter sig, den från diplomerna och Erikskrönikan kände riddaren Ulf Karlsson. Han förde en vingad stråle i sitt vapen (HS, ser. 3, nr 46), och först hans son Filip antog det vapen, som blev Ulvättens, den gående och tillbakaseende ulven.

⁴ Jfr E. Lönnroth i Studier tillägnade Curt Weibull, s. 298.

Ulf Karlsson dog 1281 enligt Chron. 266 — 1430 (SRS, I: 1, s. 25). Efter Karl Ulfssons död ha vi alltså att göra med kusinarv; när det gällde gods i Södermanland och Uppland, gick hälften till fäderne-släkten, som representerades av Ulf Karlsson och hans eventuella syskon, och den andra hälften till arvlåtarens kusiner på modernet. Eftersom Ulf Karlsson inte nämnes i arvtvisten, har denna troligen rört sig om arvets fördelning inom möderne-släkten och illustrerar de svårigheter en testamentsexekution och ett arvskifte under medeltiden kunde föra med sig. Tredskades någon, kunde han ofta sitta livet ut som mer eller mindre olaglig besittare av annans egendom. Hans arvtagare kunde stundom fortsätta obstruktionen, så att det finns fall, då det dröjde ända till 150 år, innan rättvisa skipades, och ibland skipades den säkert aldrig.

Vi övergå nu till arvingarna på mödernesidan och möta där först den kände lagmannen Bengt Magnusson, sonson till Birger jarls broder Bengt och morfar till heliga Birgitta. Emellertid har han inte hängt under sitt eget sigill utan sin faders, Magnus', med lejonet och de tre snedbjälkarna. Detta har han troligen gjort med vilja. Då junker Karl stupade 1260, levde nämligen lagman Bengts föräldrar, Magnus Bengtsson och hans hustru Ragnhild. Enligt de s. k. Sigtuna-annalerna dog denne 1263 och fru Ragnhild 1262. Det är alltså någon av dessa två, som är den rätte arvingen, och deras barn ha i stället trätt in som föräldrarnas representanter. Det är ett känt faktum, att lagman Bengt hade en syster Ulvild, som blev gift med den bekante upprorsmannen Birger Filipsson (DS, I, nr 543 etc.). Vi finna av DS, I, nr 541 (1269 29/10), att en rik och förnäm man, Bengt Magnusson, har en hustru, som heter Ulvild. Den Bengt Magnusson, som uppträder bland junker Karls arvingar, är säkert densamme, och han representerar sin hustru, lagman Bengts syster, som alltså varit gift, innan hon äktade Birger Filipsson, med vilken hon var besläktad i fjärde led enligt kanonisk komputation (DS, I, nr 667). Detta senare stämmer med vad som förut här framlagts. Från Birger komma vi över modern Cecilia, morfadern Knut jarl till Birger Brosa; från Ulvild över farfadern Bengt till Magnus Minnesköld. Birger Brosa och Magnus Minnesköld voro bröder.

Karl Ulfsson och Johan Ängels barn voro alltså kusiner, men det kan inte vara genom de senares moder som släktskapen går, ty då skulle Benedikta Sunesdotter, som lever 1261 (DS, I, nr 472), och Holmger Folkessons barn, bland vilka är den kände Ulf Holmgersson (stengavel), också varit kusiner och arvingar till Karl Ulfsson. Om man utesluter möjligheten av att Ulf jarl och Johan Ängel varit

bröder, följer som ett korollarium, att Karl Ulfssons moder varit en syster till Johan Ängel. Vidare framgår av det sagda, att antingen Magnus Bengtssons mor eller någon av hustruns föräldrar tillhöra samma syskonkrets. Som Johan Ängels dotterdotter också hette Ragnhild (Erlandsdotter), är sannolikheten något större för att släktskapen med Johan Ängel ligger på hustruns sida. Samma gäller om Peter Ragvaldsson; för nära släktskap med Ängelätten talar den roll han spelar i Magnus Johanssons testamente (DS, 2, nr 1737, s. 682). Denne säger där, att han är skyldig att betala 120 mark pengar »pro domino Petro Ragnwalzson in subsidium Terre sancte».

Johan Ängel d. ä. har tydligen tillhört en både förnäm och förmögen ätt. Men vi känna intet om honom själv. Schück (a. a., s. 115 ff.) har visserligen försökt att identifiera honom med en viss Johannes de Stockholm, som år 1261 var med Birger jarl i Köpenhamn.⁵ Men Johan Ängel var då helt säkert död, ty annars hade han nog framträtt i diplomerna på 1250-talet. Då hans son ärkedjåknen Folke gav sin gård Bermö till Uppsala domkyrka 1257 (DS, 1, nr 442), säger han detta ske med sina bröders enhälliga tillstyrkan. Det måste betraktas som otänkbart, att han inte skulle ha nämnt något om faderns tillstyrkan, om denne varit i livet. Visserligen är diplomets utfärdat före upplandslagens antagande, men det rådet intet tvivel om att, när det gäller upplandsgods, även under denna tid en fader ärver sin son tillsammans med sina andra barn, vadan hans tillstyrkan måste ha varit nödvändig. För övrigt har släkten en stor egendomskoncentration till trakten av Uppsala och inte alls åt Stockholmsområdet.

Magnus Johansson blev den ende av Johan Ängels söner, åt vilken beskärdes en längre livstid. Han kallar sig aldrig själv Ängel, och ingen av hans bröder gör det heller. Det är 1500- och 1600-talets genealoger, som tala om Folke Ängel etc., och tyvärr har detta bruk accepterats av flera forskare i modern tid. Endast Johan Ängels dotterson är uppkallad efter morfadern, som helt säkert var död vid hans födelse. Den dominus Johannes Aengel, som nämnes år 1286 (DS, 2, nr 919), kan därför inte vara, som Annerstedt och Schück anse, sonen (a. a., s. 114), vilken icke förekommer efter 1269, utan är dottersonen. Magnus Johansson hade redan år 1283 gjort sitt testamente med storartade gåvor, och han förnyar det och gör nya donationer år 1292 (DS, 2, nr 1737). Han har visserligen varit gift, antagligen minst tvenne gånger, och det är troligen hans dotter Helena, som dött redan 1263 och begravts i Sko kloster, där han också själv önskar vila. Den vackra

⁵ Om honom se även Gallén, *La province de Dacie*, p. 30 och 115.

gravstenen över Helena är bevarad.⁶ I sitt sista gifte med Ingeborg Nilsdotter hade han inga barn, men han ihågkommer i testamentet sina tvenne naturliga döttrar Katarina, som han ingivit i Sko kloster, och Ingeborg.⁷ Han säger i testamentet klart ifrån, vilka som äro hans lagliga arvingar: hans två systersöner herr Johan Ängel och Uppsala-kaniken herr Karl [Erlandsson]. Dessutom testamenterar han till sin tredje systerson, lektorn vid dominikanklostret i Sigtuna broder Israel, 20 mark rent silver, som skulle utbetalas, innan man skiftade arvet. Att denne ej ansågs arvskapabel berodde på att han var dominikanbroder. I samband med dominikanordens stiftande bestämdes på generalkapitlet i Bologna år 1220, att dess medlemmar skulle avstå från all egendom och leva på allmosor, varav ju namnet tiggarmunkar. Men redan år 1266 sände påven Clemens IV ett brev till predikarbröderna, att vad gods de kunde ärva, skulle de ha rättighet att fritt förfoga över, d. v. s. skänka bort, som de ville. För den romerska rätten, enligt vilken var och en ägde fri förfoganderätt över sin egendom, är ju ett sådant stadgande naturligt; för nordborna, där ärvd egendom ansågs så att säga som ett lån, vilket ätten gett en medlem att förvalta under livstiden, måste en tillämpning av detta stadgande stöta på mycket hårt motstånd. Den påvliga bullan torde ej varit känd i Sverige förrän år 1294, då domkapitlet och domprosten i Uppsala vidimera den (DS, 2, nr 1743). Som vidimationen är gjord några månader efter Magnus Johanssons död — han dog den 11 februari 1294 — så är det mycket troligt, att den skett för att påverka arvsfördelningen efter honom. Detta lyckades ej, och vi se ännu av SD, 2, nr 1961 (1414 15/6), att svenskarna fortfarande betraktade dominikanerna som döda ättemedlemmar och nekade dem arv. Arvskapabla blevo de ej heller i medeltidens Sverige, inte ens då de beklädde en så samhällelig syssla som episkopat, något som vi få se vid behandlingen av arven efter Johan Ängel d. y. och Johan Folkesson.

Genom att arvingarna nämnas kunna en del intressanta slutsatser dragas. Bröderna Erlandsson hade en syster Ragnhild, som först varit gift med Filipssönernas systerson Johan Karlsson, vilken mistade livet samtidigt med morbröderna år 1280. I detta äktenskap föddes den sedermera bekante riddaren Folke Jonsson (lejonörn). Efter makens avrättning hade hon gift om sig med riddaren Magnus Gregersson (Oäkta folkungaätt; två snedbjälkar) och fått sonen Peter

⁶ Gardell, Gravmonument, 1, nr 20; 2, s. 142.

⁷ Åt den senare skänker han två gårdar Lösta och Vidhem. Mig veterligen har man inte observerat, att hon är identisk med den Ingeborg Magnusdotter, som år 1334 av nödtvång säljer just dessa gårdar till Johan Folkesson, vilken då är hennes närmaste brödsman. Hon beseglar med eget sigill. (DS, 4, nr 3046).

Magnusson. Som hon inte nämnes jämte sina bröder bland arvingarna år 1292, *måste* hon vara död då. Sista gången man påträffar henne i diplomten är för övrigt 1288, då hon gör sitt testamente (DS, 2, nr 981). Men hennes söner — arvlåtarens systerbarnbarn — ärva ej tillsammans med hans systers barn. De förra stå nämligen i femte led, d. v. s. i yttre arvkretsen, de senare i fjärde, och som förut påpekats, säger lagen, att femte led ej ärver med inre arvkretsen. Vi se härav, att vid tiden för upplandslagens kodifiering gällde *ej* kanonisk komputation i Uppland vid beräkning av leden. Men flera slutsatser kunna dragas.

Schück (a. a., s. 129) följer Annerstedt i antagandet, att fru Ragnhild, hustru till riddaren Bengt Bosson, också var en syster till Magnus Johansson. I testamentet säges, att hon förut fått en egendom, och det är nog troligt, att hon är släkt med Ängelätten — namnet Ragnhild talar ju också därför — men syster kan hon omöjligt vara. Då skulle hon varit en av arvingarna, och hade hon varit död, skulle hennes son Magnus inträtt som hennes laglige representant. Misstaget beror på att Annerstedt och Schück ha stirrat sig blinda på den svenska översättningen av kap. 52 till S:t Eriksmiraklerna, där det sägs, att fru Ragnhild är Israel Erlandssons moster. I den ursprungligare latinska texten står, att hon är den sjukas — Harald Älgs dotter — moster. Därigenom faller också grunden för deras antagande, att även Harald Älg varit gift med en dotter till Johan Ängel, för vilket ju inte heller arvskiftet talar.

Vi lämna nu Magnus Johansson och övergå till den intressanta striden om arvet efter hans systerson Johan Ängel d. y.

2. Arvskiftet efter Johan Ängel d. y.

Johan (Erlandsson) Ängel tillhörde på fädernet samma ätt som Upplands lagman Birger Persson, nu vanligen kallad Finstaätten. Den förde i sin vapensköld två nedvända vingar. En stamtavla bifogas med de namn utsatta, som behövas för vår utredning.

Som synes av stamtavlan dog Johans broder, kaniken Karl, redan två år efter morbrodern. Det framgår av den förres testamente (DS, 2, nr 1167), att brodern Israel ej heller av honom ansågs som legitim arvinge. Han erhöi i stället som gåva kanikens böcker samt hans del i en gård i Södermanland. Karl ärvdes alltså av brodern Johan samt system Ragnhilds barn, som nu ryckt upp i inre arvkretsen. Men Israels ställning förändrades med åren. Han blev prior i Sigtuna-

Finsta-ätten (vapen: 2 vingar), jämte ättlingar inom andra släkter.

Israel					
Peter Israelsson		Erland Israelsson, g. m. Katarina, dotter till Johan Ängel d. ä.			N. Israels- dotter, g. m. Anders
Birger Person, lagman, † 1327.	Karl Er- landsson, kanik, † 1296	Israel Er- landsson, dominikan, biskop, † 1328 (el. 1329)	Johan (Er- landsson) Ängel, † barn- lös i början av år 1314	Ragnhild Erlands- dotter, † före 1/8 1292, g. m. 1) Johan Karlsso (Fånöätt) 2) Magnus Gregers- son (Oäkta Folkungaätt)	Anders And, domprost, † 1317
			1) Folke Jonsson (Fånöätt), † före Johan Ängel trol. år 1313, g. m. Ramborg Ingevaldsdotter.	2) Peter Mag- nusson (Oäkta Folkungaätt), † barnlös 1310.	
			Johan Folkesson (Fånöätt), kanik, † barnlös omkr. 1336.	Birger Folkesson (Fånö- ätt), lever 4/8 1331, † barnlös före brodern.	

konventet, och när Västerås-biskopen Nils Tydiske förflyttats till ärkebiskopsstolen i Uppsala, blev han vald till hans efterträdare, år 1309. Man skulle kunna tro, att han därför måste utträda ur sin orden. Detta är dock icke förhållandet. Dominikanerna voro ju påvemaktens betydelsefullaste medhjälpare, och påvarna tilläto icke, att de lämnade sin orden, trots att de som biskopar blevo starkt engagerade i det världsliga livet. De bibehålla broderstiteln jämte den biskopliga titulaturen. Israels kontrasigill bär inskriptionen: Secretarium Fratris Israelis Dei Gracia Episcopi Arosiensis (HS, ser. 2, nr 167) och i dominikanbrodern Petrus Filipssons sigill — han dog som ärkebiskop år 1341 — står inristat: S. Fratris Petri Dei Gracia Archiepiscopi Upsalensis Ordinis Predicatorum (HS, ser. 2, nr 181). Påvarna släppte inte denna sin fordran, även när det gällde Birgittas klosterstiftelse. Vadstenabrodern Åke Johansson, som blev biskop i Västerås och råds-herre, uppträdde i dessa senare funktioner alltid klädd i ordensdräkt. Konung Karl Knutsson, som älskade prakt, fann denna kostymering tarvlig och föga i överensstämmelse med de andra biskoparnas praktfulla dräkter. Bekymrad lade han in en supplik till påven, att denne skulle ge biskopen dispens från skyldigheten att bära ordensdräkten. Suppliken blev avslagen.⁸

Johan Ängel, som var gift, men barnlös, hade som erkända arvingar endast sina systersöner, och då dessa dogo under hans livstid uppstod ett ytterst komplicerat arvsfall. Närmaste arvingarna voro — se stamtavlan — dels hans systers barnbarn, dels hans kusiner, Birger

⁸ Brilioth, a.a., s. 404.

Persson och Anders And, vilka alla stodo i femte led i förhållande till honom. När det gällde hans upplandsgods var saken klar. Systerbarnbarnen, som stodo närmare stammen — gemensam stamfader för honom och dem, fadern Erland Israelsson, men för Johan Ängel och Birger Persson, deras farfader Israel — voro de berättigade arvingarna. Men när det gällde hans stora godskomplex i Östergötland, var Birger Persson universalarvinge. Han var nämligen den ende, som räknade släktskap med arvlåtaren uteslutande genom män. Det är ju klart, att en sådan arvsordning måste verka abderitisk för mången upplänning. Det fanns också ett sätt att förekomma den. Kunde man få den förut citerade påvliga stadgan angående arv till dominikaner giltigförklarad, så inträder biskop Israel i ty fall som universalarvinge.

Johan Ängel sökte använda denna möjlighet och började kampanjen för sin broders arvsrätt år 1310: I DS, 2, nr 1675 insätter han sin broder Israel som sin rätte och laglige arvinge, vartill, som han säger, han skulle haft en självklar rätt, om han inte hade ägnat sig åt ordens-tjänst, något som Johan Ängel betraktar som en förtjänstfull sak, som man icke bör lida men av. Samma år dör den ena systersonen, och omkring tre år efteråt (trol. 1313) även Folke Jonsson samt år 1314 Johan Ängel själv. Biskop Israel meddelar i DS, 3, nr 1067, att han tillåtit Folke Jonssons änka att lösa Johan Ängels del i en gård för att den icke skulle tillfalla Birger Persson och därigenom gå förlorad både för Uppsala domkyrka och Folkes arvingar. I DS, 3, nr 1996, föreskriva fyra medlemmar av konungens råd åborna på avlidne Johan Ängels gods, vilka genom arvsrätt överlämnats till Folke Jonssons barn, att lyda Birger Persson och vid påfordran lämna redovisning till honom.

Östergötlands landsting har 22 jan. 1315 (DS, 3, nr 1999) tagit ställning till frågan. Tinget kunde naturligtvis endast besluta om de inom landskapet belägna godsens. De tilldömdes enhälligt Birger Persson, och i detta beslut instämma en hel del namngivna lagkunniga riddare och »stemningamen». Även på Öland, där ju liksom i en stor del av Småland östgöotalagen tillämpades, hade man samma åsikt, vilket framgår av DS, 3, nr 2034.

I maj 1315 ha emellertid de stridande ingått en kompromiss med hertig Valdemar som kompromissarie (DS, 3, nris 2014—2015). Biskop Israel fasthåller vid att han är den egentlige arvingen, men för att slippa obehaget med en utdragen tvist överlämnar han av Johan Ängels gods i Östergötland och Småland två tredjedelar till Birger Persson »under förutsättning, att lagen säger, att denne och icke Folkes barn böra ärva honom vid hans död». Birger skulle dessutom bidra

till begravningskostnaderna med så mycket, som kunde beräknas komma på de östgötska och småländska godsens del. Biskopen skulle dessutom ha full dispositionsfrihet för sin tredjedel.

Man kan ju fråga sig om det finns någon juridisk grund, som kompromissen bygger på. Ja, det hela stämmer med att Birger Persson har tillämpat Bjärköarätt, stadslag, som säger, att varje person kan skänka bort en tredjedel av sin egendom. I dessa tider, då östgötalagens ärvdabalk måste betraktas som förlegad — jfr biskop Israels ovanstående ord: »under förutsättning att» etc. — kunde det ju vara behagligt för Birger Persson att hävda sina legitima arvsanspråk under en lag som gav honom tillfälle till större generositet. Han har för övrigt tillämpat stadslag, när det gällde förmyndare för hans barn (DS, 3, nr 2586). Under senare delen av 1400-talet, då tolkningarna av arvslagarna voro sinsemellan ytterst stridiga, var det inte ovanligt, att man kom överens om att ställa sig under en viss lag.⁹

När Folke Jonssons son Johan Folkesson omkr. år 1336 dog och den s. k. Fånöätten utslocknade, blossade än en gång striden om dominkanernas arvsrätt upp. Därtill skola vi senare återkomma.

3. Arvet efter lagman Birger Perssons hustru Kristina.¹⁰

Birger Persson var i sitt första äktenskap förenad med en dotter till den berömda brodern av Kristi ridderskap i Livland, d. v. s. riddaren i dåv. Tyska orden Johan Elofsson, Kristina. Äktenskapet blev barnlöst, och Kristina gör sitt testamente den 9/7 1293 (DS, 1, nr 1095): »gravi corporis infirmitate laborans». Helt säkert har maken varit den i juridiska ting bestämmande vid utformandet av det. I det följande diplomtet — nr 1096 — av den 11 juli samma år finna vi faderns stadfästelse: dottern är då, fem dagar efteråt, redan död. Arvskiftet ägde rum i Sigtuna den 4 november 1295 (DS, 1, nr 1148).

Av handlingarna kan man draga slutsatsen, att modern och even-

⁹ Man har velat trycka en politisk prägel på denna arvtvist föregivande att Birger Persson understöddes av de med hertigarna sympatiserande stormännen, medan biskop Israel sökte stöd hos det kungavänliga domkapitlet i Uppsala. Se t. ex. Rosén, Birger Magnusson och hans bröder, s. 273—276. Framförallt är det emellertid fråga om ett juridiskt problem.

¹⁰ Denna uppsats låg färdig för tryckning redan i början av år 1946, men på grund av mellankommande hinder har utgivningen fördröjts. Under tiden har Jarl Gallén behandlat samma fråga i *Historisk tidskrift för Finland* 1949, s. 113 ff. De resultat vi kommit till äro i flera fall överensstämmande, men som motiveringarna till en del äro olika, trycks den härmed i oförändrat skick. Se om de bägge artiklarna Bengt Hildebrand i SBL, artikeln Elofssönerna.

tuella syskon voro döda; enligt lag skulle då genom bakarv hela arvet med undantag av makens del i hennes lösöre och i köp- och avlingegods tillfalla fadern. Dessa bakarv voro aldrig populära, ty därigenom kunde en ätts egendom gå över till en annan ätt; därtill kom, att faderns ställning som medlem av Kristi ridderskap i Livland enligt den i Sverige gängse åskådningen ej gjorde honom arvskapabel. Han avstod därför från arvet — med vissa undantag, som vi närmare skola beröra — och lät arvsrätten gå vidare till de närmast behöriga. Fadern nämner bland dem sina brorsbarn; då måste *alla* arvingarna vara Kristinas kusiner på fädernet eller modernet, ty någon istadarätt i yttre arvskretsen existerar ej. De bägge svidorna få hälften av arvet vardera enligt Upplandslagen, Ärvdabalken, 15, inl. Vi skola nu först lämna en kort resumé av testamentet.

Kristina gör först rikliga donationer till kloster och kyrkor. Därefter återlämnar hon till maken sin morgongåva, gården »Berghar» i Östergötland och kvittar därmed den del han hade rätt till i hennes gods; antagligen har hon förut begagnat sig av det i Upplandslagen anbefallda bruket för maka att kompensera maken för morgongåvan genom skänk till honom, men det kan bero på att morgongåvan enligt Upplandslagen, Ärvdabalken, 10 inl. går till skifte tillsammans med lösöre etc. Åt fadern och modern ger hon i uppdrag att utdela den penningssumma, som influtit genom försäljning av hennes gård i Ottenby på Öland, på så sätt som bäst gagnar hennes själs frälsning. Troligen har denna gård ursprungligen tillhört fadern, ty denne visar sig i DS, I, nr 805 vara en stor egendomsägare i denna by.

Till sin fader och hans orden giver hon sin gård Sörby i Aska härad i Östergötland jämte en halv attung i Varvs socken i samma härad och 100 mark pengar. Det är mycket troligt, att detta varit hennes hemgift från fadern vid giftermålet, och att hon nu återlämnar den — se Östgötalagen, Giftermålsbalken 16:1 — ty i Aska härad äro, som vi närmare skola beröra senare, Elofssönernas fädernegods belägna.

Därefter komma stora gåvor till hennes tjänare. Bl. a. får den trogna Margareta, som så länge tjänat henne, icke mindre än 14 örtugland på Fånö, vartill under medeltiden de kända stormännen Karl Tjälveesson, Johan Karlsson och Folke Jonsson samt dennes son Johan Folkesson skrevit sig, de tre sistnämnda av Fånöätten, med lejonörnen i sitt vapen. Hon ihågkommer även särskilt sin kusin »consobrina», fru Ingegerd, herr Filip av Rumby dotter och bestämmer till sist, hur testamentsgåvorna skola gäldas.

I faderns stadfästelse av testamentet, där han kallar sig »Ego frater Johannes Elefson de ordine militum Christi», säger han, att på grund

av det privilegium, som beviljats hans orden av påven, såväl han som hans orden i likhet med lekmän kunna inträda som arvingar. Av omsorg för sin döda dotters andliga välfärd och till nytta och tröst för de arvingar, som efter honom äro berättigade, avstår han emellertid från arvet och behåller för sin del endast de i testamentet bestämda gåvorna. Han anser det troligen lönlöst att gå emot den allmänna åsikten och har därför frivilligt avstått från arvet.

Vid skiftet representeras arvingarna av sina förmyndare och ombud. Dessa äro: Johan Elofsson för sin brors barn och sina systerbarn (tutor et responsalis filiorum fratris sui et nepotum suorum), Johannes Ingevaldsson å Folke Jonssons vägnar — Folke är dock även själv närvarande — Filip av Runby å sina barns vägnar, Magnus Gregersson å sin hustrus vägnar och Inge bursven, den sistnämnde helt säkert representant för de i testamentet ihågkomna tjänarna. Vilka voro nu arvtagarna?

När Johan Elofsson avstår från arvet och detta i sin ordning går till Kristinas kusiner, så måste alla släktingarna inom inre arvkretsen, vilka annars skulle gått före, vara döda. Johan Elofsson och hans släkt känna vi väl genom diplomerna, och dessutom genom att brevväxlingen mellan honom och den bekanta Katarina av Stumbelen är bevarad. H. Schück har också utförligt behandlat släkten i »Vår förste författare», s. 163 ff. Alla släktens medlemmar utmärkte sig genom sina stora religiösa intressen, särskilt för dominikanorden, enligt Johans egen utsägo. Johan hade en bror Anders och två systrar Kristina och Ingrid eller Ingerd, den senare mest känd som helga Ingrid från Skänninge. Hon hade enligt Vastovius »Vitis Aquilonia» (ed. E. Benzeliuss, 1708), s. 76, varit gift men efter makens död beslutat att helt hängiva sig åt Kristus, möjligen påverkad av Petrus de Dacia. Hon bodde tillsammans med några likasinnade jungfrur bredvid S:t Martins kyrka i Skänninge och företog bl. a. en pilgrimsfärd till Heliga landet. Efter hemkomsten fick hon tillstånd att grunda ett nunnekloster vid Skänninge år 1281, men hon har troligen dött redan följande år. Vi ha två diplom, som avhandla denna klosterstiftelse, DS, I, nr 885—886. I det första, som är odaterat, skänka Johan och Anders Elofsson fyra gårdar i Aska härad åt sin syster fru Ingrid i Skänninge.¹¹ Dessa gårdar hade hon förut genom skötning i närvaro av kung Valdemar överlämnat åt dem, men de återlämna dem nu med det tillägget att, om ett nunnekloster i systemens livstid upprättas vid S:t Martins kyrka i Skänninge, där hon nu vistas, så skola gårdarna

¹¹ Johan säger i ett av sina brev, att dessa gods äro hans, broderns och systemens fädernearv, se Schück, a. a., s. 166.

för framtiden tillhöra detta kloster. I det andra, som är daterat 1281, stadfäster kung Magnus donationen. På baksidan av diplomet står skrivet dels »helgha jngerdha goodz», dels med en annan hand »Aska härreth» och slutligen med en senare (1500-talets) hand: »Konungh Magni Ladulås vidimus opå the Englers bref gifvet 1282».

När fru Ingrid överlämnade sina gods till bröderna, så har detta tydligen skett i samband med hennes avsikt att bli nunna, då ju s. k. avvittning av egendom var lagligt påbjuden.¹² Eftersom bröderna fått godsen, följer som ett korollarium, att hon ej lämnat några barn efter sig. Hennes bror Anders och syster Kristina hade dött före henne (Schück, a. a., s. 165).

Anders Elofsson hade lämnat flera barn efter sig (se t. ex. DS, 2, nr 1574 och 1575). När Johan Elofsson säger, att han är »tutor et responsalis filiorum fratris sui et nepotum suorum», så kan enligt min mening *nepotes* endast avse barnen till den döda systern. *Nepos* användes, som förut sagts^{12a}, oftare i betydelsen systerson än brorson. För brorsbarn hade man ju även ordet *fratrueis* att tillgripa.

Folke Jonsson var, som vi veta, son till den år 1280 jämte sina morbröder Johan och Birger Filipson avrättade Johan Karlsson, vilken även förde dessas vapen. Dennes hustru var som bekant Ragnhild Erlandsdotter. Hon gifte om sig med Magnus Gregersson och fick då sonen Peter. Genom att Folke ärver, så är det fullständigt klart, att Kristinas moder måste vara en syster till Johan Karlsson.¹³ Hade hon nämligen varit en syster till Ragnhild Erlandsdotter, då skulle dennas bröder — Johan Ängel etc. — tagit hela arvet efter Kristina. Observeras bör också, att Ragnhilds son i andra giftet, Peter, ej är arvtagare. Vi förstå nu också, varför Kristina kunde skänka bort gods i Fånö. Hon hade ärvt dem efter sin moder.

Johan Ingevaldsson (Örnsparre) är den kände lagmannen i Södermanland. Han uppträder även sedermera som responsalis för Folke Jonsson. De övriga arvingarna äro barn till Filip av Rumby, ty riddaren Magnus Gregersson uppträder ej som representant för sin första fru, Ragnhild, utan för sin andra, Filip's dotter Ingegerd, för vilken han som make är målsman. Detta äktenskap hade ingåtts före Kristinas död, ty hon kallar i testamentet Ingegerd för domina.

På vad sätt voro nu Filip's av Rumby barn kusiner med Kristina? Släktskapen kan ej ligga på dennes, Filip Finvidssons, sida; på grund

¹² Schück har härvidlag feltolkat den latinska texten till att bröderna redan under kung Valdemars regeringstid skänkt godsen till det vardande klostret.

^{12a} PHT 1950, s. 99.

¹³ Hon kan naturligtvis även varit halvsysler. I yttre arvskretsen äro hel- och halvsläkt jämställda.

av hans fadersnamn äro de enda teoretiska möjligheterna, som existera, att han varit halvbror till Kristinas far eller mor. Men i så fall skulle han ensam tagit hela arvet. Återstår alltså, att Filips hustru, som nu måste vara död, antingen varit en syster till Johan Elofsson eller till hans hustru. Det förra alternativet betraktar Carl M. Kjellberg i sin artikel om Erik den heliges ättlingar i HT, 1923, s. 374 som självklart. Han säger: »Självs var Filip av Runby tydligen gift med en syster till Johan Elovsson (vingad pil), emedan hans dotter Ingegerd kallas 'consobrina' av den sistnämndes dotter Kristina, och han själv är målsman för sina söner vid godkännandet av nämnda Kristinas testamente.¹⁴ Det är även sannolikt, att han var gift med den bröderna Johan och Anders Elovssons (vingad pil) syster Ingerd, som i ett brev av 1281 kallas 'domina', och då hade för avsikt att ingå i det blivande nunneklostret i Skänninge. . . . Det är ju mycket tänkbart, att hon efter mannens deltagande i 1280 års våldsamheter beslöt att ägna sig åt klosterlivet som ett slags försoningsåtgärd, ehuru Vastovius uppger, att mannen var död dessförinnan. När man 1414 anhöll, att bl. a. Ingerd skulle bli kanoniserad, säger man, att fru Ingrid var 'ex nobili gothorum prosapia oriundam'.¹⁵ Emellertid blev Ingerd sedan (1299) priorissa i Skänninge nunnekloster.¹⁶ Att Filips av Runby hustru hetat Ingegerd, uppger Peringskiöld,¹⁷ troligen efter något på hans tid bekant brev».

Härtill är mycket att anföras. 1) Det är inte alls klart, att Filips hustru varit syster till Johan Elofsson, ty kusinskapet mellan Ingegerd Filipsdotter och Kristina nås matematiskt lika bra genom att anse att mödrarna varit systrar, d. v. s. att Filips hustru även hon varit syster till Johan Karlsson av Fånö. Härigenom vinnes därjämte en förklaring till att barnens gods nästan uteslutande äro belägna i Uppland. Elofssönerna härstamma klart från Linköpings stift; jfr om Ingrid »ex nobili gothorum prosapia oriundam». 2) Elofssönernas sigill känna vi icke. Den vingade pilen eller flygande skäktan, som den också kallas, föres av en helt annan släkt, nämligen av Bengt Elofsson (DS, 2, nr 1087) och hans avkomlingar. 3) Enligt Kjellbergs tro skulle Ingerd (el. Ingrid) efter makens deltagande i Filipssönernas våldsåtgärder—såsom ett slags försoningsåtgärd gått i kloster. Så lätt gör inte katolska kyrkan anläggandet av nunnedoket. Det är nämligen

¹⁴ I diplomtet står: »Philippus de Runby ex parte filiorum suorum», vilket betyder att Filip är målsman för sina barn, både söner och (ogifta) döttrar. Denna betydelse har det plurala *filii* redan i klassiskt latin, liksom *fratres* kan beteckna syskon av bägge könen.

¹⁵ SD, 2, nr 1937.

¹⁶ DS, 2, nr 1273.

¹⁷ Monum. Ullerakerensia, s. 145.

enligt dess lära förbjudet för make att i andra makens livstid gå i kloster.¹⁸ Ett svenskt rättsfall tjänstgör som prejudikat härför i Corpus iuris canonici. Det är det kända fallet, då konung Knut Eriksson hos påven klagade över att hans gemål, med vilken han hade flera barn, känt sig bunden av ett en gång avlagt löfte att gå i kloster. Detta handlingssätt underkännes av påven Celestinus år 1191 el. 1192 (DS, 1, nr 825), och brevet härom återfinnes i Corpus iur. can. ed. Friedberg, Leipzig 1881, 2, sp. 582—83. Vi ha också förut påpekat, att Ingrid Elofsdotter säkert var både änka och barnlös, då hon helt ägnade sig åt klosterlivet. 4) Någon priorissa Ingerd el. Ingrid i Skänninge år 1299 är ej känd. I dokumentet står endst I. priorissa, och det kan ju lika bra betyda Ingeborg. Uppgiften om att Ingrid dog år 1282 finna vi i SD, 2, nr 1937. Angående helga Ingrid hänvisar jag också till Ellen Jörgensens artikel i Bok- och bibliotekshistoriska studier, tillägnade I. Collijn (1925). 5) Peringskiölds uppgift, att Filips hustru hetat Ingegerd är intet att bygga på. Då Peringskiölds Monumenta ännu spelar roll i modern vetenskaplig forskning, kan det vara värt att underkasta hans yttrande en närmare analys. Det lyder på nutids-svenska: »Ärkebiskop Peters († 1341) moder var fru Ingegerd, herr Johan Elofssons (Ängel) dotter, och hennes brorsdotter fru Ragnhild Erlandsdotter (Ängel) var ärkebiskop Peters syskonbarn. Denna hade till makar först herr Johan Karlsson (Blå) till Fånö, sedan herr Gere till Venngarn och därefter kongl. rådet Magnus Gregersson till Arnö, i vilket senare gifte föddes drotsen herr Greger Magnusson till Grönö, som således var ärkebiskop Peters syskonbarns son. Herr Greger kallar också i ett diplom av år 1337 ärkebiskopen för sin morbror».

I denna redogörelse vimlar det av misstag. Uppgiften om att Gere från Venngarn varit fru Ragnhilds make hänger nog samman med hennes yttrande i DS, 1, nr 756 av år 1282, då hon bekräftar donationen av Musamyr till dominikanerklostret i Sigtuna, vilken gjorts av herr Gere från Venngarn och hennes avlidne make herr Johan Karlsson. Herr Gere nämnes även år 1279 (DS, 1, nr 695), då Johan Karlsson bekräftar herr Geres gåva av Musamyr samt år 1286 (DS, 2, nr 918), då hans dotter — i regesten felaktigt kallad hans änka — gör sitt testamente. Att fru Ragnhild varit maka till denne, före år 1279 avlidne, herr Gere är, som framgår av diplomén, omöjligt.

Äsikten att Elofssönerna tillhörde släkten Ängel ha vi redan mött i den anteckning från 1500-talet, som var skriven på baksidan av Magnus Ladulås bekräftelse av Elofssönernas donation till Skänninge nunnekloster. Denna ätteledning har alltså gamla anor. Hos 1500-

¹⁸ Se Codex iuris canonici ed. Gasparri, Rom 1934, can. 524, 1.

och 1600-talets genealoger stöta vi också på Elof Ängel som namn på Elofssönernas fader. Han är säkert en ren konstruktion av Rasmus Ludvigsson, och för övrigt hänvisa vi till den föregående behandlingen av Ängelätten.

Peringskiöld tänker sig, att Johan Elofsson (utom dottern Kristina) haft en dotter Ingegerd gift med Filip av Rumby och en son Erland (Ängel) som haft dottern Ragnhild, vilken i sitt första gifte haft sonen Folke och i sitt tredje gifte drotsen Greger Magnusson, vilken år 1337 kallar sin mors kusin, ärkebiskop Peter, för morbror. Detta sker i DS, 4, nr 3328, men det beror, som vi veta, därav, att Magnus Gregersson i sitt andra gifte ägde ärkebiskopens syster Ingegerd och med henne hade sonen Greger, ett förhållande, som är obekant för Peringskiöld. Ragnhilds fader Erland heter emellertid till efternamn Israelsson, och honom känna vi förut som farbror till Birger Persson. Vi behöva alltså inte vidare diskutera Peringskiölds ätteledning. Namnet Ingegerd var ju knutet till Filip av Rumby som namn på hans dotter, men som hon blev borttappad som hustru till Magnus Gregersson och dotter till Filip, har hon i stället slunkit in som sin faders hustru. En dotter hade på denna tid i Sverige sällan samma namn som sin moder.

Att förutsätta någon urkund som källa till namnet är alltså fullständigt otroligt. Däremot talar en del omständigheter för att Peringskiöld endast fortplantar ett äldre misstag, troligen emanerande från Rasmus Ludvigsson. Denne hade ju en klar syn för diplomens betydelse, men han förde inga ordentliga anteckningar utan förlitade sig mest på sitt minne, som inte tycks varit av högsta klass. För honom var det därför lätt gjort att förväxla dotterns och moderns namn. Det synes mig också lönlöst att spekulera över om det skulle ligga något i 1500-talsuppgifterna om släktskapen mellan Elofssönerna och ätten Ängel. Schück, a.a., s. 163 betraktar Johan Elofsson som dotterson till Johan Ängel d. ä. Detta är omöjligt, ty i så fall skulle Johan Elofsson antingen varit arvinge eller på något sätt ihågkommit, om han inte ansetts arvskapabel, i morbrodern Magnus av oss förut diskuterade testamente. Varifrån Schück hämtat uppgiften, att Johan för två vingar i sitt vapen, uppger han inte. Den sammanhänger tydligen med Peringskiölds felaktiga antagande, att Erland Israelsson (Finsta-ätten; två vingar) är hans son.

Som Ingrid ej kan ha varit gift med Filip av Rumby¹⁹, måste vi nu

¹⁹ Gallén har påpekat, att helga Ingrid kan vara identisk med den »honesta mulier domina Ingerig», som nämnes i DS, 1, nr 549 av den 6 april 1271. Tidsmässigt går det ju utmärkt; fru Ingerig säges också vara änka efter en dominus Sigge. Men Gallén har missförstått sammanhanget. Det är inte *deras* son G., som klagat över att fru Ingrid till

undersöka möjligheten av att göra honom till make åt Elofssönernas andra syster Kristina. Häremot talar emellertid bestämt dels fördelningen av Rumbyättens gods, dels det förhållandet, att Johan Elofsson säger sig vara responsalis för sin systers barn, vilket ju annars Filip av Rumby såsom fader skulle varit.

Nu återstår endast den lösningen, att Filip av Rumby även han varit gift med en syster — eventuellt en halvsyster — till Johan Karlsson. Härpå visar också en annan omständighet, nämligen den väldokumenterade släktskapen på fädernet mellan Folke Jonssons son Johan Folkesson och ärkebiskop Peter (se DS, 4, nr 3328, 3385). Någon annan lösning kan icke finnas, än att Peter Filipsson varit kusin till Folke Jonsson.

Vi få härigenom också en naturlig förklaring till att Filip av Rumby enligt Erikskrönikan v. 1048 jämte Johan Karlsson var lierad med bröderna Filipsson. Johan var enligt enstämmiga uppgifter i annalerna deras systerson — sororius — och Filip var gift med Johans syster. Släktskapen med dess konsekvenser förklarar till fullo det politiska samgåendet. Det skulle för övrigt vara intressant att veta, vilka de gods voro, med vilka Filip köpte sitt liv. Erikskrönikan säger blott v. 1090—93.

Herra philpuss aff rwmby
han bötte en stoor deel aff thy
ther han innan swerike atte
fför än konungen ok han the wordho satte.

Linköpings domkyrka sålt sin morgongåva av hans fader — en gård i Kastlösa på Öland — utan att hembjuda den åt honom och hans släktingar. I detta fall skulle försäljningen varit rent brottslig. Denne sonen måste vara född i ett föregående faders äktenskap — filius dicti domini, sägs det i texten. Herr Sigge har tydligen dött utan att lämna några barn med fru Ingrid efter sig, och denna har därför ansett sig ha fri dispositionsrätt till morgongåvan. Östgötalagen säger inget bestämt i Giftermålsbalken, 10 inl., om hur den barnlösa änkan skall bete sig, då hon vill göra sig av med sin morgongåva, men den står ju i allmänhet på den ståndpunkten, att vid försäljning jord om möjligt bör stanna i den gamla ättens ägo. Kyrkan betalade sonen och hans medarvingar 40 mark pengar och fick behålla jorden.

Att fru Ingrids morgongåva låg på Öland har ej med Elofssönernas egendomar därstädes att göra; det vittnar ju endast om hennes makes godsbesittningar. Men *barnlösheten* talar just för identifikationen av de bägge fruarna Ingrid.

Bidrag till den ointroducerade adliga s. k. Bjurums-släktens historia.

Av Jan Eric Almquist.

En av anledningarna till att en ny reviderad upplaga av Schlegels och Klingspors år 1875 utgivna ättartavlor över de ointroducerade adelssläkterna ännu icke kommit till stånd utgör den kända bristen på nödiga förarbeten. Under mina forskningar rörande säteribildningen i Västergötland har ett och annat av genealogiskt och personhistoriskt intresse från 1500-talet kommit i dagen, som varit ägnat att komplettera ovannämnda arbete i form av rättelser och tillägg. Den s. k. Bjurums-släkten må här utgöra ett exempel på hur mycket längre man kan komma, om hithörande problem skärskådas ur säterisynpunkt.¹ Samtidigt skall visas, hur en släkttavla genom olika personers successiva misstag kommit att formligen vimla av felaktigheter. Det är därvid anmärkningsvärt, att åtskilliga av dessa felaktigheter tillkommit på ett mycket tidigt stadium, alltså redan under de berörda personernas livstid, vilket förhållande givetvis försvårat upptäckandet, liksom det på samma gång är lärorikt.

Bjurums-släkten, sådan den förekommer hos Schlegel och Klingspor, är i och för sig föga omfattande, vilket här medför den fördelen, att dess stamtavla är lätt att överblicka. Den består sålunda av endast två generationer: stamfadern med fru och deras tre barn. Den förstnämnde adlades den 28 februari 1541, då han erhöll som vapen en avhuggen örnfot, och hans ende son säges ha avlidit ogift den 27 juni 1588. Åtminstone ena dottern levde några år längre, men under alla omständigheter har släkten ägt bestånd knappast mer än ett halvsekel. Om den äldre generationen ha Schlegel och Klingspor att förmåla i stort sett följande: Stamfaderns namn var *Olof Pedersson* och han skrev sig till Bjurum och Varletorp. Han tillhörde slottsloven på Läckö slott 1529—43, var lagman över Läckö.län 1550 och levde ännu 1554. Hans hustru, som hette *Karin Hansdotter*, hade varit gift

¹ Ur denna och andra närliggande synpunkter kan personhistorien sägas utgöra en praktisk tillämpning av de regler, som ingå i rättshistorien, närmare bestämt i familjerätten jämte vissa delar av fastighetsrätten. — I det följande användas uttrycken *sätessgård* och *säteri* såsom synonyma begrepp, trots att det sistnämnda uttrycket egentligen avser 1600-talsförhållanden.

två gånger förut 1:0 med *Anund Jönsson* (Ulf sax) till Hårdinge^{1a} 1520 och 2:0 med riddaren och riksrådet *Harald Knutsson* (Soop) till Bjurum och Frötuna 1480—1527. Själv tillhörde hon adliga ätten Tott² och var dotter till riddaren och riksrådet *Hans Åkesson Tott* till Bjurum och Frötuna samt *Karin Eriksdotter* (Gyllenstierna). Olof Pederssons maka Karin Tott omtalas första gången 1536 i samband med en arvstvist och var död före juli månad 1554, då arvskifte på Bjurum förrättades efter henne.

Nu anförda notiser ha under tidens lopp i någon mån utökats i litteraturen³ efter tillkomsten av konung Gustaf den förstes tryckta registratur, där Olof Pedersson 1529 omtalas vara fogde i Vartofta härad (Vg.), och som sådan utnämndes till häradshövding i det närbelägna Gudhems härad i september s. å. Den 13 december 1530 fick han i förläning Ettaks kungsgård i Vellinge socken, Vartofta härad, där han enligt det kungliga brevet skulle hava »sitt tillhåll» jämte »de karlar honom följaktiga äro». Fogdesysslan lämnade han dock redan 1532. Om hans giftermål har intet nytt framkommit. Likväl är det numera möjligt att något så när bestämma tidpunkten för dess ingående. I det tryckta registraturet för år 1534 har nämligen utgivaren å s. 348 infört ett protokoll över vapensyn med det rusttjänstskyldiga frälset, daterat Falköping den 30 november 1533. Bland de uppräknade frälsemännen befinner sig nämligen också »olaff persson y byurum».⁴ Någon frälseman var han dock icke vid nämnda tid, och ej heller var Bjurum hans arvegård. Förklaringen till att han 1532 slutat som fogde i Vartofta är tydligen den, att han då flyttat från fogdebostället Ettak⁵ till säteriet Bjurum,⁶ som låg i Gudhems härad,⁷ och som då tillhörde den synnerligen förmögna änkan Karin Hansdotter Tott.⁸ Hon hade 1510 jämte andra gårdar ärvt säteriet

^{1a} Härmed åsyftas sätesgården *Håringe* i Bolmsö sn, Västbo hd (Smål.).

² Då namnformen Tott faktiskt begagnats redan under medeltiden (se t. ex. RA:s pergamentsbrev 1514 ⁸⁰/1), användes denna i det följande, trots att den i källorna mera sällan kommer till synes.

³ Se särskilt J. A. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen*, 4 (1923), s. 191.

⁴ Han förekommer också i 1534 års »protokoll över vapensynen med frälset», tryckt i GVR 1534, s. 388 ff., men sätesgården är där icke utsatt. Se även 1535 års registratur s. 377 och 382, samt HH 3, s. 5.

⁵ Ang. Ettaks karaktär av fogdeboställe, se J. A. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen*, 2, s. 164.

⁶ Det var först långt senare som säteriet började kallas Stora Bjurum till skillnad från ett annat säteri med samma namn, som låg i Vättilösa socken, Kinne härad och då benämndes Lilla Bjurum.

⁷ Enligt vad som framgår av J. A. Almquist, a. a.; 2, s. 151, hade Gudhems härad efter 1529 kommit att tillhöra samma fogderi som Vartofta.

⁸ Häradshövdingämbetet i Gudhem behöll han däremot tills vidare. Jfr Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 2: 1, s. 29, och 1537 års förläningsregister (KA).

efter sin bror riddaren och riksrådet Åke Hansson Tott.⁹ Giftermålet bör alltså ha ingåtts under andra hälften av år 1532 och i varje fall senast 1533. Hennes förra mans, häradshövdingen i Hagunda härad (Uppl.) Harald Knutsson (Soop), dödsår är icke fullt säkert belagt i källorna. I januari 1530 fängslades han och sändes till Stockholm, anklagad för landsförräderi. Det antages emellertid, att han avrättats samma år.¹⁰ Hur gammal Karin Tott varit vid ingäendet av sitt tredje äktenskap är icke bekant. Man vet blott, att hon 1514 redan hunnit ingå sitt första giftermål. Härav kan dragas den slutsatsen, att hon varit född någon gång på 1490-talet och 1532 således knappt uppnått 40 år. Genom sitt giftermål med en ofrälse fogde hade hon emellertid tagit ett djärvt steg, enär hon därigenom löpte risken att hennes arvegods lades »under skatten».¹¹ Saken ordnades till slut på det sättet, att även mannen adlades 1541. Som tack härför blev hon emellertid tvungen att skänka konungen två av sina gårdar.¹²

Uppgiften hos Schlegel och Klingspor, att Olof Pedersson 1550 blivit lagman över Läckö län, är riktig så till vida, att han den 20 april s. å. utnämns till en av de båda lagmän, som tillsammans skulle förvalta Läckö läns då nybildade lagsaga.¹³ Den andre lagmannen var Bengt Gylta, med vilken Olof Pedersson under det följande decenniet skulle komma att samarbeta i mer än ett avseende. Lagsagens omfattning, som icke tydligt framgår av fullmakten, kan emellertid närmare angivas med stöd av de i Riksarkivet bevarade lagmanstingsprotokollen från 1552. Till lagsagan hörde sålunda följande 15 härad: Åse, Viste, Kålland, Kinne (inkl. Kinnefjärding), Valle, Skåning, Vilske, Frökind, Vartofta, Gudhem, Kåkind, Vadsbo, Mo, Redväg och Ås. Hur länge Olof Pedersson tjänstgjort som lagman därstädes

⁹ C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden* (3:e uppl., 1911), s. 165; F. Ödberg i *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*, 2: 6—7, s. 11, *Elgenstiernas ättartavlor*, 8, s. 341 och 495. Då det därför å sistnämnda ställe heter om Karin Totts första man Anund Jönsson (Ulf sax), att han skrev sig till »Byerum (i Åby sn, Kalm.?)» bör detta tydligen rättas till »Stora Bjurum, (Bjurums sn, Skarab. l.)»

¹⁰ *Elgenstierna*, a. a., 7, s. 359.

¹¹ Det är icke omöjligt, att Gustav Vasa haft Olof Pederssons fall i tankarna, då han lät formulera p. 27 i 1540 års landsordning för Västergötland, där det heter, »att ingen *fogde* skall utan Vår vilja och synnerlig gunst, icke heller några andra, som icke av adel födda äro, taga sig något friboret giftermål . . . Och vilken friboren änka eller jungfru, som tager någon ofrälse karl till äkta utan som föreskrivet står, hennes gods och gårdar skola läggas under skatten efter Sveriges lag». SRA, ser. 1, avd. 1, 1, s. 273. Jfr f. ö. S. Jägerskiöld, *Förvärv och förlust av frälse* (Statsvet. tidskr. 1945).

¹² Denna uppgift finnes redan hos Schlegel och Klingspor, som hämtat densamma från H. Forssell, *Sveriges inre historia*, 1 (1869), s. 129, där belägg från KA redovisas. Se även J. A. Almquist, *Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden* 2: 2 (1935), s. 613, där det omtalas, att de två gårdarna voro belägna i Rundholm, Vansö sn, Åkers hd (Söd. l.), vilka därefter betecknades som arv och eget. 1541 års adelsbrev är tryckt i GVR.

¹³ Fullmakten finnes tryckt i GVR.

är icke känt, men åtskilligt talar för att han behållit ämbetet till sin död.

Som Schlegel och Klingspor riktigt påpekat, måste fru Karin Tott ha avlidit före juli 1554, då arvskifte förrättades efter henne på Bjurum. Numera kan man dock komma betydligt närmare, då det gäller att fixera hennes dödsår. I Kammararkivet (sign. Adeln och dess gods, Örnfoth) finnes nämligen bevarad en utförlig jordebok från 1550 över hennes gods, och av dess titel framgår, att fru Karin Tott redan då var död (»Gud hennes själ nåde»). Det är därför sannolikt, att jordeboken i föreliggande form tillkommit för att bilda underlag för det följande arvskiftet, ehuru detta kom att verkställas först fyra år senare. Denna jordebok, som lämpligen kan kallas Olof Pederssons jordebok, enär hans namn står på omslaget och även förekommer i ingressen, är dock icke fullständig. Den omfattar nämligen endast de av hennes gårdar, som voro belägna i Närke, Västmanland, Uppland, Södermanland och Östergötland. Det är anmärkningsvärt, att hennes västgötska, värmändska och småländska gods där helt lysa med sin frånvaro. Emellertid finnes det även en annan jordebok över hithörande gods bevarad, som tycks ha tillkommit genom kammarrådet Nils Pedersson Bielkes försorg på grundval av, som han själv skriver, ett »skiftesbrev mellan vår mor», d. v. s. hans svärmor Anna Hansdotter Tott, »och Olof Persson».¹⁴ Härmed torde äsyftas det arvskiftesinstrument, som den 5 mars 1542 upprättats med anledning av Brita Hansdotter Totts frånfälle († 1540), och enligt vilket hennes 402 gårdar delats så, att systemen fru Anna Tott erhölet 149 gårdar och systemen fru Karin Tott, Olof Pederssons maka, 153 gårdar.¹⁵ Den av Nils Bielke föranstaltade jordeboken¹⁶ innehåller gårdar från samma landskap, som förekomma i Olof Pederssons motsvarande register men dessutom även från norra Halland, Västergötland och Värmland. Småland saknas däremot i båda urkunderna. Detta berodde i sistnämnda fall förmodligen på att godsen från detta landskap, vilka komma till synes i 1554 års arvskiftesinstrument efter fru Karin Tott, ej härstammade från systemen och därför saknade intresse för Bielke.¹⁷ Av ett brev som denne skrivit till sin fru den 7 juni 1549 framgår

¹⁴ Se Kammarrådet Nils Pedersson Bielkes konceptböcker 1546—1550 (ed. Lars Sjödin, 1951), s. 247. Utg. har i not hänvisat till jordeboken i fråga.

¹⁵ F. Ödberg i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 2: 6—7, s. 32. Samtida kopia(?) i RA:s pergamentsbrevsamling.

¹⁶ Senaste årtal, som däri omnämnes, är 1548. Intet hindrar, att denna jordebok nedskrivits närmast påföljande år. I brev från Bielke till hans fru den 29 december 1549 omtalas den som varande färdig, enär den medsändes i förseglat skick.

¹⁷ I Bielke-saml. (RA) finnas dessutom bland Nils Pedersson Bielkes efterlämnade papper (vol. 3) flera utdrag ur Olof Pederssons jordeböcker för år 1549 rörande Karin Totts gods i Östergötland och Västergötland.

nämligen, att han hade planer¹⁸ på att rygga 1542 års arvskifte.¹⁹ Tidpunkten ansågs lämplig, eftersom båda intressenterna nyss avlidit. Det sistnämnda säges visserligen icke uttryckligen men framgår indirekt av att han talar om »de gods, som är emellan din mosters barn och dig». Det är dessutom känt,²⁰ att Anna Tott avlidit på sitt säteri Årås (Vg.) den 11 april 1549. Att också Karin Tott varit död vid brevets tillkomst, framgår även av förhållandet, att Bielke säger sig ha tillskrivit alla hennes svärsöner i ämnet, vilket varit tämligen oförklarligt, om hon fortfarande varit i livet. Det kan alltså konstateras, att hon efter allt att döma i likhet med systern Anna avlidit någon gång under förra hälften av år 1549 och i varje fall icke senare.²¹ Hennes fränfälle rubbade högst väsentligt änklings ekonomiska ställning. Hustrun lämnade visserligen efter sig talrika gårdar, men härav hade han efter hennes död föga nytta, eftersom han enligt lag ej ägde någon giftorätt vare sig i hennes arvegods eller i de avlingegods, som hon förvärvat före äktenskapet med honom.²² Vid bodel-

¹⁸ Planerna synas icke ha hunnit realiseras före Nils Pedersson Bielkes död, som inträffade redan den 21 maj påföljande år genom olyckshändelse. I en i Bielke-samlingen (RA) befintlig jordebok, innehållande delar av Anna Totts gods, talas det istället om ett senare »skifte», som skulle ha ägt rum i Vadstena 1554. Detta skifte innebar, att de båda kusinkullarna förmodligen av praktiska skäl enades om att med varandra byta omkring ett tiotal landbohemman ur vardera sidans morsarv. Som exempel må här anföras, att följande västgötahemman, nämligen Smetofta i Slädene socken liksom fyra gårdar i Slädene kyrkby (Kållands hd), Askjum i Malma socken och Övertorp i Bergs socken (Viste hd) samt Sollebrunn i Erska socken (Bjärke hd), vilka enligt 1549 års jordebok tillhört Karin Tott, genom 1554 års skifte överfördes till Anna Totts dotter fru Anna Hogenskild till Åkerö, medan däremot två gårdar i Tjos i Hassle socken och Horn i Horns socken (Vadsbo hd) samt Tollestorp i St. Lundby socken och Pålstorp i Skallsjö socken (Vättle hd), vilka i 1549 års jordebok tillhört Anna Tott, kommo att tillfalla Karin Totts arvingar. Överenskommelsen härom ingicks förmodligen under april månad 1554, enär det är känt, att Anna Totts dotter fru Anna Hogenskild då vistades i Vadstena. Jfr Ödberg i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 2: 8—9 s. 37. Under därpå följande juli månad kunde det länge uppskjutna arvskiftet efter Karin Tott äntligen försiggå.

¹⁹ Brevet är tryckt i Sjödens nyssnämnda publikation, s. 234. Då det i registret till samma arbete står, att t. ex. Bror Eriksson (Butz) är »arvtagare efter Anna Hansdotter Tott», bör detta rättas till »arvtagare å hustruns vägnar efter Karin Hansdotter Tott», eftersom han var hennes svärson. Detsamma gäller om hennes övriga i samma brev uppräknade svärsöner jämte en av hennes döttrar.

²⁰ Ödberg i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, 2: 8—9, s. 22.

²¹ Då Ödberg i nyss anf. arbete, 2: 8—9, s. 36 säger, att fru Karin dött under senare hälften av år 1554, vilken uppgift går igen hos Elgenstierna, 8, s. 341, är detta påstående som synes direkt gripet ur luften.

²² I den historiska litteraturen ser man ofta, att den äkta mannen säges ha haft äganderätt till hustruns arvegods. För att taga ett konkret exempel har P. G. Vejde i sitt f. ö. förträffliga arbete om »Kronobergs läns herrgårdar» (1929) meddelat åtskilliga ägarelängder, i vilka då och då förekommer som arvtagare en »måg t. föreg.» utan att den verkliga ägaren, d. v. s. dottern, ens finnes omnämnd. Detta måste betraktas som felaktigt. Visserligen skrev mågen sig som regel även till sin hustrus säterier och därjämte hade han också inom vissa gränser dispositionsrätt över hennes egendom liksom han hade målsmansrätt över hustrun själv, men att det icke var fråga om någon äganderätt eller ens samäganderätt från makens sida beträffande arvegodsens framgång med all

ningen tillfölla också praktiskt taget alla godsens istället hennes sju barn, fördelade på tre kullar,²³ vilka samtliga skiftade arvet »med lott och laga kavle», som uttrycket hette. Belysande för situationen är, att änklungen, som var närvarande vid arvskiftet på Bjurum i egen-skap av »vår käre fader» och förutvarande förvaltare av godsens, där-efter måste avflytta från sätesgården, på vilken han bott i över 20 år. Han förlorade samtidigt rätten att skriva sig till Bjurum, som vid arvskiftet tillfallit styvsonen *Åke Haraldsson* (Soop). Denne hade f. ö. redan i arvskiftesinstrumentet fogat sätesgården till sitt namn. Enligt Schlegel och Klingspor hade likväl Olof Pedersson ännu ett säteri, som de kalla »Varletorp», och till vilket han alltså skulle ha kunnat draga sig tillbaka. Det gäller då att utreda, varifrån detta säteri härstammar och var det kan ha varit beläget.

Först som sist måste sägas, att det är något mystiskt med detta säteri, vilket f. ö. ej så lätt låter sig identifieras. Uppgiften måste ursprungligen ha hämtats från arvskiftesinstrumentet, ty Schlegel och Klingspor ha visat sig känna till detta och uppge till yttermera visso bland sina källor till Bjurums-släktens historia »Eriksbergs arkiv», där jag påträffat handlingen i fråga. Olof Pedersson skrives emellertid där »till Valetorp». Detta skulle ju lätt kunna förklaras genom antagandet, att tryckfel ägt rum i hithörande ättartavlor, men under sådana förhållanden återstår det då att besvara frågan, varför Olof Pederssons säteri även i A. A. von Stiernman, *Swea och Götha höfdingaminne*, 2 (1835), s. 466 kallas »Warletorp». Enär någon gård med benämningen Varletorp ej tycks ha existerat, har väl för-vanskningen av namnet gått till på det sättet, att Schlegel och Kling-spor från början haft det från arvskiftesinstrumentet hämtade »Vale-torp» i sitt manuskript men i samband med korrekturläsningen upp-täckt, att v. Stiernman haft en annan form, som de då trött vara den riktiga och därav föranletts att ändra i korrekturet. Vid närmare undersökning har det visat sig, att arvskiftesinstrumentet utskrivits på pergament i sju exemplar, ett för varje arvinge, vilka alla sigille-rats i vederbörlig ordning av såväl Olof Pedersson som de sju barnen, varvid dock naturligen de gifta döttrarna representerats av sina män. Instrumenten äro dock icke exakt lika till formen. De skiljas åt bl. a. därigenom, att ordningen mellan de olika lotterna växlar så till vida, att varje arvinge fått redogörelsen för sin lott placerad främst.

tydlighet, då efter hustruns död arvskifte skulle äga rum efter henne. Däremot hade han giftorätt i hennes lösa egendom samt i de gods, som makarna annorledes än genom arv förvärvat under äktenskapet. Men då det som här gällde ett giftermål med en rik änka, kom giftorätten att spela en jämförelsevis liten roll.

²³ Vilka dessa voro omtalas längre fram (nedan s. 69 ff.).

Det i Eriksbergsarkivet befintliga exemplaret kan med stöd härav antagas ha tillhört Olof Pederssons dotter Malin, medan ett annat, som ägts av hennes styvsyster Kerstin Anundsdotter (Ulfsax), ingår i Bergshammars arkiv (RA). I båda exemplaren, som renskrivits av samma person, återfinnes Valetorp som namnet på Olof Pederssons säteri.

Hur skall då Valetorp identifieras? Det enda gods, som det i detta sammanhang kan bliva tal om, heter numera Valtorp och är beläget i Valtorps socken och Gudhems härad (Vg). Men det besynnerliga är, att denna frälse besittning, som då utgjordes av två vanliga landbohemman,²⁴ från början tillhört Olof Pederssons hustru fru Karin Tott och vid arvskiftet 1554 tilldelats båda makarnas dotter Malin. I det arvskiftesinstrument, som förvaras i Eriksbergs arkiv, förekommer därför med endast några raders mellanrum dels Olof Pedersson »till Valetorp» och dels såsom ingående i fru Malins lott »Waletorp, två gårdar», utan att det i sistnämnda fall på något sätt angives, att det skulle vara fråga om något säteri. Jag är därför närmast böjd att allvarligt diskutera frågan, om renskrivaren här gjort sig skyldig till felskrivning på sådant sätt, att han helt enkelt fått för sig, att Olof Pederssons säteri hetat Valetorp och av den anledningen på vederbörliga ställen begagnat denna form. Vad som talar härför är närmast det förhållandet, att Valetorp varken före eller efter 1554 i källorna ställts i samband med Olof Pedersson, men att däremot två år senare denne befinner innehava ett säteri, som då kallas »Kållatorp», ehuru det senare förekommer under de mest skiftande benämningar, såsom »Kulletorp», »Kolletorp», »Kultorp» m. fl. Den källa, som det närmast rör sig om, är lagläsaren i Kinne härad Jöran skrivares fastebrev, som utfärdats den 4 september 1556, och som i original är bevarat i Uppsala universitetsbiblioteks allmänna pergamentsbrevsamling. Det är dessutom tryckt i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 2: 1, s. 40 f. Lagläsaren ber i brevet de välbördiga gode männen Bengt Gylta till Påtorp och »Olof Persson till Kållatorp» att jämte honom sigillera fastebrevet. Redan sammanställningen Bengt Gylta och Olof Pedersson är misstänkt, eftersom de gemensamt vid denna tid uppehöll lagmansämbetet i Läckö län. Men även sigillen äro nödtorftigt i behåll. Brevet har utlånats till Riksarkivet på min begäran, och expertisen, representerad av riddarhusgenealogen major Folke Wernstedt, arkivarien C. G. U. Scheffer och phil. mag. Jakob Koit,

²⁴ Valtorp upptages i form av två landbohemman även i den genom Nils Pedersson Bielkes försorg tillkomna, ovan omnämnda jordeboken från 1549 och blev i verkligheten säteri först på 1650-talet.

har enhälligt som sin mening förklarat, att sigillet med bokstäverna O. P. innehåller en örnklo. Den sistnämnde har även fått tillfälle att jämföra med Olof Pederssons utmärkt väl bevarade sigill under 1554 års arvskifte och därvid omvittnat, att det till fullo överensstämmer med dess motsvarighet under fastebrevet. Under sådana förhållanden kan det väl tänkas, att renskrivaren, som till sin ledning förmodligen haft att utgå från något koncept, läst Kuletorp eller Kåletorp som Valetorp.^{24 a}

Det finns emellertid en omständighet, som synes starkt tala emot ett dylikt antagande. Under år 1554 tillkom nämligen en annan urkund, som på det närmaste berör Bjurums-släkten, och som också innehåller namnet Valetorp. Det är det morgongåvobrev, som där utfärdades den 16 juli sistnämnda år, alltså nio dagar före arvskiftet, och som tillkommit i samband med det bröllop, då Olof Pedersson bortgifte sin dotter Malin med lagmannen i Norrfinne lagsaga *Jöran Fincke* till Perno.²⁵ Att bröllopet haft ståndsmässig karaktär framgår redan av namnen på de gäster, som efter uppmaning stadfäst morgongåvan genom att lägga händerna på glaven.²⁶ Förutom Olof Pederssons övriga mågar och brudens halvbröder må här nämnas *Johan Åkesson* (Natt och dag) till Göksholm,²⁷ *Lars Matsson* (Kafle) till Hallanda, *Jöns Bonde* till Stensholmen, *Jöran Gylta* till Höverö, *Nils Krumme* till Ågården, *Måns Knutsson* (Roos) till Blomberg och *Peder Christersson* (Siöblad) till Flättna. Såsom vidervaruman omtalas även Olof Pederssons speciella vän och kollega *Bengt Gylta* till Påtorp som närvarande. Att ett bröllop med sådana gäster kunde ha ägt rum å ett vanligt landbohemman är tämligen uteslutet. Men icke förty framgår det av brevet, att det försiggått på Valetorp. Enda förklaringen synes vara, att det även här skrivits fel. I och för sig förefaller det visserligen ganska otroligt, att samma fel kan ha begåtts i två så pass olika urkunder, men möjligheten kan icke sägas vara helt utesluten, då det befinnes, att samma renskrivare utskrivit såväl morgongåvobrevet som arvskiftesinstrumenten. För kuriositetens skull må här nämnas, att en känd författare i våra dagar gjort sig skyldig till ett liknande fel. F. Ödberg vet nämligen berätta i Väster-

^{24 a} Även andra ortsnamn äro mer eller mindre förvanskade i originalurkunden. Så får t. ex. säteriet *Stävolö* eller *Stäfflö*, som det skrevs i äldre tid, därstädes heta *Staffwälla*.

²⁵ Brevet är bevarat i original på pergament i RA och finns i utförlig regestform tryckt i R. Hausen, *Bidrag till Finlands historia*, 3 (1904), s. 294 f.

²⁶ Ang. detta förfarande i allmänhet se närmare J. E. Almquist, *Om morgongåvas stadfästelse med glaven* (i *Strödda bidrag till familjerättens historia*, 2 uppl. 1945), s. 85 ff.

²⁷ Denne ägde säterier jämväl i Västergötland.

götlands fornminnesförenings tidskrift 2: 8—9 (1908), s. 36, att Olof Pederssons dotter »Malin Örnefot» firat bröllop med den finländske frälsemannen Jöran Fincke »å Valeberg i Västergötland». Och i det sammanhanget låter han »Olof Persson Örnefot» skriva sig till »Stora Bjurum och Valeberg». Upprepningen av den felaktiga formen Valeberg visar, att det här icke föreligger något tryckfel i teknisk mening. Ödberg har säkerligen själv i distraktion skrivit Valeberg istället för Valetorp, som hans källa innehållit.

Vare sig vi utgå ifrån, att Valetorp är felskrivning för Kåletorp eller tro oss konstatera, att Olof Pedersson 1556 utbytt ett i verkligheten icke existerande säteri mot ett annat med liknande namn, är det av vikt att identifiera det senare, som han skulle komma att inneha ända till sin död. Det kallas numera Stora Kålltorp och är beläget i Gerums socken, Skånings härad (Vg). Visserligen kan det häremot invändas, att detta välbekanta säteri vid ifrågavarande tidpunkt tillhörde fru *Brita Pedersdotter Hård*,²⁸ som tidigare varit gift först med fogden i Allbo och Östbo härad *Arvid Olofsson Drake* (levde 1532) och därefter med fogden i Kronobergs län *Jöran Jönsson* (Svan) († 1545). Men då samma fru omedelbart efter Olof Pederssons död i frälselängden²⁹ representerar Kålltorp, och då säteriet vid arvskiftet efter henne, som inträffade före 1576, tillföll hennes son i andra gifftet *Arvid Svan*,³⁰ är slutsatsen given. Olof Pedersson har inför den för honom otillfredsställande ekonomiska situationen gjort om sin bravad från 1532. Han har skaffat sig dispositionsrätten över en ny sätesgård jämte åtskilliga underlydande hemman genom att gifta om sig med en annan förmögen änka. Detta giftermål har tidigare varit helt okänt. Om han vid arvskiftet i juli 1554, vilket trots allt förefaller vara det troligaste, skrivit sig till Kålltorp, måste han då redan ha varit omgift. Och bröllopet för dottern Malin har då även ägt rum på detta säteri.

Olof Pedersson har i litteraturen ett flertal gånger blivit felaktigt identifierad, vilket förhållande allt fortfarande vållar besvärligheter. I registret till andra delen av A. A. von Stiernmans *Swea och Götha höfdingaminne* (tr. 1835) förekommer dels »Olof Persson [Örnefot] till Bjurum» och dels »Olof Persson [Soop] till Kåltorp». Den sistnämnde påstås i arbetet (s. 136) ha varit lagman i Värmland 1557,

²⁸ Hon hade bekommit säteriet först 1552 genom byte med Gustav Vasa, då hon måste avstå från sitt dåvarande säteri Hammar (Torskinge sn, Västbo hd, Smål.), som tillhört hennes förste man. Jfr GVR 22, s. 423. Till Hammar hade hon förmodligen haft gifterätt.

²⁹ Se härom närmare nedan s. 68.

³⁰ Jfr olika frälse- och rusttjänstlängder (KA).

vilket förefaller mindre sannolikt, då man vet, att det är fråga om en och samma person, och att denne bevisligen vid nämnda tid fungerat som lagman i Västergötlands ena lagsaga. Icke desto mindre har Elgenstierna med stöd av v. Stiernmans uppgifter infört honom i ättartavlorna under ätten Soop (7: 358) såsom lagman i Värmland. Åsikten, att Olof Pedersson till Bjurum och Olof Pedersson till Kålltorp voro två olika personer, höll emellertid i sig och går i själva verket tillbaka till hans egen tid. Trots att han från och med 1554 av naturliga skäl aldrig själv skrev sig till Bjurum, är det ett faktum, att någon tjänsteman i kungliga kansliet under åren 1559—60 synes ha levat i den tron, att de båda sätesgårdarna representerat två olika personer med samma namn. På annat sätt lär icke kunna förklaras, att Olof Pedersson till Bjurum under nämnda tid upprepade gånger förekommer i officiella handlingar³¹ och till yttermera visso en gång tillsammans med Olof Pedersson till Kålltorp i en och samma skrivelse. Denna urkund trycktes av v. Stiernman 1728 i första delen av »Alla riksdagars och mötens besluth» under titeln »Sweriges rijkes ständers beslut . . . Stockholm 30 juni 1560»,³² och förklarar i någon mån hans tidigare omtalade försök att hänföra Olof Pedersson till Kålltorp under ätten Soop.³³ Samma problem mötte i slutet av 1800-talet E. Hildebrand, då han var sysselsatt med utgivandet av Svenska riksdagsakter 1—2. Även han frapperades av att Olof Pedersson förekom tvenne gånger under 1560 års riksdagsbeslut³⁴ och ansåg sig härav icke kunna draga annan slutsats, än att det måste röra sig om två skilda personer. I sin frälselängd 1561—92 i slutet av riksdagsakternas andra del upptog han därför under rubriken Vestergötland »Olof Pedersson [Hård] till Kolletorp». Någon dylik person fanns visserligen ej upptagen i ättartavlorna, men eftersom riksrådet Peder Hård [af Segerstad] enligt vissa dåtida uppslagsböcker³⁵ skrivit sig bl. a. till »Koltorp», kunde det tänkas, att denne haft en son, som fått ärva godset. E. Hildebrand kom sanningen någorlunda nära. Olof Pedersson till Kålltorp var icke son, men väl svärson till Peder Hård. Att denne aldrig skrivit sig till något Koltorp — hans dotter hade ju som nämnt fått godset genom byte med Gustav Vasa — är en sak för sig, som blott vittnar om tillfälligheternas vanskliga spel.

³¹ Se exempel härpå nedan.

³² Tidigare hade handlingen varit tryckt hos Tegel, Konung Gustafs historia, 2 (1622), s. 375—85.

³³ Närmaste anledningen till att han bestämt sig just för namnet Soop torde ha varit, att medlemmar av denna ätt i flera generationer skrivit sig till Kålltorp under 1600-talet.

³⁴ Strängt taget är det fråga om ett beslut, närmast fattat blott av riksrådet och adeln. Det är ånyo omtryckt i SRA, ser. 1, avd. 1, 1, s. 714 ff. med ändrat datum.

³⁵ Se t. ex. Schlegel och Klingspor, a. a., s. 298.

Jämnsides med riksdagsakterna utgavs inom Riksarkivet konung Gustaf den förstes registratur. År 1913 hade utgivaren, som då var J. A. Almquist, hunnit fram till del 27, innehållande 1557 års årgång. I detta band förekommer »Oluff Paderszonn till Kullatorp», som alldeles riktigt av utgivaren där kallas »(Örnfot)».⁸⁶ Men då nästföljande del utkom 1914, hade han anslutit sig till E. Hildebrands uppfattning. I registret till denna del förekommer nämligen »Olof Persson [Hård] till Kolletorp», och på motsvarande ställe i del 29 (1916) såväl denne som »Olof Persson [Örnefot] till Bjurum». Vid det sista namnet har dock utgivaren tillagt den i och för sig riktiga reflexionen inom klammer: »förväxlad med föreg.?». I Elgenstiernas utgåva av ättartavlorna, i vilken även J. A. Almquist kom att medverka, infördes dock aldrig någon Olof Pedersson under ätten Hård. Anledningen torde ha varit, att Brita Hård dåmera antogs ha förvärvat Kålltorp genom sitt första gifte,⁸⁷ och därmed förlorade E. Hildebrands hypotes sin viktigaste förutsättning.⁸⁸

Innan vi lämna den äldre generationen av Bjurums-släkten, bör en förklaring lämnas till Olof Pederssons förekomst i den viktiga av H. Forssell publicerade odaterade västgötska frälselängden⁸⁹ från »1560-talet, troligen mellan 1565 och 1568». De citerade orden utgöra Forssells förslag till datering. Motiven härför äro dock föga bärande. Det viktigaste skälet anges vara, att Tuve Birgersson (Lilliehöök), som förekommer i en restlängd på rustning för 1564 »och således levde åtminstone till denna tid», är i hithörande tryckta längd utstruken och sonens namn istället infört. Eftersom Olof Pederssons namn finnes i samma tryckta längd, skulle därav följa, att denne levat ännu

⁸⁶ Brevet, som innehåller Olof Pederssons namn, är avtryckt efter original i RA och ingår sålunda tekniskt sett icke i det otryckta registratret. Det är därför också försett med en utanskrift, som är av följande lydelse: »Oss älskliga Våra trogna män och och undersåtar Bengt Gylta till Påtorp samt Olof Pedersson till Kullatorp, lagmän uti Västergötland etc. gunsteligens». Här föreligger alltså i själva verket ett nytt bevis för att det varit lagmannen Olof Pedersson och därmed innehavaren av örnfotsvapnet, som skrivit sig till Stora Kålltorp.

⁸⁷ Detta hade gjorts gällande redan 1877 av G. Djurklou i Historiskt bibliotek, 3, s. XXXI, vilket tydligen icke observerats av E. Hildebrand. Vissa uppgifter därstädes äro dock tveklaktiga, såsom då det utan vidare påstås, att Kålltorp lämnats »troligen såsom förläning» åt Arvid Drake och sedermera övergått till Jöran Jönsson (Svan). Ang. det sannolika förloppet se ovan, s. 65 not 28. — Kålltorp uppdelades före 1562 i två gårdar, sedermera benämnda Stora och Lilla Kålltorp. Det sist anförda tillfälle (1551?) Arvid Drakes dotter Agneta, före 1562 g. m. knekthövitsmannen Peder Kijl, men blev säteri först vid början av 1600-talet, då det ägdes av makarnas son Måns Kijl. Jfr Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1: 1, s. 54.

⁸⁸ Redan 1919, när dåvarande andre arkivarien i riksarkivet E. Naumann utgav sitt register till HH 1—20, iaktogs en viss försiktighet. »Olof Persson på Bjurum» kallades av naturliga skäl Örnefot, men »Olof Persson på Kulletorp» ansågs icke längre kunna identifieras.

⁸⁹ Tryckt i »Sverige 1571» (1872), s. 122—23.

i slutet av 1560-talet.⁴⁰ I själva verket gäller om både Tuve Birgersson och Olof Pedersson, att de bevisligen levde 1561⁴¹ men voro döda 1562, ty bägges änkor förekomma i 1562 års frälselängd för Småland.⁴² En jämförelse med samtida längder ger f. ö. vid handen, att 1562—63 torde utgöra den närmast riktiga tidpunkten för den tryckta längdens tillkomst. I varje fall är det ett faktum, att längdens innehåll avspeglar de förhållanden, som i verkligheten rådde vid nämnda tidpunkt. Av de i längden förekommande personerna ha f. ö. Olof Stake dött 1563, Lindorm Torstensson 1564, Knut Håkansson och Lars Bröms 1565 samt Jöns Bonde, Mauritz Stake och Per Kart 1566. Också detta tyder på att längden daterats för långt fram i tiden, även om ej alltför stora hänsyn böra tagas till dödsåren, då det åtminstone för den initierade är välbekant, att länge sedan avlidna personer som man förmodat av rent slentrianmässiga skäl fått stå kvar i de äldre frälse- och rusttjänstlängderna år efter år. Stundom kan dock denna plägsed ha berott på en fullt medveten strävan att låta den dödes namn representera sterbhuset, så länge arvskifte ännu ej skett. Vad nu Olof Pedersson beträffar förekommer hans namn jämte »til Kulletorp» under Skånings härad i den tryckta längden inom klammer, men detta förhållande innebär blott, såsom en undersökning av originalurkunden givit vid handen, att namnet senare av okänd anledning blivit överstruket. Vissa skäl tala emellertid för att ifrågavarande person kan identifieras även med den »Oluff Person ij Berga», som utan klammer förekommer i den tryckta längden under Gudhems härad. Som sådan omtalas han nämligen även i 1562 års frälselängd för Västergötland med tillägget, att han innehade Gisslatorp i Lena socken, Kullings härad. Sistnämnda gård disponerades 1580 av fru Brita Hårds svärson *Per Kijl*, vilket tyder på att den i själva verket tillhört hennes arvegods. Huruvida Berga, som var beläget i Torbjörnstorps socken, Gudhems härad, verkligen tjänstgjort som sätesgård åt Olof Pedersson, trots att han veterligen aldrig skrivit sig till densamma, är en fråga, som tills vidare icke kan nöjaktigt besvaras. Å andra sidan är det bevisligt, att Berga från början tillhört Olof Pederssons första hustru, fru Karin Tott, i vars jordebok gården ingått som landbohemman. Den brukades sedermera om-

⁴⁰ Så gott som samtliga i längden förekommande personer, som sakna känt dödsår, ha i de tryckta ättartavlorna med stöd av Forssell förklarats leva ännu 1568!

⁴¹ Se SRA ser. 1, avd. 1, 2, s. 27.

⁴² Visserligen förekommer i 1562 års frälselängd för Sunnerbo och Västbo härad (KA) fol. 93 även »Olaff Persson på Kultorp», men detta betyder mindre, eftersom han får antagas hava dött under året. Detsamma gäller f. ö. mutatis mutandis beträffande Tuve Birgersson.

kring 1600 av Hans Åkesson (Soop) som avelsgård under (Stora) Bjurum.⁴³

Övergå vi därefter till att behandla den yngre generationen av Bjurums-släkten, skulle denna som nämnt enligt Schlegel och Klingspor bestå av tre personer. Om äldsta dottern får man veta, att hon hette *Magdalena Olofsdotter* och skrev sig till Lindö, att hon varit gift 1:o med riddaren och riksrådet Jöran Fincke till Perno⁴⁴ († 1570) och 2:o med fogden Lars Jespersson [Cruus] († på 1580-talet), samt att hon levde änka 1588 och 1591. Tilläggas kan, att fru Magdalena eller Malin, som hon oftast får heta i källorna, ärvt Lindö, som är beläget i Siende härad (Vm) av sin mor 1554. Gården var då icke något säteri och omtalas i 1550 års jordebok vara »av lång tid illa hållen». Först vid början av 1580-talet⁴⁵ synes Lindö ha blivit ståndsmässigt bebyggt och därmed sätesgård. Beträffande fru Malins övriga data omtalas hos Elgenstierna (2, s. 129), att hennes giftermål med Jöran Fincke ägt rum den 16 juli 1554, men detta är morgongåvobrevets datum, varav utan vidare⁴⁶ kan slutas, att äktenskapet ingåtts dagen förut eller den 15 juli.⁴⁷ Efter Finckes död gifte fru Malin enligt Elgenstierna om sig 1575 med Lars Jespersson (Cruus), som avled någon gång mellan den 7 november 1587 och den 6 februari 1588. Hon själv levde däremot ännu 1593, då hon gjorde ett ägobyte med drottning Gunilla Bielke,⁴⁸ men var död i juli 1599, då det definitiva arvskiftet förrättades efter henne.⁴⁹

Enligt Schlegel och Klingspor skulle Malin Olofsdotter ha haft en syster och en bror, som uppnått mogen ålder. Att dessa i varje fall ej varit barn till fru Karin Tott framgår av det enkla faktum, att de lysa med sin frånvaro vid 1554 års arvskifte efter henne. Som arvingar äro nämligen antecknade blott följande personer: I första kullen *Kerstin Anundsdotter* (Ulfsax) till Stävlö;^{49a} i andra kullen

⁴³ Se t. ex. Västergötlands handlingar (KA) 1609: 11. Hans Åkesson (Soop) hade ärvt Berga efter Olof Pederssons dotter Malin. Jfr nedan.

⁴⁴ Om honom se närmare J. Ramsay, *Fräresläkter i Finland* (1909), s. 110, där uppgift dock saknas om att han skulle ha varit riksråd.

⁴⁵ År 1583 skriver hon sig i varje fall till Lindö (jfr nedan s. 72).

⁴⁶ Härom se närmare J. E. Almquist i *Strödda bidrag till familjerättens historia* (2 uppl. 1945), s. 87.

⁴⁷ Samma fel återfinnes hos F. Ödberg i *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*, 2: 8—9 (1908), s. 36 och hos J. Ramsay, a. a., s. 110.

⁴⁸ Bytesakter före 1655 (KA) n:r 138.

⁴⁹ Bytesakter före 1655 (KA) n:r 53. Det egentliga arvskiftet hade i verkligheten föregått tidigare, och den i akten i avskrift förekommande urkunden innehåller blott vissa slutliga justeringar av detsamma.

^{49a} Hennes man, väpnaren *Sten Bengtsson* (tillbakaseende ulv) till Stävlö, var då förmodligen avliden, eftersom han icke nämnes i arvskiftesinstrumentet. Om hon under sådana omständigheter haft rätt att skriva sig till Stävlö, vilket säteri länge tillhört mannens släkt, måste detta betyda, att hon erhållit gården i morgongåva.

Knut Haraldsson (Soop) till Frötuna, *Åke Haraldsson* (Soop) till Bjurum, *Brita Haraldsdotter* (Soop), företrädd av sin man *Bror Eriksson* (Butz) till Risa, och *Märta Haraldsdotter* (Soop), företrädd av sin man *Erik Gustafsson* (Roos) till Hjälnsäter, samt i tredje kullen *Malin Olofsdotter* (Örnfot), företrädd av sin man *Jöran Fincke* till Perno.⁵⁰ Ej heller i 1599 års arvskifte efter fru Malin förekomma några syskon till henne som arvingar, utan hennes gods ärvdes av hennes halvbror Åke Haraldssons (Soop) fem söner *Hans, Axel, Lars, Erik* och *Åke*. Härav kan slutas, att ej ens några halvsyskon kunna ha överlevt henne. Hennes syster skulle enligt Schlegel och Klingspor ha hetat *Sissela Olofsdotter* och varit gift med Per Arvidsson i Opplanda. Varifrån uppgiften hämtats är svårt att säga. Dock är att märka, att i Sandbergska samlingen (KA), sign. FF 17026 förekommer en stamtavla över Bjurums-släkten, vilken tavla upptager en viss Sisila (Cecilia) som dotter till Olof Pedersson och Karin Tott vid sidan av Malin Olofsdotter. Sisilas man kallas där Per Arvidsson till Oplunda, vilket skulle kunna tyda på att han varit frälseman. Opplunda har nämligen i olikhet mot Opplanda varit säteri men dock ingalunda åt någon Per Arvidsson. Det skulle visserligen kunna tänkas, att Sissela varit dotter till Olof Pederssons andra förut okända fru, Brita Hård, men ett dylikt antagande faller på den omständigheten, att alla hennes gods efter hennes död tillföll hennes barn i tidigare äktenskap. Sissela Olofsdotter bör på anförda grunder utmönstras ur Bjurums-släkten.

Beträffande brodern omtala Schlegel och Klingspor, att hans namn varit *Per Olofsson* till Halletorp, att han den 28 juni 1553 fått bekräftelse på faderns adelskap, att han tjänstgjort som befallningsman på Stegeborg 1578—88 och att han dött den 27 juni 1588 på Brånäs,⁵¹ enligt vad som skulle framgå av hans ännu bevarade gravsten i Dagsbergs kyrka (Ög). Han kallas där »erlig och weladlet man Peder Olson till Hæletorp».

Det kungliga brev, varigenom Per Olofsson 1553 skulle ha fått bekräftelse på sin faders adelskap, har jag icke lyckats finna. Men frågan är, huruvida ett dylikt brev någonsin existerat. Om Per Olofs-

Efter hennes flykt, som inträffade 1556, övergick säteriet till hennes son *Anund Stensson* (tillbakaseende ulv), som skrev sig till Ståvlö 1560 och ännu under senare hälften av 1570-talet. — Hur Kerstin Anundsdotter knappt två år efter arvskiftet rymde till Tyskland med en tysk ofrälse person vid namn Jöran pipare, som tidigare varit i hennes mans tjänst, kan ses av GVR 1556, s. 855. Uppgift härom saknas hos Elgenstierna.

⁵⁰ Bröderna Soop och Erik Gustafsson (Roos) tillhörde högadeln. Ang. deras gods-innehav 1562 se H. Forssell, Sveriges inre historia, 1 (1869), s. 108.

⁵¹ Brånäs (Dagsbergs sn, Lösings hd, Ög) tjänstgjorde vid nämnda tid som ladugård åt Stegeborgs slott. Jfr J. A. Almquist, Den civila lokalförvaltningen, 1, s. 338.

son verkligen varit son till Olof Pedersson, borde nämligen en dylik bekräftelse ha varit skäligen obehövlig särskilt vid en tidpunkt, då fadern ännu levde, och dessutom den regerande monarken var den-
samme, som utfärdat frälse- och sköldebrevet för Olof Pedersson och
dennes »äkta barn och arvingar». Därtill kommer, att Per Olofsson,
då han under 1580-talet förekommer i riksregistraturet, aldrig kallas
»välbördig» utan blott »Vår trotjänare».

Uppgiften, att Per Olofsson varit befallningsman på Stegeborg
1578—88, kan numera närmare kontrolleras genom J. A. Almquist,
Den civila lokalförvaltningen, 4 (1922—23), s. 206, där det omtalas,
att han tillträdde befattningen den 31 januari 1578 och slutade
densamma 1587 och alltså icke 1588. Nu hör det till saken, att E.
Ihrfors, som senast undersökt Per Olofssons gravskrift,⁵² konstaterat,
att dennes dödsår där angivits till 1587 istället för 1588. J. A. Alm-
quist har visserligen å nyss anf. ställe med stöd av riksregistraturet
låtitt Per Olofsson den 28 januari 1588 bliva utnämnd till fogde för
Motala, Norrby, Kungsbro och Björshults laxfischen, men dels framgår
det icke av det kungliga brevet⁵³ vilken Per Olofsson, som åsyftas,
dels har Almquist utgått ifrån den då gängse uppfattningen i littera-
turen, att ifrågavarande befallningsman dött först den 27 juni 1588.
Ett visst stöd för Ihrfors' mening utgör den omständigheten, att
befallningsmannen Per Olofsson redan i 1587 års riksregistratur
(II, fol. 19) kallas »framlidne Per Olsson». Även om registraturet som
bekant tillkommit vida senare än själva de däri ingående breven, kan
härav dock slutas, att tjänstemännen i kansliet ansett honom vara
död under år 1587. Även andra omständigheter peka i samma rikt-
ning. Per Olofsson hade den 26 juni 1580 utnämnts till häradshövding
i Östkindis härad (Ög.) och efterträddes just 1587 i denna befattning
av Jöran Ulfsson (Bååt).⁵⁴ Och vid dödstillfället befann sig Per Olofs-
son på Brånäs, vilket tyder på att han då ännu varit fogde på Stege-
borg.⁵⁵

I gravskriften heter det som nämnts om Per Olofsson, att han
var »väladlad». Ett dylikt uttryck på en gravsten bör dock betyda
något, eftersom det får antagas ha utformats av närmaste anför-
vanter, vilka måst veta besked om en så pass viktig omständighet.
Traditionen om Per Olofssons adelskap har i den tryckta litteraturen

⁵² Ostrogothia sacra (handskr. i Vitterhetsakademiens arkiv), fol. 387—88.

⁵³ RR.

⁵⁴ Se Sandbergska saml. (KA) Å 6465, 7117, 7124 och 7147—48. Jfr Östergötlands
handl. (KA) 1587: 8 och 1588: 14.

⁵⁵ Gravstenen talar om att han varit fogde på Stegeborg under 10 år. Räknat från
januari 1578 blir slutåret 1587.

såvitt jag känner första gången kommit till uttryck i C. F. Broocmans arbete Östergötlands beskrifning, 2 (1760), s. 527, där även gravskriften finnes införd med samma dödsår som hos Schlegel och Klingspor.⁶⁶ I en not på anförda sida tillägger Broocman följande: »Thenne Peder Olson, som nämnes pag. 257 i Höfdinga-minnet,⁶⁷ har en örnfot uti och öfwer sitt wapn.» Det är tydligen detta uttalande, som föranlett Schlegel och Klingspor att utan vidare införa Per Olofsson under Bjurums-släkten i egenskap av son till Olof Pedersson. Uttalandet är också i och för sig riktigt. Frälse- och sköldebrev för Per Olofsson, daterat den 15 juni 1583, fanns ännu 1939 bevarat i original. Det innehades då av komministern i Värmdö Otto Fredrik Ekman, vars hustru Iris Holmgren bekommit det i arv på fädernet, där det tidigast kan spåras 1837. Dessa uppgifter äro anförda å den fotostatokopia av brevet, som från 1939 ingår i Riddarhusets arkiv (sign. 20: 4, nr 12).⁶⁸ En jämförelse mellan Olof Pederssons och Per Olofssons sköldebrev ger vid handen, att vapnet i stort sett är det samma, ehuru det senare är mera detaljerat beskrivet. Å andra sidan finnes därstädes intet, som antyder, att Per Olofsson tidigare skulle ha tillhört frälset, eller att han varit son till Olof Pedersson, som tidigare haft samma vapen. Problemets lösning står att finna i ett kungligt brev, som är införd i riksregistraturet under den 21 juni 1583 (fol. 371), och där det omtalas, att »Vår trotjänare på Stegeborg Per Olofsson till Halletorp» ingivit ett gåvobrev, varå han begärt kunglig stadfästelse. Gåvobrevet var utfärdat av framlidne Jöran Finckes änka välborna fru Malin Olofsdotter till Lindö, som med sin dåvarande man välborne Lars Jesperssons samtycke givit sin *halvbror på fädernet* Per Olofsson fyra gårdar, tillhörande hennes morgongåvogods, nämligen Oppeby och Säby på Aspön i Selebo härad samt Tandla och Rosendal i Husby socken, Österrekarne härad (Söd.).⁶⁹ Därmed är saken klar. Per Olofsson är naturlig son till Olof Pedersson⁶⁰ och möjligen född i början av 1550-talet, d. v. s. någon gång

⁶⁶ Schlegel och Klingspor ha i detta sammanhang anfört Broocman som källa.

⁶⁷ D. v. s. i första upplagan av A. A. von Stiernman, Swea och Götha höfdinga-minne, som utkom 1745.

⁶⁸ För upplysning om fotostatkopians existens tackar jag riddarhusegenealogen major Folke Wernstedt.

⁶⁹ I verkligheten hade fru Malin bekommit dessa gårdar genom ett byte den 17 juni 1574 med sin fränka, Claes Christersson Horns änka fru Kerstin Krumme. Hon hade då istället avstått från sina finländska morgongåvogods, framför allt sätesgården Perno i Reso socken, Masku härad. Genom bytet hade emellertid de sörländska gårdarna erhållit morgongåvogods natur, varför uppgiften i gåvobrevet är riktig enligt dåtidens uppfattning. Samtida avskrift av bytesbrevet finnes i Sandbergsska saml. (KA), sign. FF 17043.

⁶⁰ Fallet är icke unikt vid ifrågavarande tid. En motsvarighet inträffade, då adliga ätten Bagge af Söderby den 8 april 1590 erhöi adelskap (ej renovation). Förhållandet kan indirekt utläsas ur J. A. Almquist, Frälsegodsen under storhetstiden, 3 (1947).

emellan hans båda äktenskap. Modern har förmodligen varit av ofrälse börd. Man finner här orsaken till att Per Olofsson icke fått ärva något gods efter sin fader men istället fått mottaga nådegåvor av sin förmodliga halvsysster. Dessutom hade han själv inköpt två skattegårdar i Mörje (Rönö sn, Björkekindes hd), å vilka han kort före sin död av Kungl. Maj:t erhöill »frihet och frälse till evärdlig ägo».⁶¹ Till något Halletorp eller Hälletorp, som han enligt 1583 års gåvobrev, resp. gravskriften, skulle haft till säteri, har han dock icke varit ägare. Uppgiften härstammar förmodligen i båda fallen från hans halvsysster, som för att förgylla upp hans namn i samband med adlandet haft för avsikt att skriva honom till faderns sätesgård, enär han samtidigt säkerligen på hennes initiativ och med hennes bistånd⁶² fått övertaga faderns vapenbild. Minnet tycks därvid ha svikit henne, och Källetorp har därför blivit ånyo förvanskad men denna gång till Halletorp och Hälletorp. Det ungefär samtidigt utfärdade frälse- och sköldebrevet har intet att förmåla om något säteri.

Ätten, som min nu avslutade utredning haft till föremål, har av Schlegel och Klingspor erhållit benämningen Bjurums-släkten. Av det anförda framgår tydligt, att benämningen är missvisande. Stamfadern har bott på Bjurum endast en kortare del av sitt liv och har ej lämnat det i arv till sina efterkommande, enär det i själva verket tillhörde hans första hustru eller rättare släkten Soop, inom vilken det gått i arv under ett flertal generationer. Det inom litteraturen oftast förekommande sättet att efter vapenbilden helt enkelt kalla släkten för Örnfoot är därför att föredraga. Även inom arkivväsendet har, såsom antydningssvis redan framgått av utredningen, denna namnförändring numera genomförts.

⁶¹ RR 1587 9/4.

⁶² Eftersom fru Malin just 1583 börjat i synbar måtto intressera sig för sin halvbror, är det icke omöjligt, att det är hon, som tagit initiativet jämväl till hans adlande, bl. a. för att hon därigenom skulle bliva i tillfälle att skänka honom några av sina frälsegods. I gåvobrevet har därför för att främja syftet intagits ett erkännande av släktskapen dem emellan, och genom den i och för sig ovanliga åtgärden att låta införa innehållet i ett privat gåvobrev i RR har kunskapen härom bevarats åt eftervärlden.

I. Örnfot i Västergötland.⁶³

Vapen: En avhuggen örnfot i blått fält.⁶⁴

Olof Pedersson till Stora Bjurum (Bjurums sn, Gudhems hd, Vg.), och Stora Kålltorp (Gerums sn, Skånings hd, Vg.), fogde i Vartofta och Gudhems härad 1529—32; häradshövding i sistnämnda härad 1529 (fullm. ¹²/₉) och ännu 1537; var i slottsloven på Läckö 1529; fick Ettaks gård i förläning 1530 ¹³/₁₂; adlad 1541 ²⁰/₈ och erhöll då ovanstående vapen; lagman jämte Bengt Gylta i Läckö läns lagsaga 1550 ²⁰/₄; † 1562. G. 1) 1532 el. senast 1533 m. *Karin Hansdotter Tott* i hennes 3:e gifte, † 1549, dotter av riddaren och riksrådet Hans Åkesson (Tott) till Stora Bjurum med Karin Eriksdotter (Gyllenstierna) samt änka 1:o efter Anund Jönsson (Ulsax) till Stora Bjurum, † före 1526, och 2:o efter Harald Knutsson (Soop) till Frötuna och Stora Bjurum, † 1530; 2) under förra hälften av 1550-talet m. *Brita Pedersdotter Hård af Segerstad*, i hennes 3:e gifte, som levde änka 1562 men var död 1573, dotter av väpnaren Peder Hård af Segerstad och Karin Tordsdotter (Store) samt änka 1:o efter fogden i Allbo och Östbo härad Arvid Olofsson Drake till Hammar, levde 1532, och 2:o efter fogden i Sunnerbo och Västbo härad, senare i Kronobergs län, Jöran Jönsson (Svan) till Hammar, adlad 1537 ⁷/₈ och † 1545 (mördad).

Barn:

Malin Olofsdotter till Lindö, levde änka 1593 men var död i juli 1599, då det definitiva arvskiftet förrättades efter henne. G. 1) 1554 ¹⁵/₇ m. lagmannen i Norrfinne lagsaga *Jöran Fincke* till Perno, † trol. 1570; 2) 1575 m. fogden *Lars Jespersson* (Cruus) till Lindö, † mellan 1587 ⁷/₁₁ och 1588 ⁶/₂.

⁶³ Tillägget till namnet är betingat av lämpligheten att skilja släkten från den medeltida riksrådsätten Örnfot.

⁶⁴ Så enligt sköldbrevet i GVR. Schlegel och Klingspor ha utökat beskrivningen med hänsyn till den faktiska vapenbilden, sådan de påträffat densamma under 1554 års arvskiftesinstrument i Eriksbergs arkiv.

II. Örnfot i Östergötland.⁶⁵

Vapen: En förfylld örnfot i blått fält; på hjälmen en likadan örnfot mellan två horn.

Per Olofsson, naturlig son av Olof Pedersson (Örnfot) och okänd moder, fogde på Stegeborg 1578 (tilltr. ³¹/₁) till 1587; häradshövding i Östkind's härad (Ög.) 1580 (fullm. ²⁶/₆) och till 1587; adlad 1583 ¹⁵/₆ och erhöll då ovanstående vapen; † 1587 ²⁷/₆ på kungsgården Brånäs i Dagsbergs socken, i vars kyrka han ligger begravnen.

⁶⁵ Ang. tillägget till namnet se not 63.

Tegnérska släkttraditioner.

En granskning.

Av Erik Hård af Segerstad.

När värmlänningen Esaias Tegnér 1826 från Lund flyttade till Växjö som biskop, kom han till sina fäders bygd. Vid ett tillfälle följande år erinrar han själv härom, då han berättar, att »hans farfar skall ha varit rättare eller något dylikt på Eksjö Hovgård, att hans egen far skall varit född år 1733 uti Vrigstads socken och flyttat helt ung med sin moder, då änka, till Tegnaby socken samt att denne skall ha haft elva eller tolv bröder, alla med bibliska namn».¹

Då skalden, som bekant, blev faderlös redan vid 9 års ålder, är det knappast sannolikt, att han direkt från sin fader erhållit dessa upplysningar.

Prosten Anders Lignell i Kila, död 1863, förmedlar en delvis likalydande tradition å den släkttavla, som är fogad vid hans självbiografi, vilken nu förvaras i Värmlands museum. Lignell var sedan 1821 gift med Laura Tegnér, skaldens brorsdotter. Släkttavlan börjar med en Lars Lucasson, inspektör vid Eksjö Hovgård i Småland, och upplyser vidare: »Gift med Ingeborg Persdotter Ljungstedt. Hade 14 barn. Den yngste bland dem var sonen Esaias Tegnér, född den 30 november 1733 i Haraldstorp, Vrigstads socken, Västra härad av Småland. Vid hans 3:dje ålders år dog fadren.»

Det är tydligen samma uppgifter, som influtit i biografen över Tegnér's fader i det 1846—47 av Hammarin utgivna Karlstads stifts herdaminne. Hammarin tillägger, att Esaias uppfostrades hos sin morbror.

Ännu en variant av denna tradition ger ett brev av biskopinnan Tegnér den 22 juni 1841 till dåvarande komministern i Vallsjö A. J. Berg angående en fattig gammal man Anders Johannesson, som hon genom pastorn ger säd och pengar till snus, eftersom han tyckes ha varit släkt till Esaias Tegnér.² Han torde vara identisk med den mjölnare, som tillskrev skalden på vers, enligt vad Böttiger berättar

¹ »ex ore Episcopi» (Forssander: Samlingar till Växjö stifts herdaminne, Växjö Stifts- och läroverksbibliotek).

² Avskrift i Ewert Wrangels efterlämnade papper i LUB.

i den levnadsteckning över Esaias Tegnér av 1847, varmed dennes Samlade skrifter inledas. Tydligt har en redogörelse för Anders Johannessons förfäder lämnats av honom själv eller av Berg, ty biskopinnan skriver: »Han och Tegnér härstamma troligen från samme farfader, åtminstone hava släktnamnen blivit bibehållna. Tegnér's farfar hette Lars och hans fader, som Tegnér vill minnas, hette Lucas. Denne Lars hade 12 söner, alla med bibliska namn, och bodde på ett hemman i Sandsjö, som heter Haraldstorp, var en sorts rättare på Eksjö Hovgård — flytte sedan till Tegnaby, där han hade ett gott hemman — hans yngste son hette Esaias. — — — Må nu denna sammandragna biografi tjäna den gamle mannen till någon tröst. — — — Men huruvida gubbens poetiska ådra härstammar från samma källa är svårt att veta.»

Det torde observeras, att det ingenstädes säges, att släkten ursprungligen kommit från Tegnaby till Västra härad för att sedan återvända. Det är först hos Wieselgren och Böttiger, som denna version möter. I Ny Smålands Beskrifning (1844—47) säger Wieselgren under Bringetofta: »På endera av dessa säterierna var en bondson från Tegnaby frälsefogde, vars son Esaias Tegnér skrev i Smålands nations album i Lund d. 3 okt. 1759 »natus in Bringetofta anno 1734». Och under biskopsserien heter det: »I konung Carl XII:s sista eller konung Fredriks första regeringstid utgick från Tegnaby en bondson, som blev inspektor på en liten herregård i Bringetofta socken, kallande sig Tegnér. 1734 föddes honom en son, som han kallade Esaias.» Wieselgren, som också anför, att en frände i Tegnaby har underhåll av biskopen, har väl på grund av släktens fortsatta förekomst i orten slutit sig till att den bott där förrän i Bringetofta. Att redan Esaias' fader tagit namnet Tegnér har han antagit, troligen på grund av ovetskap om att Esaias vid skolgången hade sitt hem i Tegnaby.

I helt romantisk stil går Böttigers levnadsteckning. Han uppger, att man i Tegnaby ännu med vördnad visade den stuga, där biskopens farfar bott, varmed möjligen avses en alltjämt kvarstående byggnad å Tegnaby Hospitalsgård. Böttiger har naturligtvis som måg i huset känt till familjetraditionen, men han har på flera punkter korrigerat den eller sökt förena den med konstaterade fakta. Sålunda är han den förste, som uppger rätt namn på biskopens farfar: Lucas Esaiasson. Om denne meddelar han, att han från Tegnaby flyttat först till Eksjö Hovgård i Vallsjö socken, där han varit rättare, och sedan till Haraldstorp i Bringetofta, vilket hemman han övertagit efter svärföräldrarna, samt att hustrun Ingeborg Månsdotter haft

till fränder en småländsk prästsläkt, som kallade sig Ljungstedt. Slutligen säger han, att sonen Esaias, som var född på Karl XII:s dödsdag 1737, i uppväxande åren begivit sig till Tegnaby-orten, där hans äldste broder Paulus stannat kvar och nu var välbeställd arrendator.

Att Böttiger för denna biografi begagnat sig av Bringetofta församlings kyrkoböcker framgår bl. a. därav att han, när han beskriver hur »gamla och nya testamentet omfamnades i hans stuga», bland Lucas' barn nämner även den eljest okände Enoch.

I tryck blev släkten Tegnér utredd första gången 1878 av G. Anrep (Sv. släktboken 3), där det utom Böttiger och Hammarin återopas en släkttavla, utarbetad av dåvarande biblioteksamanuensen Elov Tegnér. Bringetofta kyrkoböcker har han ej anlitat, men däremot en mantalslängd för år 1735.

V. Örnberg, som behandlat släkten även i Sv. slägtkalender, 4 (1888), har i Svenska ättartal, 12 (1898), meddelat en antavla (s. 64 f.) med en på kyrkoböckerna grundad redogörelse för Lucas och hans familj. Här får man sålunda veta, att denne varit gift två gånger, först vid 21 års ålder 1714 i Haraldstorp med Ingrid Månsdotter, död i juli 1717, dotter av Måns Månsson i Haraldstorp och Karin, och sedan våren 1718 med Ingeborg Persdotter Ljungstedt (för hennes fars- och tillnamn återopas dock blott Lignells uppgift). Örnberg tvivlar på att Lucas hunnit med att vara frälsefogde på Eksjö Hovgård, innan han kom till Haraldstorp, emedan han var så ung vid sitt första giftermål (han begrovs 17 juli 1739 och åldern uppgives till 46 år), och förmodar att senare hustrun är identisk med den Henrics hustru i Haraldstorp Ingierd Persdotter, som dog vid 49 års ålder och begrovs 23 okt. 1744. Beträffande Lucas' barn medger Örnberg, att endast 7 av dessa (ett av dem utan uppgivet namn) återfinnas i Bringetofta dopböcker, men söker dock åstadkomma antalet 14 genom att antaga tillökning i familjen nästan varje gång Lucas antecknas för en gåva i kyrkans räkenskaper. Som den äldste anger han med ett frågetecken Paulus, som skulle varit född kort före 30 okt. 1715, då fadern gav penningar till kyrkan. Sonen Petter, som döptes 4 dec. 1737, identifierar han på goda grunder med den senare Esaias Tegnér. Böttiger anger ju också detta födelseår, trots att Tegnér själv i By och Millesviks husförhörsböcker anger 1733 och 1734 som födelseår.

Släkten Tegnér har slutligen behandlats i Ny svensk släktbok, som dock beträffande Lucas och hans hustrur ej har något nytt utöver Örnberg.

(Humble-) Tegnér.
(Äldre släktled.)

Nils Larsson i Femtinge, Bringetofta sn, † 1639:
G. m. Ingrid Nilsdotter.

Haquinus Humble, kommunminister i Gränna 1622, kyrkok. 1643, † 1659.		? Per Nilsson Humble i Drageryd Norregård. Bringetofta sn.	
Johan Persson, är † 1689. G. m. Ingrid Persdotter, f. 16 (27), † 1717. Dotter: Annika, lever 1725.		Esaias Persson i Drageryd Norregård 1687—98. G. m. Karin Ingemarsdotter, lever 1726.	
Bria Kerstin 1726. Var 1715 änka efter soldaten Johan Nilsson Sefding. äkta hustru.		Elisabet, lever 1726. Var 1715 änka efter soldaten Johan Nilsson Sefding. äkta hustru.	
Bria Kerstin 1726. Var 1715 änka efter soldaten Johan Nilsson Sefding. äkta hustru.		Lucas Esaiasson f. 16 (93), dräng i Haralds- torp, Bringetofta sn, 1712, bonde där, † 1739. G. i. 1714 m. Ingrid Mänsdotter, † 1717; 2. 1718 m. Ingeborg Persdö- ter (? † 1744, 49 år. ? omg. m. ryttaren Henrik Broman).	
Johan, f. 1716, bonde i Drageryd Södreg, † 1748. G. i. 1737 m. Margareta Svens- dotter; 2. 1745 m. Lena Håkansdotter.		Paulus, f. ? 1722, bonde i Hemme- sjö Sjögård, Hem- mesjö sn, † 1796. G. m. Stina Jo- hansdotter, f. 1728, † 1791.	
Lucas, Helena, Maria, Lisa, f. 1744, † 1746, † . . . f. 1748. f. 1750. G. 1762 m. Anders Jons- son i Sävsjö Mellang.		Anders, f. 1720, mjölnare, sist i Biskopsbo, Vrig- stad sn, † 1765. G. 1744 m. Elin Ingelsdotter, i hen- nes 2. g. f. 1713.	
Anna Lisa, f. 1760, † 1855. G. i. 1803 m. prosten Håkan Magnus Brand, f. 1756, † 1804; 2. 1807 m. kontr. prosten Nils Lidén, f. 1771, † 1855.		Maja, f. 1755, † 1808. G. 1773 m. Jonas Mäns- son i Lilla Fylle- ryd, Hemmesjö (Gårdsby) sn, f. 1745, † 1809.	
Lucas, Helena, Maria, Lisa, f. 1744, † 1746, † . . . f. 1748. f. 1750. G. 1762 m. Anders Jons- son i Sävsjö Mellang.		Elof, f. 1774, † 1815, lektor. G. 1810 m. Jeanna Carolina Bagge i hennes 1. gifte, f. 1795, † 1864.	
Lucas, Helena, Maria, Lisa, f. 1744, † 1746, † . . . f. 1748. f. 1750. G. 1762 m. Anders Jons- son i Sävsjö Mellang.		Enoch, f. 1728. f. 1731. Esaias Tegnér, kyrkoherde i Millesvik, † 1792. G. 1768 m. Sara Maria Seidelhus, f. 1744, † 1834.	
Anna Lisa, f. 1760, † 1855. G. i. 1803 m. prosten Håkan Magnus Brand, f. 1756, † 1804; 2. 1807 m. kontr. prosten Nils Lidén, f. 1771, † 1855.		Johannes, Esaias, f. 1782, † 1846, biskop. G. 1806 m. Anna Maria Gustava Myhrman, f. 1785, † 1853.	

Härmed ha vi redogjort för inom släkten återgiven tradition och vad genealogiska verk ha att upplysa om densamma.

*

Egendomligt är att stamfadern uppgives hetat Lars Lucasson, vilket troligen föranlett att skaldens äldste broder kallats Lars Gustaf. Namnet Lars förekommer ej alls i släktens äldsta led på något håll. Med Vrigstad synes Lucas' familj ej haft någon förbindelse förrän sonen Anders kort före sin död 1765 flyttade dit. Att Haraldstorp lokaliserats dit kan möjligen bero på att Vrigstad var en betydande ort, bl. a. tingställe, i häradet. När biskopinnan i sitt brev förlägger det till Sandsjö, är det troligen för att Berg var komminister i detta pastorat.

Med Eksjö Hovgård har Lucas intet haft att göra. Befallningsman där var vid denna tid Elias Törnquist. En förklaring till traditionen på denna punkt kan man möjligen finna däri, att såväl Lucas' svärfader, Per Påvelsson († 1740), som dennes son Paulus Ljungstedt voro befallningsmän, den förre säkert och den senare sannolikt, vid Örsby i Norra Ljunga socken, vilket längre fram hade samma ägare som Eksjö Hovgård. Båda såldes 1763 av C. E. Silfverhielm till Göran Ugglå. Haraldstorp var rå och rörshemman under Havsjö i Bringetofta, som länge tillhörde ätten Silfverhielm.

Bevarade kyrkoböcker från Bringetofta börja ej förrän 1706 (vigda och döda) och 1710 (födda). Kyrkans räkenskaper börja också först 1706. Andra källor måste därför anlitas.

I Västra härads dombok 8 mars 1689 omtalas, hur åborna på rustningshemmanet Drageryd Norregård i Bringetofta måste med rättens hjälp utreda, hur stor andel vardera ägde i skatterätten. De voro: Johan Perssons änka Ingrid Persdotter, Esaias Persson, Lucas Perssons änka Kerstin Joensdotter och Kerstin Persdotter. De tre bröderna hade betalat faderns, Per Nilsson Humble, skuld, som utgjorde mer än gårdens värde. Vid hösttinget 1687 hade Esaias Persson tilltalats för husröta å hemmanet. Han är upptagen där i mantalslängderna för 1687—98, men 1699 står i hans ställe änkan Karin. I de längder över kristendomskunskap, som i prosteböcker i Växjö domkapitels arkiv finnas från Bringetofta för 1691 och 1692, återfinnas under Drageryd: Esaias, hustrun Karin och piltén Per. Den Johan Esaieson från Drageryd, som 1706 gifte sig i Hylletofta, var tydligen en annan son. 1727 uppbjöds $\frac{1}{3}$ i Drageryd Norregård, som Lucas Esaieson i Haraldstorp köpt av sin moder Karin Ingemarsdotter, brorsonen Esaias Johansson och systrarna Britta, Kier-

Ljungstedt (fr. Norra Ljunga).
(Endast äldre led.)

Per Pålsson i Ängen, N. Ljunga sn,
f. 16 (68), frälsefogde vid Örsby(holm), † 1740.
G. m. *Maria Johansdotter*, f. 16 (68), † 1741.

<i>Johan Ljungstedt</i> i Traneryd, Säby sn, sedan i Stocken, N. Ljunga sn, f. 16 (94), hejderidare, † 1768. G. m. <i>Anna Hed-</i> <i>man</i> , f. 16 (93), † 1776.	<i>Ingeborg Persdotter</i> , g. 1718 m. <i>Lucas Esaias-</i> <i>son</i> i Haraldstorp, Bringetofta sn.	<i>Enoch Persson</i> , bonde i Ängen och Örs- by Södregård, N. Ljunga sn, f. 16 (97), † 1759.	<i>Paul Ljungstedt</i> , frälsefogde i Ön, N. Ljunga sn och Mölnarp, Tofteryd sn, † 1772. G. m. <i>Margareta Catharina</i> <i>Ekewitzel</i> .	<i>Maria</i> <i>Persdotter</i> , f. 1707.	<i>Catharina</i> <i>Persdotter</i> , f. 1713. G. 1731 m. rytta- ren <i>Jon</i> <i>Bringman</i> .
<i>Petrus Paul</i> , 5 döttrar. f. 1724, stud. i Lund 1742, † före fadern.		<i>Catharina Maria</i> , f. 1734.	<i>Eric</i> , f. 1739, bruksinspektör, † ... G. 1. m. <i>Magda-</i> <i>lena Aspelin</i> ; 2. m. <i>Catharina Beata Gadd</i> .	<i>Carl Gustaf</i> , f. 1748, bonde i Tofteryd, † ... G. 1. m. <i>Christina</i> <i>Catharina Lundahl</i> ; 2. m. <i>Maria Christina</i> <i>Ljungstedt</i> .	<i>Anna Greta</i> , f. 1753.

<i>Elisabet</i> <i>Margareta</i> , f. 1768, † ... G. m. bruks- inspektoren <i>Peter Kyhlbeck</i> .	<i>Christian</i> <i>Benjamin</i> , f. 1771, † 1828. Kyrkoherde i Förlösa.	<i>Paul</i> , <i>Samuel</i> , f. 1774. f. 1781. (alla i 1:a gifftet)	<i>Maja</i> <i>Catharina</i> , f. 1785.	<i>Paulus</i> <i>Gabriel</i> , f. 1776. f. 1778.	<i>Cajsa</i> <i>Beata</i> , f. 1779. f. 1783.
---	---	--	---	--	---

stin och Elisabet Esaiasdöttrar. *Härmed är Lucas Esaiassons härstamning klarlagd.*

Det antagandet ligger nära till hands, att Per Nilsson Humble varit broder till kyrkoherden i Gränna Haquinus Nicolai Humble, vars fader var bonden Nils Larsson i Femtinge, Bringetofta. I denna släkt finna vi också flera med namnet Esaias. Härav skulle följa, att växjöbiskopen Gustaf Adolf Humble varit syssling till Lucas i Haraldstorp. Det kan synas egendomligt, att ingen tradition om denna släktskap bevarats, men både Lucas, hans son Esaias och dennes son Esaias blevo ju faderlösa redan som barn.

Lucas tyckes ej ha brukat sitt eget hemman. Redan i mantalslängderna för 1712 och 1713 står han som dräng i Haraldstorp. Intet tyder på att han efter giftermålet haft någon annan ställning än som arrendator eller brukare av Haraldstorp; jämför dock vad ovan sagts om hustruns fränder. I 1726 års mantalslängd står för honom som för många andra i orten »vid faktoriet»; måhända syftas på Huskvarna, som hade flera arbetare på landsbygden. Hemmet tycks ha varit fattigt — efter 16 maj 1731 finnas blott två gåvor till kyrkan antecknade, och ej ens de sedvanliga testamentspengarna synas ha givits vid hans död.

Att kalla den senare hustruns släkt en prästsläkt innebär en viss överdrift — hennes brorsons son Christian Benjamin Ljungstedt, kyrkoherde i Förlösa av Kalmar stift, är den ende präst som kunnat konstateras tillhöra släkten, om man ej räknar några ättlingar på kvinnolinjen (Nilsson, Hagstrand, Rydeman, Lindstam). Frågan, om hon blev omgift med rytturen Henric (troligen Broman), måste lämnas öppen. Vigselsbok för år 1740 saknas, och vid Henrics i Haraldstorp gåva 18 april detta år kallas han ej brudgum, såsom eljest bort ske (hennes änkeår hade ej heller ännu gått till ända). Den 23 nov. 1740 nämnes däremot brudgummen Johan i Haraldstorp. Detta ställe har haft en rörlig befolkning. Ingeborgs syster Catharina bodde där med sin man Jon Bringman 1743. Biskop Tegnér's uppgift, att Lucas' änka flyttat till Tegnaby, förtjänar nog lika litet tilltro som biskoppinnans, att han själv flyttat dit.

Traditionen om de 14 barnen, resp. de 12 eller 13 bröderna, alla med bibliska namn, håller ej streck. Flera av barnen voro döttrar, och dessa hade ej bibliska namn. Ingeborg och Margareta nämnas vid namn i dopboken, och den Kerstin Lucasdotter i Haraldstorp, som 3 juni 1736 gifte sig med Israel i Drageryd, har nog varit äldst i barnskaran, född sannolikt 1715 (föräldrarna gifte sig 23 maj 1714, och gåva av Lucas antecknas 30 okt. 1715; dopboken för detta år

är ofullständig, ty endast tre barn ha införts). Utom henne kan endast Johan, född 30 sept. 1716, tillhöra första giftet, ty Ingrid Månsdotter dog i juli 1717. Då andra giftet bevisligen ingicks så sent som 19 okt. 1718, måste nog det 24 febr. 1720 födda barnet, vars namn uteglömts i dopboken, vara äldst i detta gifte. Sannolikt var det Anders, som vid sin död i Vrigstad 1765 (begr. 13 okt.) säges vara 46 år gammal.³ Övriga söner äro Esaias, född 11 febr. 1726, Enoch, född 22 aug. 1728 (testamentspengar 19 april 1730 efter Lucas' barn i Haraldstorp avser sannolikt endera eller båda) samt Petter, som döptes 4 dec. 1737. Paulus finnes alltså ej nämnd. Hans födelseår är svårt att fastställa. I Hemmesjö husförhållsböcker anges det till 1724, men i samma församlings dödbok säges han 25 juni 1796 ha nått en ålder av 71 år och 5 månader. Det synes knappast sannolikt, att Lucas' hustru fått ett barn mellan Ingeborg 5 juni 1724 och Esaias 13 febr. 1726, även om en gåva av Lucas förekommer 28 mars 1725. 1748 är Paulus Lucasson prästgårdsdräng i N. Ljunga.

De påstådda ytterligare fem barnen i andra giftet låta sig ej inordna bland de redan nämnda. Knappast några andra gåvopenningar av Lucas än de som antecknats 12 mars 1722 (månad för Paulus) och 25 maj 1735 kunna ha erlagts vid kyrkotagning. Men för dessa år verkar dopboken ordentligt förd. Å andra sidan finnas åren 1732—34, då dopboken är ofullständig eller helt saknas, inga gåvopenningar. Några sådana förmodade barn synas ej heller förekomma i kyrkoböckerna längre fram som brudfolk eller faddrar.

De utpräglade bibliska namnen Esaias, Paulus och Enoch voro ärvda, det förra efter farfadern, de senare efter morbröder.

Anledningen till och tidpunkten för Paulus' och Petter-Esaias' flyttning till Tegnaby kan ej fastställas. Man kunde förmoda, att kyrkoherden i Bringetofta Magnus Bergdahl, själv bördig från Växjö och veterligen befordrare av den unge Esaias' studier, förmedlat flyttningen för att underlätta skolgången. Men nu ser det ut, som om åtminstone Paulus varit i Tegnaby redan före Bergdahls ankomst till Bringetofta 1751 och ett par år före Esaias' inträde i skolan 12 okt. 1752, varom rektor antecknat: »Esajas Tegnerus, rustici filius de Bringetofta, 14 an. parentibus orbatus. pauper. in class. Quartam. Gratis.» I 1751 års »ersättningslängd» för Konga härad finns nämligen på Norra Tegnaby kvarn mjölnardrängen Påhl och följande år på Tegnaby Lillegård hälftenbrukaren Påfwel jämte änkan Annica. Egendomligt nog finns samtidigt i Tegnaby en Esaias, 1751 dräng i Brandstorp och 1752 sockenskräddare. I 1754 års längd bära de

³ meddelande av herr Axel Q. Svensson, Alvesta.

farsnamn: Páhl Håkonsson (renskrivarens felläsning av det ovanliga Lukasson?) och Elias (i st. f. Esaias) Jonsson. Den förre är nu gift. I en odaterad husförhörsbok från Tegnaby, sannolikt från något år omkr. 1750, finna vi drängen Esaias hos löjtnant Winblad på Tegnaby Herregård och drängen Paulus hos rektor Arell på Tegnaby Lillegård. Esaias Jönsson dog 1802 hos sin son Johannes på ett torp under Växjö Hospitalsgård och torde ej ha något samband med Tegnérsläkten.

Från Hemmesjö finns en husförhörsbok omfattande åren 1753—59. På Hemset Norregård hos Eric Jöransson står Peter Lucasson struken, utan några som helst anteckningar om kristendomskunskap o. dyl. På Hemmesjö Sjögård står Páhl Lucasson, hustrun Stina Jaensdotter och drängen Peter Lucasson, vilka tyckas ha inskrivits 1757. För Tegnaby finnas före 1777 inga andra böcker än den nämnda husförhörsboken bevarade. Paulus stannar för hela sitt återstående liv i Hemmesjö. Något samband med Tegnaby Hospitalsgård och den ännu kvarstående stugan synes han alltså ej ha haft, knappast heller med Piparegården, såsom Wrangel i Tegnérska släktminnen antar. Böttigers påstående, att Paulus »stannat kvar» i Tegnaby är ju alldeles oriktigt. Enligt protokoll vid 1718 hållna husesyner på ödeshemman blev Hospitalsgården öde 1716 medelst åbon Nils Olufssons fattigdom och upptogs 1718 av Daniel Haraldsson.⁴

Helt oförklarlig synes anteckningen att Peter som dräng flyttat med brodern till Hemmesjö 1757, om han redan 1752 inskrivits i Växjö skola med namnet Esajas Tegnerus. Förstnämnda år hade han uppflyttats i gymnasium. För identiteten med Peter tala emellertid starka skäl: Esaias skulle varit född på Karl XII:s dödsdag, han var på tredje året vid faderns död 1739, han var yngst av barnen och 14 år vid inträdet i skolan 1752. Då synes blott den möjligheten återstå, att han kyrkobokförts som dräng under sitt gamla namn trots att han varit skolyngling och ändrat förnamn och antagit tillnamn som sådan.

⁴ meddelande av d:r P. G. Vejde.

Bidrag till Tomtasläktens och äldre Väsby- ättens historia.

Av Ingeborg Wilcke-Lindqvist.

Bland till Uppsala domkapitel inkomna handlingar från Almunge församling¹ i Uppland finnes en klagoskrift, daterad 1683 och under-tecknad av Elisabet Bure, »högst bedröfat enkia». Den klagande var änka efter landshövdingen Johan Gerhardsson Graan och dotter till Riksarkivets chef Jonas Bure d. ä., efter vilken hon ärvt säteriet Stora Väsby i Almunge socken. Och klagomålet rörde, att hon ej ansåg sig ha fått tillräckligt förnämt bänkrum i Almunge kyrka. Hon stödde sina anspråk på en ägarelängd för Stora Väsby. Det är denna som — åtminstone ur personhistorisk synpunkt — utgör den intres-santaste delen av klagoskriften. Där återfinnas bl. a. några namn från omkring 1500, som kunna sammanställas med vapensköldar bland grannkyrkan Knutbys målningar från samma tid, nämligen tre sparrar (Tomasläktens vapen) samt sparre över blad.² Det förra torde åsyfta Erik Olofsson till Tomta och Väsby³, det senare hans hustru, Kerstin Knutsdotter.⁴

Ägarelängden lyder som följer:

»Extract angående Stoor Väsby Säterijs ålder och dess häfder, uthdragit uthur wisse slächteböcker i Kongl. Archivo, ehuruwäll det förlängst warit till säterije, och många dher på tillförenne för än desse nedanskrefne bebodt, och fast widlyftigt är att efftersökia, hwillcket intet synes wara nödigdt, emädan detta är nogh och widt öfwergåår alla säterijers ålder i Allmunge sochn, förnämbligast H. Biörn Philiphs.

¹ Nu i Landsarkivet i Uppsala under signum E V 3: 1. — Docent Bengt Hildebrand har haft vänligheten genomläsa manuskriptet till denna uppsats och kompletterat den såväl med flera noter som även med tillägg i texten.

² Sparren kan numera ej urskiljas, troligen beroende på att såväl den som botten-färgen mörknat så starkt, att de för ögat sammanfalla. Enligt undersökningar, som utförts för Albertus-Pictor-utställningen i Stockholm 1949, bruka mörnarött, purpur-färg och citrongult i kyrkmålningarna under århundradenas lopp changera till mörka grå nyanser. — Beträffande målningarna i Knutby kyrka, se ett snart utkommande häfte av Sveriges kyrkor, Uppland, bd 3.

³ Om gårdarna Tomta och Stora Väsby se bl. a. Joh. Ax. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, 1: 2 (1931), s. 857, 826.

⁴ Jfr B. Schlegel & C. A. Klingspor, Den . . . ej å riddarhuset introducerade svenska adelns ättartaflor (1875), s. 305 (Tomasläkten). En gren av Tomtasläkten är behandlad i Jully Ramsay, Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden (1909), s. 487 f.

Nembl.

A:o 1420 bodde Johan Ulfsparre på Stoorewäsby, effter honom hans son Carl Johanson Ulfsparre A:o 1452. Sedan Knut Carlsson A:o 1484, der effter een Cristina Ulfsparre som fick Erich Olofsson till man, hwars fadher Olof Månsson, som fick frälse af konungh Cristoffer A:o 1445⁶, hwillcken kalladhes och Ulfsparre, sedan Olof Erichsson, som fick till fruu Anna Carlsdatter, Carl Månskiöldz datter, Sedan Erich Padersson Soop som fick samma Anna Carlsdatter, medh denne Erich Soop fick hon 4 döttrar, som woro fruu Märta Soop h:r Johan Bagges, fruu Elisabeth Jacob Bagges, fruu Cherstin Soop, h:r Bängdt Slattes och fruu Britha, Hans Styfwärtz. Uthaf dhenne Jacob Bagge och hans fruu Elisabeth Soop kom min Modher fruu Anna Bagge, som hade min fadher Jonas Buhre.»

Det är nu att märka, att såväl Styffe⁶ som J. E. Almquist⁷ uppgge, att det Väsby, som Knut Karlsson (sparre över blad) bebodde, var detsamma som nuvarande Väsby i Hammarby socken i Vallentuna härad. Redan i Schlegel och Klingspors ättartavlor (1875)⁸ samt hos Djurklou (1891)⁹ finns dock uppgiften, att Knut Karlsson, vilken nämnes som häradshövding i Nardinghundra härad 1489—90 (samt som underlagman i Uppland 1491—1506)¹⁰, bodde på den i nämnda härad belägna gården Stora Väsby i Almunge socken. Utan att hysa någon större tilltro till sekundära källor sådana som de »släktböcker», som fru Elisabeth Bure anlitat för att bevisa sin förmenta rätt till första bänkrummet i kyrkan, kan man dock ej undgå att fråga sig, sedan man läst ägarelängden ovan, om ej Djurklous åsikt är den riktigare. Det naturliga är ju, att häradshövdingen bor inom sin domsaga. Elisabeth Bures mormors mor hade ju varit gift med Olof Eriksson (Tomtasläkt) till Väsby, vadan traditionen kan ha haft stöd

⁶ Olof Månsson 1445 finns ej i frälsebrevsförteckningarna hos Hans Hildebrand, Sveriges medeltid, 2, s. 204, och K.-E. Löfqvist, Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid (1935), s. 242. Däremot förekommer uppgiften hos Schlegel-Klingspor.

⁷ Skandinavien under unionstiden (3:e uppl., 1911), s. 369 f.

⁸ Domsagor och häradshövdingar i Stockholms och Uppsala län (1946; även i PHT s. å.), s. 9.

⁹ Jfr ovan s. 85 not 4.

¹⁰ Svenska släkter med sparren öfver ett blad till sköldemärke (HT 1891), s. 151 not 1. — Djurklou (och efter honom C. Annerstedt, Svenska medeltidens frälsesläkter, vol. 5, sign. X 58 e, UUB) införa Väsbyätten som en gren av Eskilssönernas ätt. Detta är emellertid en gissning, för vilken inga som helst verkliga bevis lämnats. Väsbyätten är därför heller icke medtagen på släkttavlor över den gren av Eskilssönernas ätt, som kallas Välingesläkten, hos P. Sjögren i PHT 1949, s. 15, och dens., Ätten Posse, 1 (1950), s. 32. Jfr B. Hildebrand, art. Eskilssönernas ätt i SBL, 14, h. 69 (1952).

¹¹ K. H. Karlsson i sina Biografiska anteckningar för medeltiden (Riddarhuset) nämner Knut Karlsson som häradshövding i Nardinghundra 25 jan. 1489 och 26 maj 1490, i Häverö 25 jan. 1491 samt som underlagman i Uppland 1491, 30 jan. 1493, 23 febr. 1496 och 13 jan. 1506. Hans sigill synes vid brev av Väsby 1484; han nämnes i Väsby även 9 aug. 1505 och 13 jan. 1506. Hans hustru, Birgitta i Barkarby, levde som änka ännu 20 juni 1513.

också av eventuella gårdshandlingar. Framför allt äro vapnen i Knutby kyrkas valv primära vittnesbörd, som bestyrka, att Erik Olofsson till Tomta och hans maka ägt gods i trakten¹¹. Att de äldre ägarna av Stora Väsby i den ovan anförda ägarelängden tillagts namnet Ulfsparre är däremot givetvis en konstruktion från 1600-talet med utgångspunkt i vapnet (sparre över blad), som är identiskt med bl. a. ätten Ulfsparres.

Tomtasläkten hade i tidigare generationer intet släktnamn — den här använda benämningen är givetvis ett konventionellt ättenamn av den vanliga typ, som anknyter till gård eller vapen. Såsom ofta hände i äldre tid kunde även vapenbilden variera. Tomtasläkten, vars genealogiska huvudmoment bestyrkas av ägandeförhållandena, visar sålunda senare både vapenvariation och ett annat, verkligt släktnamn. Släktgårdarna, Väsby och Tomta, ärvdes — den förra av Olof Eriksson (vars änka Anna Carlsdotter blev omg. m. Erik Pedersson Soop och mormors mor till Elisabet Bure; Annas fadersnamn är felaktigt angivet hos Elgenstierna, ätten Bagge af Boo, tab. 2), Tomta åter av hans bror Bengt Eriksson. Son till den senare var löjtnanten vid Upplandsfanen Knut Bengtsson (död före 1614), som behandlas såväl hos Schlegel och Klingspor som hos Jullj Ramsay (s. 487 f.). Det förra arbetet upptar en enda son till denne, Kristiern Knutsson, det senare barnen Krister, Elsa, Anna och Märta. Emellertid kan genealogien ökas här med ytterligare två söner, Knut Knutsson (död 1584) och Johan Knutsson (död 1587), vilkas vapen varit målade på korväggen i Knutby kyrka¹². Detta vapen var en kombination av Tomtasläktens vanliga och den äldre Väsbyättens, visande tre sparrar över ett blad. Knut Bengtsson ägde även Björkö i Knutby socken, liksom sonen Christer Knutsson. Dennes dotter Anna förde efter vapnet släktnamnet *Sparre*, ty i Knutby kyrka finns en ljuskrona, som enligt inskrift skänkts dit 1692 av fru *Anna Christersdotter Sparre till Björkö*¹³. Även hennes syster *Märta Christersdotter* tillägges i en handling namnet *Sparre*¹⁴. Med dessa båda systrar synes Tomtasläkten ha utslocknat.

¹¹ Jfr utom anförda ättartavlor också Klingspor i Uppl. forn. fören. tidskr. 1: 3 (1873), s. 50 not 3.

¹² J. H. Rhezelii Monumenta uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638 (Uppl. forn. fören. tidskr., bd 7: bil), s. 22.

¹³ Jfr Klingspor i Uppl. forn. fören. tidskr., 1: 3, s. 51.

¹⁴ Ramsay, a. a., s. 488.

Släkttavlor.

A. Äldre Väsbysläkten.

Knut Karlsson
(nämnes 1484—1506) i (Stora) Väsby, Almunge sn (Uppl.), häradshövding i Nording-
hundra, underlagman i Uppland. G. m. Brita (Eriksdotter), som nämnes som änka
Barkarby 1513.

Kerstin Knutsdotter
g. m. Erik Olofsson (Tomtasläkt), se B.

B. Tomtasläkten (Sparre av Tomta).

Olof Månsson
uppges ha fått frälse 1445; hans svärfar anges ha ägt Tomta i Rasbo sn (Uppl.).

Erik Olofsson
i Väsby, Almunge sn, och Tomta, Rasbo sn. Nämnes (Schlegel & Klingspor) 1490—
1510. G. m. Kerstin Knutsdotter, dotter av Knut Karlsson i Väsby, se A.

Olof Eriksson i Väsby 1544 (SRA, ser. 1, del 1, s. 380), g. m. Anna Carlsdotter (Månesköld af Seglinge; omg. m. Erik Pedersson Soop).	Bengt Eriksson i Tomta. Knut Bengtsson (död före 1614) till Tomta samt Björkö i Knutby sn (Uppl.). G. m. Karin Joens- dotter (Westgöte).
Erik Olofsson i Väsby.	

Knut Knutsson död 1584,	Johan Knutsson död 1587.	Christer Knutsson (död 1623). G. m. Karin Johansdot- ter Månesköld af Seglinge (död 1669).	Elsa g. m. Hans For- mer.	Anna g. 2) m. Erik Lars- son.	Märta g. m. Matts.
----------------------------	-----------------------------	---	---------------------------------------	---	--------------------------

Anna Chusters- dotter Sparre.	Märta Chusters- dotter Sparre
----------------------------------	----------------------------------

C. Elisabet Bures arvsanspråk på Väsby.

Olof Eriksson
(Tomtasläkt) till Väsby, g. m. Anna Carlsdotter (Månesköld), omg. m. Erik Peders-
son (Soop).

Erik Olofsson till Väsby.	Elisabet Eriksdotter (Soop), g. m. Jacob Bagge af Boo d. y. (död 1611).
	Anna Jacobsdotter (Bagge), g. m. Jonas Bure.
	Elisabet Bure, g. m. Johan Graan.

Ätterna Linds äldre vapenbilder.

Av Jan Liedgren.

Ätten Lind af Hageby för nu i sitt vapen i blått fält tre gröna lindlöv, var för sig uppväxande från en bjälkvis ställd brun gren. Detta utseende har både originalskölden på riddarhussalens vägg — vapenplåten målades och uppsattes tidigast 1672¹ — och de därpå grundade avbildningarna i vapenböckerna av von Schantz (koncept i RA), Kiellberg (1736), Cedercrona (1746), Carlsköld (1764, 1781 och 1830), Stiernstedt och Klingspor, ävensom Elgenstiernas ättartavlor och Adelskalendern (med färgplansch i årgång 1917). Samtliga dessa källor visa lindgrenen i naturfärg (brun) och ej förgylld, såsom uppges i ingressen till ättens genealogi i Elgenstiernas ättartavlor (5, s. 1). Vapenteckningen kan skifta något i detaljerna men är i allt väsentligt densamma som redan i Kejsers vapenbok (1650); denna redovisar dock ej vapnets färger.

Ett mycket likartat sköldemärke fördes enligt vapenböckerna och originalskölden på riddarhussalens vägg av ätten Lind i Västergötland. Den väsentliga skillnaden är enligt dessa källor, att sistnämnda ätt förde sin bruna lindgren med tre gröna löv i gyllene fält, ej i blått fält såsom ätten Lind af Hageby.

I Elgenstiernas ättartavlor har vapenböckernas tradition brutits, och där återges (5, s. 6) för ätten Lind i Västergötland det vapen, som — enligt en samtida vapenteckning i riksarkivet — av Johan III år 1575 förlänades ättens stamfader Anders Persson till Gerum, nämligen »en förgylt lindeqvist medh try grøn löff vdi ett blått fieldh»;² de tre löven sitta på en från grenen uppväxande kvist. Att Anders Persson själv begagnat ett så tecknat vapen, framgår bl. a. av hans välbevarade sigill under Ständernas i Svealand och Götalands bevillning 1605³; om färgerna kan sigillavtrycket naturligtvis icke ge besked. Såsom Elgenstierna i ättartavlorna återger de båda ätterna

¹ Se H. Stålhanes utlåtande i Riddarhusdirektionens berättelse 1941, s. 21 ff.

² I huvudsak samma uppgift (men med årtalet 1577) upprepas i en förteckning över sköldebrev från 1500-talet, som torde ha ingått i början eller slutet av Rasmus Ludvigssons förlorade stora släktbok och återges t. ex. i *Utters Collectanea (Genealogica 41, RA)*, fol. 210, i *Rabenii släktbok (Skoklostersaml. I. Fol. vol. 57, RA)*, fol. 366 och i *Per Brahes släktbok (Rålamb. Fol. vol. 12, KB)*, fol. 1 r.

³ Riksdagsacta, RA. Andra exempel finnas i samma serie.

Linds vapen, är den avgörande skillnaden icke fältets färg utan en liten olikhet i teckningen, i det att ätten Lind af Hageby låter sina tre löv var för sig växa ut från grenen, medan ätten Lind i Västergötland låter sina tre löv växa på en liten kvist, som går ut från grenen. Denna olikhet är okänd för vapenböckerna ända från Keijser till Klingspor; stundom låta de dock löven hos Lind i Västergötland sitta närmare varandra på grenen än löven hos Lind af Hageby. För vapenböckerna äro vapenfältens olika färger den avgörande skillnaden, men då Kejsers vapenbok saknar färgbeteckning och ätten Lind i Västergötland även på spinsidan var utslocknad före 1672, torde det vara svårt att klarlägga varför de senare vapenböckerna ge ätten Lind i Västergötland gyllene bottenfält. Att ändringen från blått till guld skett vid introduktionen 1640 för att skilja ätten från den 1634 introducerade Hageby-ätten, blir tillsvidare blott en obestyrkt gissning.

Tre lindlöv, växande med var sitt skaft från en gren, visar också det sigill som brukades av Jöns Svensson till Västervånga, fader till den 1634 introducerade Jon Lind af Hageby. Gå vi däremot ytterligare en generation bakåt i tiden, så finna vi i Sven Jonssons sigill 1559⁴ tre gröna lindlöv med skaft, vilka icke växa ut från någon kvist eller gren utan synas stiga upp från sköldens nedre kant. Att en släkts vapenbilder på detta sätt visa något skiftande former i olika sigillexemplar, t. o. m. brukade av samma person, är i äldre tid ingalunda ovanligt.⁵

I riksarkivet finnas också ett par av mig tidigare förbisedda men välbevarade sigillavtryck för ättens äldste nu kände stamfader, Jon Svensson till Västervånga. Denne har nämligen som häradshövding i Laske härad dels utfärdat och beseglat ett tingsbevis, dat. Långjum 1/4 1547,⁶ dels beseglat ett Laske härads bekräftelsebrev 20/4 1547.⁷ I hans sigill äro de tre lindlövens skaft korsade till ett knippe, påminnande om skaftens ställning i Sven Jonssons sigill 1559, och ej heller i detta mer än 400-åriga sigill syns någon gren eller kvist. Om vapenfärgerna ge sigillavtrycken ingen upplysning, men de visa att det väsentliga i vapenbilden var lindlöven.

Utan sammanhang med vapenfrågan vill jag lämna några kompletteringar till min uppsats om »Ätten Lind af Hageby före introduktionen 1634» i PHT 1949, s. 34—46.

⁴ Jöns Svenssons och Sven Jonssons sigill äro avbildade i PHT 1949, s. 40—41.

⁵ Se t. ex. G. Djurklou i HT 1891, s. 142—148.

⁶ Orig.perg., RA; se L. Sjödens förteckning över brev ur grevinnan Cecilia Stenbocks arkiv på Haga. MRA 1943, s. 84.

⁷ Orig.papper, Riksdagsacta RA, tr. SRA 1523—60, s. 556—557.

Jon Svenssons sigill. Fotografi efter avgjutning av orig. under perg.-brev 1547 ¹/₄, RA.

Detaljerade uppgifter om Jon Svenssons i Vånga förlänningar 1537 och deras ränta finnas i originalet av den förläningsrusttjänstlängd från detta år, som nu förvaras i en bunt Förläningsregister (vol. 38) i KA.⁸ — Samma bunt innehåller bl. a. även det förläningsregister, som tryckts i Gustaf I:s Reg. 5 (1871), s. 192—208 (med uppgift om Jon Svensson s. 196).

Vid frälserannsakingen i Skånings härad i Västergötland ¹⁷/₆ 1608 (Frälse- och rusttjänstlängder vol. 24, pag. 83, KA) ägde Jöns Svensson till Västervånga hälften av Tornum i Kvånums s:n och brukade den som frälse; gården, som ursprungligen varit skatte, säges 48 år tidigare ha utslutits ur årliga räntan men skulle nu åter läggas under skatt. Det var tydligen för att rädda dess frälsenatur, som Jöns Svensson i februari 1609 skaffade det s. 37 avtryckta intyget. — Vid samma rannsaking ålades Jöns Svensson också (vol. 24, pag. 77) att uppvisa sina brev på skattehemmanet Eskilstorp i Synnerby s:n, vilket han hade som pant, och att förvärva sig K. M:ts konfirmationsbrev på frälserätten därtill. I Barne härad fann man ¹²/₈ 1608 (vol. 24, pag. 74) nödigt att göra en vidlyftigare utredning om Karstorp i Naums s:n, vilket då innehades av fogden Sven Carlsson. Denne kunde återropa Johan III:s frälsebrev ²¹/₄ 1571 för Anders Mårtensson; en avskrift av detta brev och ett par andra från motparten äro inhäftade i rannsakningsbandet (vol. 24, pag. 527—529); jfr PHT 1949, s. 40—42.

I ett odat. brev (i Ericsbergs arkiv) till Gabriel Bengtsson Oxenstierna berättar dennes fogde över Lindholmen m. fl. Västgötagod, att Jöns Svensson till Västervånga ville byta bort sin sätesgård Hageby, och han föreslog därför sin herre att passa på tillfället. Så skedde dock ej, utan det blev Gustaf Leijonhufvud, som sedan bytte till sig Hageby mot Mölltorp; jordeböckerna i kammararkivet synas bekräfta, att transaktionen skedde 1634. En gård i Hageby hade av Nils Posse till Säby och Nordkärr förpantats till Jöns Svensson i mars 1624, men dennes änka Christina Carlsdotter i Hageby lät Nils Posse återlösa den 1631 (pappersbrev ¹⁰/₈ 1631, Posseska saml. vol. 15, RA). — Hon var trolovad med Jöns Svensson 1608 (Vadsbo härads dombok ¹⁵/₁₁ 1608; påpekat av major Nils Belfrage). Hennes fader Carl Persson var gift med Christina Tuvesdotter

⁸ Olika utdrag ur denna längd ha tryckts i Hist. Handl. 3 (1863), s. 1—11, och i Handl. till belysande af Finlands kamerala förh. 2 (1899), s. 1—30. Den flyttades 1862 från KA till RA (se ant. av C. Sandberg i Leveranser från KA till RA, KA:s ämbetsarkiv) men återfördes 1923 till KA. På grund av arkivets evakuering kunde den ej antärfas (se J. Liedgren i MRA 1944, s. 51 not 2, och PM av J. Liedgren ²⁶/₈ 1951, RA:s ing. skriv. I: 234/1951), och den var tyvärr ej heller tillgänglig för Sven A. Nilsson, Krona och frälse i Sverige 1523—1594 (1947), s. 25 ff., och J. Rosén, rec. i Scandia 18 (1947), s. 108 ff.

(Lilliehöök), se Elgenstiernas ättartavlor 4, s. 720, och 9, s. 297. Jfr PHT 1949, s. 42. — Såsom framgår av arvskiftesbrev ¹⁸/₈ 1524 (avskr. omkr. 1600 i Ericssbergs arkiv) hade Birger Bertilsson (Lilliehöök) i två kullar barnen Brynte Birgersson till Östentorp, Tuve Birgersson (tab. 4) till Kolbäck, Erik Birgersson (tab. 65, ej Bertilsson) till Veland, Brita Birgersdotter till Toketorp, Gunilla och Ingrid.

Notisen om hustru Ragnhilds giften (se PHT 1949, s. 38, 39 och 43) lyder i frälserannsakingen över Västergötland 1576 (Frälse- och rust-tjänstlängder vol. 29, KA) så: »Harald Benctson är intet aff adell dog haffuer han giffit sigh i frelse med en benemdt hustru Ragniehl Jon Suen-sons dotter i Vonga och war hon och för giffit i ofrälse medh en benempd Nils Ingemarson»

En trovärdig släkttavla över frälse-släkten med sätesgården Fly har funnits i Rasmus Ludvigssons förlorade stora släktbok; avskrifter därav äro bevarade i Per Brahe d. y:s släktbok (Rålamb Fol. vol. 12, KB), fol. 273 v, Rabenii släktbok (Skokloster I, Fol. vol. 57, RA), fol. 274 v, X 7 (UUB), pag. 326, och Utters Collectanea (Genealogica 41, RA), fol. 203 n. (se om förhållandet mellan dessa släktböcker H. Gillingstam, De svenska släktböckerna före Rasmus Ludvigsson, Släkt och hävd 1951, s. 213 med noterna 21—22). Enligt denna släkttavla hade Algot Bengtsson sonen Bengt Algotsson i Fly, som i sin tur bl. a. hade barnen Bengt Bengtsson och Anders Bengtsson i Fly (om dessa och deras far se C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden, 3:e uppl. 1911, s. 157⁹), Ragnhild Bengtsdotter (svärmor till Per Nilsson i Fly, se PHT 1949, s. 44), och Bengta (av Utter felaktigt kallad Brita) Bengtsdotter i Österbacka, vars dotterson Harald Tordsson ²¹/₆ 1561 återvann Fly av Erik XIV och vars dotterdotter Brita Tordsdotter ³⁰/₈ 1570 gifte sig på Fly med Bengt Persson Duse (Elgenstiernas ättartavlor 2, s. 350, och 9, s. 272).

Även över en Vånga-släkt finns en släkttavla (efter Rasmus Ludvigssons förlorade släktbok) i Per Brahe d. y:s släktbok, fol. 276 r, i Rabenii släktbok, fol. 277 r och i Utters Collectanea, fol. 203 v. Denna upptager Staphan Haldansson, sonen Jon Staphansson i Vånga, dennes son Arfwid Jonsson, som »fick frälsebrev av k. Carl», samt Arvids dotter Ingrid, g. m. Torsten Nilsson i Vånga och deras döttrar, bl. a. Christina, g. m. Anders Mårtensson (se PHT 1949, s. 41 med not 4). Nils Rabenius har i sin släktbok falskeligen infogat Jon Svensson och Sven Jonsson i Väster-vånga på denna släkttavla.

Slutligen har fil. lic. H. Gillingstam påpekat, att mina uppgifter (PHT 1949, s. 43 not 5, efter Rasmus Ludvigsson och Per Månsson Utter; jfr även H. Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia, 1949, s. 46) om arvingarne till Truls Skrivares son Anders Trulsson och om dennes möderne bestyrkas av Stockholms stads tänkebok ¹²/₃ 1590 (Stockholms äldre stadsböcker II, Ny följd 8, 1948, s. 143—145), som även anför ett brev från år 1542, samt av en släkttavla av Jacob Teitt, dat. ³/₁₀ 1566 (X 5, UUB).

⁹ Se även C. G. Styffe, BSH 5 (1884), s. XIII, 101, 294 och 297, samt FMU 6 (1930), nr:s 5009, 5010, 5014, 5037, 5046 och 5139.

Tyrgils Knutssons härkomst.

Av Stefan Söderlind.

Redan tidigt har man fört Tyrgils Knutsson till vad man kallar folkungaätten.¹ Peder Månsson Utter lämnar en ättledning, som sedermera har förblivit av väsentligt intresse. Med Folke Filbyter som stamfader nås i åttonde ledet Tyrgils Knutsson via Ingevald, Folke den tjocke, Knut, Birger Brosa, Filip och Knut.² Messenius bibehåller detta stamträd med undantag för Knut Folkesson, som han ersätter med Bengt Snivels.³ Peringskiöld har synbarligen vacklat i sina åsikter; han för Tyrgils Knutsson till folkungarna som sonsonsson till Birger Brosa,⁴ men han vill också, såsom nedan vidare skall behandlas, föra honom till en helt annan ätt.

Messenius och Peringskiöld, i den mån denne varit av den förstnämndes mening, ha emellertid tidigt råkat ut för kritik. Lagerbring tror, att de grundat sin mening på egna gissningar;⁵ Botin och Strinnholm avfärda alldeles deras ättledning.⁶ Det är anmärkningsvärt, att modern genealogisk forskning ingalunda från början har intagit en lika avvisande ståndpunkt. I K. H. Karlssons grundläggande utredning görs visserligen intet försök att leda Tyrgils Knutssons härkomst till Birger Brosa och ännu mindre till Folke Filbyter, men han anser dock att »flera av de släkter, som i sigillet förde ett lejon», kunna räknas till folkungaätten och att åtskilliga västgötalagmän, däribland Knut Magnusson, som brukar anses vara Tyrgils Knutssons brorson, »högst sannolikt» härstamma från västgötalagmannen Eskil, Magnus Minneskölds son, ehuru man ej kan närmare fastställa på vilket sätt.⁷ I en artikel av C. Annerstedt förmodas, att släkt-

Ämnet har nyligen behandlats i denna tidskrift av S. Axelsson (Om marsken Torgils Knutssons släktförhållanden. Ett meddelande. PHT 1950, s. 48—62). Som komplettering till hans undersökning publiceras här en av mig år 1940 gjord utredning.

¹ Man kan därför stundom finna hans namn i de vidlyftiga konstruktioner, som återföra den berömda ätten på franskt ursprung; se t. ex. folkungagenealogi i X 42, UUB. Ätten förs här upp till »greve Tertulus till Anjou 870 av konung Carolo Calvo uti Frankrike förlänt».

² Genealogica 41, RA, f. 3^v—4^r.

³ Theatrum nobilitatis Svecanae (1616), s. 21.

⁴ X 27, UUB, f. 4^r.

⁵ Swea rikes historia, II (1773), s. 644.

⁶ Utkast till svenska folkets historia (1757—1764), s. 403; Svenska folkets historia, V (1854), s. 2, n. 2.

⁷ Folkunga-ätten, SAT, I (1879—1888), s. 223 ff.

skapen skulle vara på kvinnolinjen.⁸ Dessa modesta meningar ha likväl ej förblivit oemotsagda; C. M. Kjellberg anser Karlssons antaganden vara ej endast obevisliga utan också osannolika.⁹ Den vanliga uppfattningen i spörsmålet har Tunberg uttryckt med den allmänt hållna formuleringen: Tyrgils Knutsson tillhörde »en folkungarna närstående släkt».¹⁰

Innan dessa frågor vidare skärskådas, kan det vara lämpligt att även omnämna den alternativa mening rörande herr Tyrgils' härstamning, som har gjorts gällande till ganska sen tid. Dalin är troligen den förste, som i en historisk framställning finner sannolikast, att Tyrgils Knutsson bör räknas till Trolleätten.¹¹ Lagerbring har tämligen tydligt låtit förstå, att han anser denna mening äga företräde: den torde vara grundad på bättre källor än den andra, då Trollefamiliens stamtavlor »efter utseende äro långt äldre än Messenius och inte äro av någon nyare genealogist ihopjämkade».¹² Botin och Strinnholm förkasta detta förslag lika kategoriskt som det andra¹³, och det är också ganska förvånande att finna Tyrgils Knutsson förd under Trollesläkten av Anrep. De många konstruerade släktled, som där finnas, saknas hos Elgenstierna, som understryker deras otillförlitlighet. Därvid följer han resultatet av K. H. Karlssons forskning; denne har nämligen konstaterat, att ifrågavarande Trollegenerationer, t. o. m. Tyrgils Knutssons son »Börje till Boo», ännu i mitten av 1600-talet voro alldeles okända och synas ha konstruerats »huvudsakligen på grund av tomma gissningar och hugskott» av Peringskiöld, C. L. v. Schantz och O. Celsius.¹⁴

Det vill synas, som om Trollefamiliens stamtavlor för dessa tidiga led gå tillbaka på en källa, om vilken rätt goda underrättelser föreligga. År 1659 lät Johan Gyllenstierna taga en avskrift av ett danskt dokument rörande Trollesläkten, där alla dessa uppdiktade led — och kanske mer till — funnos; Tyrgils Knutsson var också med bland Trolarna.¹⁵ Det är denna källa Lagerbring har tillmätt ett betydande värde »till dess man genom otvivelaktiga handlingar kan få någon vissare upplysning».¹⁶ Det måste anses högst sannolikt, att Peringskiöld och övriga nämnda genealoger direkt eller indirekt ha följt

⁸ Nord. familjebok, 2 uppl., art. Folkungaätten (granskat av K. H. Karlsson). I denna art. nämns även Tyrgils Knutsson.

⁹ Nord. familjebok, 3 uppl., art. Folkungaätten.

¹⁰ Äldre medeltiden (1926), s. 141.

¹¹ Svea rikets historia, I (1763), s. 602, n. d.; II (1765), s. 208, n. o.

¹² A. a., II, s. 644.

¹³ Ibid.

¹⁴ Trollesläkten, SAT, I (1879—1888), s. 168.

¹⁵ Lagerbring, Samling af åtskilliga handlingar, I (1749), s. 114 ff.

¹⁶ Nyss a. a., II (1754), s. 4.

dessa danska uppgifter och således också ha en ganska god ursäkt för sina »hugskott»; Karlssons påpekande, att man i mitten av 1600-talet ännu ej kände till de senare intagna generationerna, har jag icke kunnat vederlägga.¹⁷ Sedermera har Karlsson även givit en antaglig förklaring till dessa genealogiska konstruktioners tillkomst: i en lagbok, som tillhört den kände lagmannen Arvid Trolle, finnas, »dock icke i samband med Trolleätten», en del anteckningar om Gunnar Gröpe, som ännu figurerar i Anreps första tabell; där ser Karlsson »klaven till hela historien om Trollesläktens härstamning från Gunnar Gröpe».¹⁸ Ett ganska imponerande arbete har i så fall nedlagts för att genealogiskt binda samman de skilda anteckningarna. Emellertid finns uppenbarligen ej anledning att närmare granska dessa fantasier i samband med problemet om Tyrgils Knutssons härstamning.

Det är karakteristiskt, att den »påminnelse», som gjordes mot Lagerbrings favoriserande av Dalins uppfattning, främst byggde på herr Tyrgils' sigill.¹⁹ I själva verket har dess utseende säkert alltid varit grunden för åsikten, att han tillhört folkungaätten; när man numera vill föra hans ättledning till lagman Eskil, så har detta sin förklaring icke minst däri, att denne synes ha fört ett lejon utan gimbalkar som vapen.²⁰ Ett upprest gående lejon i delat eller (senare) ginstyckat fält finns i Tyrgils Knutssons sigill, som bevarats i tre varianter.²¹ Detta lejon är alltid utan vapensköld inritat i fältet. Möjligen har på gravstenen ett lejon i vapensköld funnits ristat.²²

En kombination med det berömda folkungavapnet lejonet över tre gimbalkar (»strömmar») har sålunda legat nära till hands, men alltför väl berättigade frågor ha också tidigt framställts rörande dylika vapens konstans och därav beroende bevisvärde. Därtill kommer Karlssons påpekande, att det nämnda folkungavapnet »endast förts av en del ättlingar till Magnus Minnesköld»; redan vid 1200-talets början var folkungaätten tredelad och något gemensamt vapen kan alltså ej sägas existera.²³ Lagerbring anser, att »ingenting är vissare, än att man i forna dagar esomoftast ombytte sina vapen»;²⁴ så skriver också Peringskiöld utan vidare, att Birger Brosas ättlingar

¹⁷ Det kan anmärkas, att Tyrgils Knutsson icke finns upptagen bland Trollarna i Peder Månssons vapenbok (X 4, UUB, f. 25v).

¹⁸ Medeltidsgenealogierna, PHT 1910, s. 10.

¹⁹ Lagerbring, Handlingar, II, s. 2.

²⁰ HS, ser. 3, nr 4.

²¹ HS, ser. 3, nr 73, 96 och 126.

²² S. Gardell, Gravmonument från Sveriges medeltid I (1937), s. 228; II, s. 260.

²³ Folkungaätten, SAT, I (1879—1888), s. 226.

²⁴ Handlingar, II, s. 3.

»hava avlagt sin faders sköld med liljan och i dess ställe upptagit sin fru moders vapen det nordiska lejonet dock med den åtskillnad, att de på snedden fördelt skölden med tvenne färger, som sigillen av Tyrgils Knutsson och Knut Magnusson samt gamla kyrkmålningar utvisa».²⁵ Ett säkrare exempel fäster Lagerbring stor vikt vid: Ulf Gudmarssons fädernevapen var ett hjorthuvud med hals; icke desto mindre har han upptagit ett upprest gående lejon i sin sköld, vilket f. ö., fortsätter Lagerbring, redan Peringskiöld har observerat.²⁶

Vad som anförts ger en föreställning om vanskligheterna. Det vore utan tvivel för mycket att tillägga 1200-talets vapenbruk, åtminstone i Sverige, karaktären av fullt utbildad fasthet. Icke desto mindre kommer Tyrgils Knutssons vapenbild alltid att spela en betydande roll vid försöken att fixera hans härkomst, men det förefaller också därvidlag vara metodiskt riktigast att icke taga folkungavapnet eller lagman Eskils vapen till utgångspunkt utan tvärtom vad som kan fastställas rörande herr Tyrgils' ställning i sin samtida omgivning. Man får då ganska snart en inblick i hur förvånande svårlöst problemet är redan vid en så omedelbar frågeställning.

Vad vapnet beträffar kan man genast göra den märkliga iakttagelsen, att omkring år 1300 åtminstone tre herrar, nämligen västgötaglasmännen Bengt Hafridsson och Knut Magnusson samt rådsmedlemmen Karl Ulfsson ha fört sigill, som äro alldeles eller nästan alldeles lika Tyrgils Knutssons: upprest gående lejon, utan vapensköld (Knut Magnussons undantaget) tecknat i ginstyckat fält.²⁷ Det antal personer, som därmed bli föremål för särskilt intresse, utökas av upplysningar i ett par urkunder. I sitt bekanta brev av den 31 dec. 1296 kallar fru Ingeborg Ulfsdotter Tyrgils Knutsson sin »cognatus»; han har jämte fru Ingeborgs bror Filip och hennes dotter Birgittas målsman, Peter Ragnvaldsson, givit sitt tillstånd till den i brevet nämnda transaktionen. I konungens därpå utfärdade stadfästelse kallas dessa fru Ingeborgs »propinqui», under det fru Ingeborg själv kallas konungens »consanguinea»²⁸. Ett annat källställe finns i fru Ramfrid Gustavsdotters testamente från nov. 1302²⁹, där bland exekutorerna bl. a. uppräknas »Bryniulphus ... episcopus skarensis, dilectus consanguineus meus, dominus. Th. Knutsson illustris regis Swecie marskalkus» etc. Man ser lätt, att tolkningen här måste bli tvistig. K. H. Karlsson och Holger Rosman ha velat föra orden

²⁵ X 27, UUB, f. 4^v.

²⁶ Handlingar, *ibid*.

²⁷ HS, ser. 3, nr 103; 171, 193, 244, 340; 173.

²⁸ DS nr 1185 och 1186.

²⁹ DS nr 1373.

dilectus consanguineus meus till biskop Brynolf,³⁰ under det andra ha varit mer tveksamma; så anser Sten Engström, att orden »lika väl torde kunna hänföras till det efterföljande (namnet), Tyrgils Krutsson», i synnerhet som dennes vittnesfunktion i ett par brev som angå fru Ramfrids förhållanden, »positivt tyder på släktskap» dem emellan.³¹ Källstället är genom tvetydigheten så svårt skadat till sitt värde, att det ej kan användas vid fixerandet av Tyrgils Knutssons släktförbindelser.

Det material, som står oss till buds, kan till omfånget ej anses särskilt obetydligt, men dess faktiska bevisvärde företer anmärkningsvärt stor brist på effektivitet. Knut Magnusson uppges »mycket sannolikt» eller t. o. m. »otvivelaktigt» vara Tyrgils Knutssons brorson;³² som bevis anföras hans sigill, ett diplom, i vilket han och herr Tyrgils pantsätta var sin gård i Västergötland till biskopen och kapitlet i Strängnäs³³ samt hans lagmansämbete i Västergötland, till vilket landskap även herr Tyrgils brukar anses knuten. Hans far och Tyrgils Knutssons bror skulle herr Magnus Knutsson, som förekommer i ett diplom av år 1286,³⁴ vara;³⁵ om denne vet man intet, utom vad som kan framgå av detta brev. Knut Magnussons sigill är ej alldeles likt Tyrgils Knutssons, då han för lejonet i vapensköld, vilken dessutom i det tidigaste bevarade exemplaret synes vara odelad. Enligt B. E. Hildebrand visar detta exemplar från år 1305, att den Knut, som här är Värmlands lagman,³⁶ är identisk med den från 1316 kände lagman Knut i Västergötland.³⁷ I fråga om ämbetet skulle Knut Magnusson således tidigare ha tillhört ett annat landskap än det han anses vara särskilt knuten till. Det anförda pantbrevet visar liksom också ett senare bytesbrev³⁸, att lagman Knut haft egendom i Västergötland, men av konung Magnus' stadfästelse på Södermannalagen och ett annat diplom framgår, att han även varit jordägare i Södermanland och Östergötland.³⁹ En möjlighet föreligger, att egendomarna i Västergötland delvis varit hans hustrus, Cecilia Röricksdotters, fädernearv.⁴⁰

³⁰ Genealogiska anteckningar, 2, PHT 1906, s. 29; Bjärka-Säby och dess ägare, I (1923), s. 143.

³¹ Bo Jonsson, I (1935), s. 3, n. 7.

³² J. Rosén, Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder (1939), s. 28 f.; S. Kraft, Erikskrönikans källor, HT 1932, s. 63.

³³ DS nr 1447.

³⁴ DS nr 925.

³⁵ C. Annerstedt, Svenska medeltidens frälsesläkter (UUB), X 58 c, s. 108.

³⁶ DS nr 1472.

³⁷ DS nr 2066.

³⁸ DS nr 2066.

³⁹ DS nr 2624 och 2524.

⁴⁰ Rosén, a. a., s. 231, n. 37.

Dessa personalia om Knut Magnusson lämna ett ganska starkt intryck av ovisshet i fråga om hans möjliga släktskap med Tyrgils Knutsson. Emellertid förekommer han stundom i brev på sådant sätt, att han träder i en viss kontakt med förhållandena kring en annan av förgrundsfigurerna i detta sammanhang, nämligen Bengt Hafridsson; av måhända mindre vikt, men likaledes anmärkningsvärt är, att lagman Knut också uppträder i urkunder, som närmare röra västgöta-lagmannen Gudmar Magnussons söner.

Bengt Hafridssons släktförhållanden ha varit föremål för en del utredningsförsök, främst av K. H. Karlsson. Om hans politiska karriär föreligger endast sparsamma uppgifter. Titeln *dominus* för han redan vid sitt första framträdande i urkunderna i oktober 1286, och 1294 torde han enligt Karlssons på tämligen starka skäl grundade åsikt vara lagman i Västergötland.⁴¹ Som rådsherre antecknar Annerstedt herr Bengt enligt ett känt brev av år 1297⁴², men det framgår av annan källa, där han förekommer jämte bl. a. Tyrgils Knutsson, att han redan 1291 tillhörde de högre politiska kretsarna och således troligen även var rådsmedlem.⁴³ Under de begynnande brödrastriderna råkade herr Bengt i svårigheter, utan att man dock bestämt kan fastställa detaljerna.⁴⁴ Sista gången förekommer han i ett brev år 1307,⁴⁵ men dödsåret är okänt.

Man ser, att Västergötland har varit herr Bengts särskilda verksamhetsfält, och det förvånar ej, att den genealogiskt viktiga urkund, i vilken han första gången förekommer, är utfärdad i detta landskap. Dokumentet i fråga är Hafrid Sigragsdotters testamente, daterat Baltak den 21 okt. 1286.⁴⁶ Utom herr Bengt nämnas här ytterligare två barn till fru Hafrid, nämligen döttrarna Kristina i Gudhem samt Rangfrid. Av särskilt intresse är, att det just är i detta brev den ovan omtalade Magnus Knutsson förekommer, bl. a. som sigillant. Om fru Hafrid, som blott uppträder på detta ställe, är i övrigt intet känt; Annerstedt vågar en förmodan att hon tillhört Bobergsätten, då namnet Sigtrag där förekommer.⁴⁷ Med vem eller vilka fru Hafrid varit gift kan endast vara föremål för gissningar. Karlsson har antagit att herr Bengts far var lagmannen i Västergötland Peter Näf, som

⁴¹ DS nr 925; Strödda genealogiska anteckningar, HT 1885, s. 172. — Jfr även R. Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (1919), s. 549 f.

⁴² DS nr 1186; A. a., X 58 b, s. 83.

⁴³ FMU nr 202.

⁴⁴ Erikskrönikan v. 2265 f.

⁴⁵ DS nr 1547.

⁴⁶ DS nr 925.

⁴⁷ A. a., X 58 b, s. 85. — Enligt K. H. Karlsson (*Genealogiska anteckningar*, PHT 1906, s. 30) var fru Hafrid antagligen faster till Lars Boberg.

i sigillet ävenledes förde ett upprest gående lejon — dock åt vänster, ej som i herr Bengts åt höger;⁴⁸ för att undvika sammanblandning med en samtida riddare Bengt Petersson har han föredragit att använda sin mors namn.⁴⁹ Viktigare än dessa spekulationer äro emellertid Karlssons åsikter om fru Hafrids dotter Rangfrid, som han anser vara identisk med Tiundalagmannen Israel Ands fru, Ramfrid Gustavsdotter. En iögonenfallande svårighet blir därvid att herr Bengt brukar sin mors namn under det fru Ramfrid bär namn efter sin far, men detta kan enligt Karlsson bero på åldersskillnad: vid faderns död kan fru Ramfrid ha varit vuxen men herr Bengt blott ett barn. Fru Ramfrid har i vapnet fört ett lejon, anser sig Karlsson »så gott som säkert» kunna konstatera med ledning av målningar i Västeråkers kyrka.⁵⁰ Rosman menar emellertid, att materialet härvidlag ej tillåter säkra slutsatser, ett omdöme som synes ganska väl befogat.⁵¹

Karlssons utredning om herr Bengt och fru Ramfrid företer tvi-velsutän en del mycket svaga punkter. När Engström, som ovan nämnts, anser, att vissa moment i ett par urkunder antyda släktskap mellan Tyrgils Knutsson och fru Ramfrid, synes emellertid något liknande även kunna sägas för herr Bengts och fru Ramfrids del. Dessa brev ge en intressant men något diffus belysning av förhållandena. I fru Hafrids testamente omtalas ett byte, varigenom sonen herr Bengt erhåller bl. a. gården Hvalstad i Västergötland mot bl. a. gården »Grafryd» (troligen Gruvered, Habo sn) i samma landskap, vilken därpå lämnas till dottern Rangfrid. Det är naturligt, att Karlsson vid sin identifikation av denna Rangfrid använder som argument även den omständigheten, att i fru Ramfrids testamente av år 1302 en henne tillhörig gård »Hwalffstathir» nämns.⁵² Det bör dock framhållas, att gården Hvalstad 1286 tillhörde Bengt Hafridsson; för den händelse det verkligen är fråga om en och samma egendom, skulle den alltså åter ha bytt ägare genom åtgärder, i vilka de förmodade syskonen deltagit. Att fru Ramfrid tillhört en västgötsk släkt och ägt gods i Västergötland kan anses ostridigt, då hon gör särskilda bestämmelser för det fall, att döden skulle möta henne, medan hon vistades i detta landskap; hon skulle då gravläggas vid sin fars sida i den heliga jungfruns kyrka i Skara.

⁴⁸ HS, ser. 3, nr 18.

⁴⁹ Strödda genealogiska anteckningar, HT 1885, s. 172. Detta antagande har Karlsson senare låtit falla (Genealogiska anteckningar, PHT 1906, s. 30. n. 2).

⁵⁰ Genealogiska anteckningar, PHT 1906, s. 30.

⁵¹ A. a., I, s. 144.

⁵² DS nr 1373. — Det kan anmärkas, att en »Jonis Ramfridhson» förekommer i DS nr 1865, som är daterat Hvalstad den 1 sept. 1312.

* Till testamentsexekutorer förordnar fru Ramfrid ärkebiskop Nils, biskop Brynolf, Tyrgils Knutsson och domprosten Andreas And. Man lägger märke till att biskop Brynolf och herr Tyrgils ej sigillerat. De ha förmodligen ej varit närvarande vid dokumentets uppsättande. En av dem betecknas uttryckligen som fru Ramfrids släkting, »consanguineus», och det ligger då också nära till hands att antaga, att även den andre blivit exekutor på grund av att han stått fru Ramfrid nära.

För kännedomen om fru Ramfrids släktförhållanden är emellertid ej testamentet mest givande utan ett par brev, i vilka hennes förfoganderätt över familjens jordegendom närmare preciseras och genom testamentariskt förordnande utövas.⁵³ Det framgår av dessa brev, att Björn Näf, Tomas Jonsson och Karl Gregersson år 1296 varit gifta med fru Ramfrids döttrar och att hon dessutom ägt en son Ragvald Ulvaseson. Endast ett sigill, Björn Näfs, har satts under de båda breven, men som sigillanter nämnas ytterligare: konungen, herr Tyrgils, lagman Bengt i Västergötland, Lars Boberg, Andreas And, de två andra mågarna och sonen. Från och med domprosten är släktskap med fru Ramfrid säker, och Lars Boberg är enligt Karlsson hennes kusin. Vad herr Tyrgils och herr Bengt beträffar, är källstället däremot av svårbedömd karaktär. Konungen torde ej vara sigillant å släktskapens vägnar, så kanske ej heller marsken och lagmannen i det landskap, fru Ramfrid var bördig ifrån. Man bör också beakta dokumentens mindre tillfredsställande skick ur diplomatisk synpunkt. Fru Ramfrids testamente och de båda nyssnämnda breven synas i och för sig endast med tvekan kunna anses ge skäl för ett så pass positivt bedömande som Engströms av den möjliga släktskapen mellan Ramfrid Gustavsdotter och Tyrgils Knutsson.

Innan Bengt Hafridssons förhållanden lämnas, förtjänar ytterligare en urkund att tagas i betraktande. År 1315 har hans änka upplåtit en gård till sin dotter Rangfrid mot henne tillhörig egendom i Sibbeboda och Baltak, m. m.⁵⁴ Här förekommer åter den ort, i vilken fru Hafrids testamente upprättades. Sigillanter äro: Knut lagman, prosten Bengt, herr Ragnvald Magnusson, dennes son Gustav, Håkan kallad munk, Harald Brynolfsson jämte utställaren och hennes son Folke. Tyrgils Knutssons förmodade brorson kommer härigenom i en viss kontakt med Bengt Hafridssons krets. Rörande den nämnde herr Ragnvald Magnusson skriver Annerstedt, att han ej känner, vilken ått han tillhört.⁵⁵ Efter vanligt sannolik-

⁵³ DS nr:s 1165 och 1166.

⁵⁴ DS nr 2000.

⁵⁵ A. a., X 58 a, s. 415.

hetsslut borde han ju anses som Knut lagmans bror, men allt sådant är vanskligt. Namnet leder tanken till ett senare diplom, i vilket bland sigillanterna märkas prosten Ragvald i Skara, Knut Magnusson, Gustav Magnusson »fratres» och Torkel Andersson.⁵⁶ Herr Tyrgils får därmed ännu en »brorson». Om prosten Ragvald har man inga närmare upplysningar; en uppgift, att han fört farsnamnet Knutsson,⁵⁷ har jag ej kunnat verifiera. F. ö. tycks han endast vara känd från denna källa.

Till dem, vilkas släktförhållanden på grund av sigillets utseende voro av intresse, hörde även Karl Ulfsson. Två personer med namnet Ulf Karlsson förekomma under 1200-talets senare del, varför olika åsikter om hans härstamning ha gjorts gällande. Enligt K. H. Karlsson skall hans far ha varit en så gott som okänd person, som icke var riddare; dennes dotter och Karl Ulfssons syster skulle västgötalagmannen Gudmar Magnussons hustru Margareta Ulfsdotter vara, efter vilken sönerna Ulf och Magnus anses ha upptagit lejonet.⁵⁸ Nära politiska beröringspunkter mellan Tyrgils Knutsson och Karl Ulfsson synas knappast vara att anteckna, men också i detta fall kan en sorts diffust samband i urkunderna påvisas. De båda Gudmars-sönerna nämna i ett brev såsom sina »cognati» bl. a. bröderna Knut och Gustav Magnusson samt fogden Ingevald i Stockholm, och i ett Ulf Gudmarssons pantbrev uppträder Knut Magnusson och Gustav Tunesson som sigillanter jämte utställaren och hans bror.⁵⁹ Gudmar Magnusson har år 1299 tillhört rådet och således varit verksam i politiken under Tyrgils Knutssons maktperiod;⁶⁰ mest anmärkningsvärt för deras förbindelser är, att herr Tyrgils gör Gudmar Magnusson till en av sina testamentsexekutorer.⁶¹ I denna egenskap förekommer herr Gudmar vid ett annat tillfälle tillsammans med Karl Ulfsson.⁶² I vapnet för han ett hjorthuvud⁶³ och hans släkt kallas Ulvåsaätten; att göra honom till Knut Magnussons bror⁶⁴ går ej.

⁵⁶ DS nr 2181.

⁵⁷ Warholm, Skara stifts herdaminne I (1867—71), s. 50. Uppgiften torde bero på ett misstag (»Ragvaldi prepositi Skarensis, Kanuti Magnusson» etc.); det är naturligtvis icke heller denne Ragvald, som åsyftas med uttrycket »septuagenarius et vitra» i Vita s. Brynolphi (SRS III, 2, s. 163).

⁵⁸ Strödda genealogiska anteckningar, HT 1885, s. 169. Karlssons utredning brukar i allmänhet följas. Annerstedts (a. a., X 58 e, s. 404 f.) avviker.

⁵⁹ DS nr:s 2064 och 3307. Huruvida i det förra brevet även hertig Valdemar inbegripes bland »cognati» kan vara ovisst.

⁶⁰ DS nr 1276. K. G. Westman, Svenska rådets historia till år 1306 (1904), s. 156 f.

⁶¹ DS nr 1496.

⁶² DS nr 1741.

⁶³ HS, ser. 3, nr 77, m. fl.

⁶⁴ Svenskt Biografiskt Lexikon, Ny följd, VI (1865—68 under redaktion av H. Wieselgren), s. 75. — Messenius (Scandia II, 12, s. 149): ... »Gudmaro Magni quem

Fru Ingeborg Ulfsdotter var enligt sitt eget vittnesbörd dotter till riddaren Ulf Karlsson. Då konungen i ett av de båda ovannämnda breven kallar henne sin »consanguinea», brukar detta anses bevisa herr Ulfs härstamning från folkungaätten såsom brorson till Ulf Fasi.⁶⁵ Då detta resonemang väl får anses vara riktigt, blir fru Ingeborgs uttryck »cognatus» om Tyrgils Knutsson av stor vikt. I och för sig kunde det vid tidpunkten för brevets utfärdande måhända anses mindre tillförlitligt, eftersom herr Tyrgils då var genom giftermål nära förenad med konungahuset,⁶⁶ men man bör utan tvivel fatta ordet efter bokstaven i betraktande av det juridiska innehållet, enligt vilket herr Tyrgils lämnar sitt bifall till transaktionen, fru Ingeborgs ord »in quo magnam habeo fiduciam»⁶⁷ samt konungens allmänna uttryck »plena suorum propinquorum voluntate». Övriga fru Ingeborgs närmaste äro hennes bror Filip och hennes dotter Birgitta samt Peter Ragnvaldsson, som var Birgittas målsman; ur dennes oklara släktförhållanden kunna inga värdefulla upplysningar hämtas.

Urkundens vittnesbörd är alltså verkligen positivt men föga klarläggande, då man ej kan veta, vad som skall förstås med ordet cognatus i detta fall. Desto större anledning synes då föreligga att fästa uppmärksamheten vid den juridiska aspekten, som tydligen här som vanligt betyder, att Tyrgils Knutssons tillstånd erfordrats för transaktionens rättsgiltighet, när fru Ingeborg vill överlämna några gårdar till sin make i ett senare gifte, Abjörn Sixtensson. Denna omständighet har man i en biografisk artikel särskilt uppmärksammat vid ett originellt försök att utreda Tyrgils Knutssons härkomst. Man kan ej, heter det här, förklara, varför herr Tyrgils' tillstånd måste inhämtas »om man ej antar, att T. K., hennes cognatus, kunnat betrakta gårdarna såsom ett blivande fädernearv, innan fadern blev fru Ingeborgs make. Bifall behövdes också av en Peter Ragnvaldsson, vilken var dottern Birgittas responsalis. Denna dotter var således fru Ingeborgs barn i hennes första äktenskap . . . , och bägge dessa konsensgivare *måste* ju antagas vara *barn av fru Ingeborgs förre man Knut Mattsson*. Diplomen vittna, och det betyder mer än gamla genea-

socorum D. Birgittae reor exitisse, parentem Ulphonis, ast Jona fratre Torchilli, non Magno arbitror procreatum.» Jag har icke på något annat ställe funnit, att riddaren Johan Knutsson (två nedvända vingar; HS, ser. 3 nr 85) uppges vara Tyrgils Knutssons bror.

⁶⁵ Annerstedt och K. H. Karlsson, *ibid.*

⁶⁶ Förf. hoppas tämligen snart få tillfälle att publicera sin år 1940 inför Historiska föreningen i Uppsala framlagda undersökning härom.

⁶⁷ Den korrekta läsningen habeo hos K. G. Westman, Tiden för årsskiftet i svenska urkunder etc., HT 1904, s. 148.

loger.» Tyrgils Knutsson skulle vara född i Knut Mattssons första äktenskap och Birgitta i det andra.⁶⁸

Dessa åsikter måste betecknas som beaktansvärda, så mycker mer som detta juridiska problem är det enda påtagligt säkra underlaget för den uppställda genealogiska frågans lösning. Fru Ingeborg har verkligen i ett tidigare gifte varit Knut Mattssons maka, och Birgitta är född i detta äktenskap.⁶⁹ Däremot kan det ej visas, att herr Knut varit gift två eller flera gånger, än mindre att, såsom artikelförfattaren uppger, hans första hustru hetat »Marina (Glugh)». Ur sigillbevisningens synpunkt är det att observera, att herr Knut för ett upprest gående lejon i högra fältet av en kluven sköld med en bjälke i det vänstra.⁷⁰ Än värdefullare vore naturligtvis en god kännedom om lagmannens egendomsförhållanden, men därom finnas blott sparsamma underrättelser. Ämbetet knöt honom till Närke, och man kunde således a priori antaga, att han varit besutten i detta landskap; i själva verket är också detta allt som kan visas.⁷¹ Någon anknytning till Östergötland kan ej konstateras, men i fru Ingeborgs brev beröras åtminstone i vissa fall egendom där av donationen. Att göra någon mer detaljerad uppfattning gällande rörande ursprunget till fru Ingeborgs otvivelaktigt betydande godsbesittningar ställer sig svårt. Man har i ett senare diplom en mycket god källa, nämligen skiftesbrevet på hennes barns moderne arv;⁷² vid ett närmare studium av här uppräknad egendom, som efter vanligheten ej alltid kan bestämt identifieras, synes framgå, att den varit fördelad på Öster- och Västergötland, Närke samt Värmland. Ulf Karlssons förhållanden äro föga kända, men tyda i ett par fall på förbindelser med Södermanland;⁷³ även om Filip Ulfssons gods har man egendomligt nog svaga underrättelser, men också i hans fall finns jämte uppgifter om danska och uppländska besittningar en viss anknytning till Södermanland.⁷⁴ Fru Ingeborgs egendom måste väl dock till antagligen största delen härröra från hennes föräldrar; dessutom har man säkerligen att räkna med åtkomst i samband med det första äktenskapet, varvid måhända egendomarna i Närke närmast äro att tänka på.

Man finner alltså icke på denna väg bestämd anledning att sätta

⁶⁸ Svenskt Biografiskt Lexikon, Ny följd, VI, s. 77.

⁶⁹ Annerstedt, a. a., X 58 e, s. 392.

⁷⁰ HS, ser. 3 nr 50 och 63.

⁷¹ DS nr 948.

⁷² DS nr 1545.

⁷³ DS nr 1710 och 1403.

⁷⁴ DS nr 1427, 1542; enligt Annerstedt (a. a., X 58 e, s. 387 f.) har Filip Ulfsson möjligen varit bosatt på Lagmansö; vidare har han (Annerstedts källa är här ett excerpt i U 269 a, UUB, s. 43) år 1315 av hertig Erik fått gods i Södermanland mot egendom i Danmark.

herr Abjörns godsförvärv i något samband med Knut Mattsson. Men det juridiska faktum att fru Ingeborg inhämtat Tyrgils Knutssons konsens kvarstår, och det vinner i betydelse därigenom, att man kan visa, att herr Tyrgils av Ulf Karlsson liksom även av Abjörn Sixtensson erhållit vissa besittningar.⁷⁵ I någon utsträckning kunna omständigheterna kring fru Ingeborgs transaktion förtydligas med tämligen stor säkerhet. Det framgår otvetydigt av brevet, att hon vid dess utfärdande var gift med herr Abjörn; av detta faktum kan man med stöd bl. a. av östgötalagen, som närmast synes böra beaktas vid detta rättsfalls bedömande, draga viktiga slutsatser. En kvinna, vars man avlidit, äger deltaga i vården av barnens egendom, så länge hon är ogift; träder hon i nytt äktenskap, skola de närmaste fädernefränderna råda för barnens bo.⁷⁶ I upplandslagen stadgas, att när kvinna ingår nytt giftermål, skall hennes barns innestående fädernearv fränskiftas; ingen får gifta sig till barns fädernearv, utan de närmaste fädernefränderna råda för dessas egendom.⁷⁷ Det är alltså tydligt, att fru Ingeborg ej kunnat disponera jungfru Birgittas fäderne, som däremot stått under Peter Ragnvaldssons förfogande. Då Tyrgils Knutsson naturligtvis sedan länge rått själv över sin egendom, kan svårligen oskiftat bo här antagas, vilket måste innebära, att det bortdonerade tillhört uteslutande fru Ingeborg själv. I fråga om jungfru Birgittas och herr Tyrgils' ställning kan en tydlig skillnad märkas, då endast den förra var fru Ingeborgs barn och således även presumtiv arvtagare till fru Ingeborgs gods, medan herr Tyrgils ej, så länge barn levde, kunde ställa arvsanspråk. Beträffande gåva synas i östgötalagen fullt klara bestämmelser ej finnas;⁷⁸ däremot stadgas i upplandslagens kyrkobalk, att gåva till fränder eller tjänare står fast, endast om arvingarna vilja.⁷⁹ Det kan knappast vara för djärvt att förmoda, att Peter Ragnvaldsson, som tillvaratog jungfru Birgittas intresse, lämnat sitt medgivande mot denna rättsliga bakgrund, under det Tyrgils Knutssons bör förklaras på något annat sätt. Om man gör det antagandet, vilket ej kan anses hårt, att den donerade egendomen åtminstone delvis bestod av ärvd jord, kunde man lätt tänka sig, att sedan arvingen lämnat sitt bifall, också den närmaste innehavaren av frändernas börsrätt underrättades om den avsedda jordtransaktionen. På detta sätt synes mig Tyrgils

⁷⁵ DS nr 1403.

⁷⁶ Giftermålsbalken XVIII och XIX.

⁷⁷ Ärvdabalken VII.

⁷⁸ Ärvdabalken XI. Jfr A. Holmbäck-E. Wessén, Svenska landskapslagar, ser. 1 (1933), Östgötalagen, Ärvdabalken, n. 30, s. 138.

⁷⁹ Kyrkobalken XIV.

Knutssons tillstånd bäst förklaras; dock kunde möjligen även arvsanspråk, för den händelse den närmaste arvingen skulle avlida, ge en passabel motivering.

Vid en sådan uppfattning av de juridiska förhållandena i detta fall är det uppenbart, att upplysningar av större värde för det ställda problemets lösning svårigen kunna vinnas med hjälp av denna viktiga urkund. Om den donerade jorden var arvejord, vet man likväl icke, om den härrört från fru Ingeborgs fäderne eller möderne. Följaktligen kan man ej heller veta, på vilken sida Tyrgils Knutsson varit besläktad med fru Ingeborg, än mindre på vilket sätt. Den entydiga uppfattning av rättsläget, som den ovan citerade artikel-författaren framför, synes alltså icke vila på bärkraftig grund. Men med allt detta återstår dock hos honom en positiv uppgift, som ej är motbevisad, nämligen att Knut Mattsson var herr Tyrgils' far. Därmed har detta genealogiska problem nått den trängsta frågeställningen, och metoden kan gå ut på att fastställa, vilka personer på 1200-talet med namnet Knut, som kunna tänkas ha varit Tyrgils Knutssons far. Av för oss kända herrar komma tydligen därvid följande tre närmast i fråga: Knut Dansson, Knut Filipsson och Knut Mattsson.

De båda förstnämnda förekomma i breven endast vid ett tillfälle, i februari 1253, då båda föra titeln dominus och sålunda torde vara riddare.⁸⁰ Ingenderas sigill synes finnas bevarat. Därmed saknas egentligen alla möjligheter att få ett bestämt grepp om de båda herrarnas ställning i släktsammanhangen. Ingen har, så vitt jag vet, ansett Knut Dansson vara herr Tyrgils' far, och varje positivt bevis saknas därför; men ehuru detsamma är fallet även med Knut Filipsson, finns denne i K. H. Karlssons översikt, dock med ett väl motiverat frågetecken, placerad som Tyrgils och Magnus Knutssons far.⁸¹ Men även om detta skulle vara riktigt, vore ej mycket vunnet, då ju Knut Filipssons härstamning är okänd. Det ligger naturligtvis nära till hands att anse honom vara bror till Johan och Birger Filipsson, som avrättades år 1280; därigenom uppstår det läge, som Lagerbring anser betänkligt, nämligen att en man, vars två farbröder blivit avrättade av konung Magnus, skulle ha fått träda till rikets ledning.⁸² Men varken Karlsson, Kjellberg eller Annerstedt vågar följa denna gamla konstruktion.⁸³ Knut Mattsson ligger ur bevisningens synpunkt

⁸⁰ DS nr 405.

⁸¹ Folkungaätten, SAT I (1879—1888), s. 234.

⁸² Swea rikes historia, II (1773), s. 644.

⁸³ Aspenäs- och Fänöätterna, HT 1883, tab. s. 460; Erik den heliges ättlingar, HT 1888, tab. s. 375; a. a., X 58 f., s. 67.

bäst till; från hans vapen kunde ju verkligen Tyrgils Knutssons här-röra.⁸⁴ Den 11 september 1288 förekomma båda bland rådet.^{84a} För övrigt vore egendomsförhållanden att andraga, varom för herr Tyrgils' del en orientering nedan skall lämnas; lagmannens ha tidigare beskrivits med mycket begränsat resultat. Man kan väl ej alldeles avvisa möjligheten, att Knut Mattsson var Tyrgils Knutssons far, men det är icke möjligt, att på de angivna svaga grunderna bygga ett positivt omdöme.

Slutligen må vissa omständigheter framhållas rörande Tyrgils Knutssons ställning till Fånöätten. Folke Jonssons roll vid herr Tyrgils' fall är ju särskilt dramatisk och ägnad att fånga intresset. Anmärkningsvärt är också, att han var en av testamentsexekutorerna och att han efter marskens död kom i besittning av egendom, som tillhört denne.⁸⁵ År 1338 avdömde konungen en arvstvist rörande Johan Folkessons efterlämnade gods, varvid Knut Magnusson, Södermanlands lagman Lars Ulfsson och fru Helena Gustavsdotter funnos vara rätta arvingar.⁸⁶ Annerstedt för fru Helena under folkungarna såsom dotter till Gustav Magnusson, men skriver för övrigt om de tre arvtagarna, att deras släktskap med Johan Folkesson är honom obekant.⁸⁷ Tillräcklig anledning att här närmare gå in på dessa förhållanden föreligger knappast.

När källäget är av så diffus karaktär som i detta fall, kan man ännu mindre än annars underlåta att som en nödvändig komplettering av bedömningsgrunderna också taga hänsyn till Tyrgils Knutssons egendomsförhållanden. De uppgifter, som kunna hämtas härom äro naturligtvis ofta av svårbedömt värde, då de ju ej kunna väntas vara ens tillnärmelsevis fullständiga; så måste vid många tillfällen ovisshet råda om vid vilken tidpunkt egendomen i fråga kommit i herr Tyrgils' händer. Betydelsen därav är lätt att inse, då arvegods ju i och för sig har det största indicerande värdet. Emellertid är även den geografiska fördelningen av allmänt intresse. Det har nästan genomgående starkare eller svagare betonats, att Tyrgils Knutsson genom sina besittningar hört till Västergötland. Som typiskt exempel må Rosén anföras: vad egendomen beträffar är marskens orientering till Västergötland än tydligare än i fråga om hans släktförhållanden:

⁸⁴ Herr Knuts härstamning kan icke utredas. Messenius (Scondia, II, 12, s. 142): »Folchungorum fortassis propago.» — Hj. Linder (De svenske lagmännens ställning till konung och folk till och med år 1347 (1875), s. 32) tror, att herr Knut är Tyrgils Knutssons far.

^{84a} DS nr 975.

⁸⁵ DS nr:s 1496 och 1526 (jämfört med DS nr 1379).

⁸⁶ DS nr 3385.

⁸⁷ A. a., X 58 c, s. 106, 157.

»Han gav sin hustru morgongåva i Västergötland, det var på Aranäs vid Vänern som Birger och hertigarna gästade honom 1304, och det var på Lena i samma landskap som han fängslades 1305.»⁸⁸ Man känner igen Erikskrönikan, vars skildring av ofta upprädda händelser gjort dessa orter särskilt observerade.

Det kan vad dessa gods beträffar anses säkert, att de tillhört marsken; dock var Lena sannolikt icke arvegods på fäderne eller moderne, ej heller är uppgiften, att Gum skulle varit morgongåvogods, fri från starkt tvivel.⁸⁹ Det är emellertid karakteristiskt, att fru Ingeborgs bortgivna gods, i vilka herr Tyrgils var intresserad, åtminstone i flera fall lågo i Östergötland; det visar sig också vid en granskning av urkunderna, att underlaget för uppfattningen om herr Tyrgils' bestämda orientering till Västergötland utan Erikskrönikans hjälp vore mycket svagt. De båda viktigaste urkundskällorna äro det märkvärdiga bytesbrevet mellan konungen och marsken från juli 1303 samt marskens testamente.⁹⁰ Ortsidentifikationerna äro ofta svåra och kunna här ej bli föremål för ingående utredning; det synes emellertid vara säkert eller sannolikt, att de gods, som herr Tyrgils byter bort i det förstnämnda dokumentet, legat i Dalarna, Västmanland, Närke, Småland och Södermanland, medan han som motprestation erhåller kungstredingen i Linköpings och Växjö stift,⁹¹ en gård i Tjust och en i Östergötland därvid särskilt nämnda. Brevet talar således icke för hans orientering till Västergötland. Något positivare i detta hänseende är testamentet; av där nämnda egendomar ha Gum och troligen ännu en gård legat i detta landskap, de övriga däremot säkert eller sannolikt i Uppland, Gästrikland, Västmanland, Södermanland och Småland. Uppgifterna i andra urkunder äro ej talrika, men man kan konstatera jordtransaktioner i Uppland i flera fall,⁹² vidare en tidigare nämnd pantsättning av en gård i Västergötland samt åtkomst av en gård i Östergötland.⁹³

Det är i och för sig icke möjligt att av detta material sluta sig till

⁸⁸ A. a., s. 29.

⁸⁹ Enligt Erikskrönikan vv. 2028—30 voro konung Birger och hans bröder marskens *gäster* på Arnäs. Äganderätten till Lena blev föremål för en bekant rättstvist. Beträffande Gum synes Erikskrönikan vv. 1959—67 stå i strid med marskens testamente (DS nr 1496): »Item dilectae vxori meae confero Curiam *meam* Gum. quamdiu in Regno Suetiae voluerit commorari, et in statu viduitatis perseuerare.» Den senare källan har företräde, men Erikskrönikans skildring brukar accepteras.

⁹⁰ DS nr 1403 och 1496.

⁹¹ »Totalis pars de communibus predijs etc. sibi attinens, wlgariter dicta kunungslut.» Rosén vill ändra totalis till *tercia* och översätter wlgariter med vanligen (Kronoavsnödringar under äldre medeltid, 1949, s. 156, 38). Texten skall ej emenderas; betydelsen är: *hela* den honom tillhöriga delen . . . som på svenska kallas konungslott.

⁹² DS nr 1218, 1397 och 1419.

⁹³ DS nr 1447 och 1379.

någon orientering till ett bestämt landskap. Av bytesbrevet att döma har Tyrgils Knutsson haft mycket starka egendomsintressen i Östergötland och Småland, under det han synes ha ansett särskilt sitt gods i Dalarna mindre outhärligt. Jämförda med denna urkunds uppgifter, synas Erikskrönikans vara av mer begränsat värde. Skulle emellertid en gissning om herr Tyrgils' landskapstillhörighet vågas, borde i betraktande av fru Ingeborgs brev och det stora bytesbrevet Östergötland närmast komma i åtanke, men en positiv mening kan man här endast med yttersta tvekan uttala. Så måste vid bedömandet t. o. m. av detta enkla problem andra allmänna förhållanden, d. v. s. vad som kan iakttagas i fråga om herr Tyrgils' släktförbindelser, tagas till hjälp, och man råkar alltså i den olyckliga situationen, att varken hans landskapstillhörighet eller hans härstamning kan utredas med hjälp av specifikt material; tvärtom bidrar granskningen av båda dessa frågor till den allmänna ovissheten kring hela problemkomplexet.

Det är av vad som ovan anförts tydligt, att ett försök att översiktligt sammanfatta vad man kan anse sig veta i dessa frågor, måste stöta på stora vanskligheter. Vad först Tyrgils Knutssons härstamning från lagman Eskil angår, bygger K. H. Karlsson denna förmodan ej blott på sigillikheten utan även på det faktum, att herr Eskil var lagman i Västergötland; då detta ämbete brukade tendera till ärftlighet, har man skäl att tro, att »flera personer, som antingen själva fört lejonvapnet eller varit gifta med personer förande detta vapen (och som ha) varit lagmän i Västergötland» härstamma från honom.⁹⁴ Denna bevisning förefaller hopplöst bristfällig, om man isolerar Tyrgils Knutsson från de övriga. Därtill saknas naturligtvis anledning, och därmed uppstår i detta fall åter det diffusa sammanhang, som ofta utmärkt förhållandena. I den mån Karlssons bevisning fått utgöra grunden för åsikten, att herr Tyrgils tillhört en folkungarna närstående släkt, vore jag dock starkt benägen att anse detta omdöme vara för långt drivet, likväl utan att kunna i detta särskilda fall andraga något avgörande skäl för Kjellbergs hela gruppen gällande tes, att härstamning från folkungaätten är osannolik. Emellertid torde det i detta sammanhang vara befogat att erinra om Tyrgils Knutssons första äktenskap med konung Valdemars dotter; om konsangvinitetsimpediment därvid ej förelegat, vilket dock ej kan bevisas, borde den möjliga släktskapen ha varit avlägsen. Kontentan av allt detta synes bli, att åsikterna om Tyrgils Knutssons eller hans släkts härstamning från och förhållande till folkunga-

⁹⁴ Folkungaätten, SAT I (1879—1888), s. 225.

ätten äro underkastade starkt tvivel, och det förefaller under sådana omständigheter vara bättre att anse detta som ett alldeles olöst problem.

I övrigt kan konstateras, att det icke är möjligt att visa vem Tyrgils Knutssons far var. Därav följer absolut osäkerhet i fråga om hans närmare släkttillhörighet; Annerstedt för honom visserligen under folkungarna men som främsta namn i en särskild grupp.⁹⁵ De enda personer, med vilka herr Tyrgils bevisligen, ehuru på obekant sätt, har varit besläktad — om man här bortser från hans äktenskapliga förbindelser — äro fru Ingeborg Ulfsson och hennes närmaste, varvid konungens uttryck om henne »nostra dilecta consanguinea» ej bör anses bevisa släktskap mellan konungen och marsken. I andra fall föreligger intet annat än indicier av mer eller mindre övertygande art. Närmast beröras därav Magnus Knutsson, Knut och Gustav Magnusson, Bengt Hafridsson och Ramfrid Gustavsson, för vilkas del indicierna kunna anses någorlunda starka; i andra hand komma Karl Ulfsson, Gudmarssonerna samt Fånö-ätten, på stundom mycket ovissa indicier. Bestämd släktrelation kan man endast i fråga om de tre förstnämnda göra gällande (bror, brorsöner), men blott med stor tvekan. Då åtskilliga av de uppräknade genom ämbete eller egendom synas ha varit företrädesvis eller åtminstone påvisbart knutna till Västergötland, ligger det nära till hands att i Tyrgils Knutssons föregivna egendomsorientering till detta landskap söka ett stöd för släktskapsteorierna, men denna tanke saknar nödigt stöd i källmaterialet; man får tvärtom vid försöken att fastställa herr Tyrgils' landskapstillhörighet låta släktförhållandena indicera. Följden blir, att Västergötland närmast kommer i åtanke, men med en så svag motivering, att jag ej kan framföra någon positiv åsikt i frågan.

En granskning av dessa problem ger sålunda alltså föga bättre resultat än det Strinnholm en gång nedtecknade: »Man vet om Tyrgils Knutssons börd och hans förfäder intet med visshet. — — — Det enda, man om honom med visshet vet, är, att han varit befryddad med landets stora släkter och en av dess största jorddrottningar såsom rik på gods och gårdar».⁹⁶

⁹⁵ Linje V, Tyrgils Knutssons ätt. A. a., X 58 c, s. 105.

⁹⁶ A. a., V, s. 2 f.

Tillägg till Stockholms stads herdaminne.

En tid efter det Stockholms stads herdaminne utkommit erhöll jag genom bemedling av Röda korset i Düsseldorf en del för länge sedan begärda uppgifter angående kyrkoherdarne i Tyska församlingen Kittan och Kaiser. Till komplettering av herdaminnets uppgifter meddelas de härmed.

Tyska församlingen.

Kyrkoherdar.

20. *Rudolph Alexander Kittan* 1876—1883.

Slutligen Geheimer Schulrat. † i Dresden-Blasewitz, Heilig Geist församling 19/7 1910, efterlämnande en dotter.

G. m. *Anna Charlotta Weber*, † i Mentone 10/3 1905.

Makarna äro begr. å Johannisfriedhof i Dresden-Tolkewitz.

21. *Johann Paul Kaiser* 1884—1890.

† i Leipzig, S:t Matthäi 17/12 1917.

G. 1:0 i Berlin 1880 m. *Johanne Auguste Marie Offelsmeyer*,

† i Leipzig, S:t Matthäi 10/8 1915.

2:0 i Leipzig 1916 m. Dr. phil. *Katharina Moewes* i hennes andra gifte, änka efter Landrat von Garnier.

Gunnar Hellström.

Bidrag till släkten Estenbergs historia.

Meddelande av **Bengt Hildebrand.**

Den Estenbergska ätten, adlad 1719, kan ej uppvisa något större antal märkliga personligheter. Mest kända äro riksarkivsekreteraren *Olof Estenberg* (f. 1680, † 1752), hans bror *Petter (Petrus) E.* (f. 1686, † 1740) professor i grekiska vid Lunds universitet, slutligen prost i det blekingska Jämshög, dennes son hovrättsrådet i Svea hovrätt *Carl E.* (f. 1728, † 1815) samt hans son arkitekten professor *Per E.* (f. 1772, † 1848). Den sistnämnde var fader till mag. *Carl Christian E.* (f. 1807, † 1868), om vilken mera nedan.

Familjen har emellertid social- och kulturhistoriskt intresse. Den visar sålunda upprepade gånger märkliga exempel på ståndscirkulation. Därtill ha de tre generationerna från den adlade stamfadern t. o. m. hovrättsrådet efterlämnat ett mycket vidlyftigt, hittills nästan outnyttjat men ingalunda ointressant arkiv. Detta har på sin tid varit inbundet i tio folioband med rikt ornerade ryggar, »Handlingar angående adelige ätten Estenberg». Av obekant anledning ha banden slaktats, före eller efter det att arkivet vid 1860-talets mitt inköpts av översten frih. R. M. Klinckowström och förenats med Stafsunds arkiv, där det alltjämt finns. Nu äro själva banden förvandlade till portföljer, i vilka handlingarna såsom buntar åter pietetsfullt inordnats av friherrinnan Thyra Klinckowström. Bandens ryggtitlar ange, att ordningen varit i huvudsak kronologisk: 1) Till 1711; 2) 1712—19; 3) 1720—25; 4) 1726—39; 5) 1740—49; 6) 1750—53; 7) 1754—55; 8) 1756—57; 9) 1758—59; 10) 1760—61.

Den adlade stamfadern, *Per Olofsson*, som vid nobiliseringen tog namnet *Estenberg*, har efterlämnat anteckningar om förfäder, sig själv och sina barn (vol. 5). Dessa noggranna notiser äro icke helt utnyttjade för ättartavlorna. Släkten härstammar från en bondfamilj i Tveta sn (Sth.), söder om Södertälje, där stamfadern *Philip* hade två söner, bönderna *Mats Philipsson* i Kvarstad by och *Erik Philipsson* i Åle. Mats dog »i pestilentsien» i början av 1620-talet. Med sin hustru, Brita Olofsdotter, som sen gifte om sig, hade han sonen *Olof Matsson* (f. 1618, † 21 dec. 1675 i Södertälje och begr. där 2 jan. 1676). Denne tjänste någon tid hos »fru Ingeborg på Åhle» (se Almquist, Frälsegodsén, I: 2, s. 554), äktade sept. 1645 Ingeborg Persdotter (f. 1621 i Sundby i Vårdinge, † 6 okt. 1668 i Södertälje), dotter av bonden Per Olofsson och Ingrid Persdotter. Olof och Ingeborg flyttade 1650 från Vårdinge till Södertälje. De hade sex barn, de två äldsta födda i Vårdinge, de fyra yngre i Södertälje: 1) *Per Olofsson*, se nedan; 2) *Mats Olofsson*, f. sept. 1649, † 12 mars 1676 i Södertälje; 3) *Anders*, f. 1652, † 29 jan. 1674 i Stockholm; 4) *Jahan*, f. midsommaren 1655; 5) *Brita*, f. 3 mars 1658, † 29 nov. 1663; 6) *Olof*, f. juli 1661. Efter Ingeborgs död gifte Olof Matsson om sig, först 14 april 1669 med änkan Botel Andersdotter, som dog redan den 20 i samma månad, och därpå 20 juni 1669 med änkan Ingrid Nilsdotter.

Per Olofsson Estenberg tjänstgjorde i Likvidationskommissionen och fick assessors avsked. Han vigdes i Åker (Sth.), norr om Vaxholm, 25 juli 1678 med Elsa (Elisabeth) Bengtsdotter, änka efter kontrollören i Kalmar Henrik Johansson samt syster till kassören i riksbanken Lars Balck (gift Kanterberg) och vinskänken på Ladugårdslandet i Stockholm Sven Balck.

Över sonen, riksarkivsekreteraren och kanslirådet *Olof E.* — en av de två, som okt. 1714 — jan. 1715 förde det svenska fältkansliet från Turkiet till Stralsund — har hans brorson Carl skrivit en biografi (vol. 5). Därtill rymmer arkivet vidlyftiga brevväxlingar mellan fadern och sönerna Olof och Petter E. (den senares meritlista i vol. 3). Sedan Petter av ekonomiska skäl utbytt professuren i Lund mot Jämshögs pastorat 1727 och flyttat dit (ett steg, som ogillades av fadern och Olof), flyttade emellertid även det gamla föräldraparet till Jämshög. Professor Petters brev äro av stort intresse från lundensisk synpunkt (vol. 3). Han köpte 1725 av generallöjtnanten frih. Axel E. Roos (Tegnér's »Axel») på Svaneholm Östarp, som nu tillhör Kulturen i Lund (salubrevet i vol. 3), och daterar därifrån flera brev. Petter E. var broder i Malmö Knutsgille (broderskapsbrev 20/8 1722 i vol. 3). I vol. 4 finnas bl. a. Arvid Horns och Andreas Rydelius' brev (1730—38) till Olof E. samt gamle Per O. E:s testamente. Nära förbunden med Olof E. var frih. Johan von Brehmer (stor saml. brev i vol. 5).

Professorn dog 1740 i Jämshög. Den till bouppteckningen i Göta hovrätts arkiv, Jönköping, fogade biblioteksförteckningen är ofantligt imponerande, särskilt beträffande grekiska klassiker. Stor uppståndelse väckte det hos familjen, när dottern Elsa Sara blev kär i en »bond-dräng» i Jämshög, senare rusthållare Jöns Persson i Vånga och gifte sig med honom. Professorskan gjorde henne arvlös (6 okt. 1748; i vol. 5). Elsa Sara gör emellertid i ett senare brev, där hon talar om sina barn, ett sympatiskt intryck. Även en yngre syster, Sara Regina, följde exemplet och äktade bonden Bengt Jeppsson i Jämshög. Följden blev, att i våra dagar en icke ringa del av Jämshögs allmogebefolkning härstammar från professorsparet. Dessa s. k. Estenbergare finnas även i angränsande församlingar (jfr O. Kronsjö, Jämshögs församling fordom och nu, 3, 1935, s. 79—93). När Jämshögs socken 13 juni 1947 fick av K. M:t fastställt vapen, intogs där som tillmötesgående mot församlingens önskingar de tre liljorna ur Estenbergska vapnet. Vad angår vol. 6—10 av familje-arkivet, finnas där arvshandlingar samt hovrättsrådets papper.

En ny ståndscirkulation blev det, sedan hovrättsrådets sonson vice pastor *Carl Christian E.* år 1840 äktat dalkullan Kerstin Larsdotter, dotter av soldaten Lars Matsson Näsvis och Jugan Anna Persdotter samt syster till Lars Larsson Braf (bouppt. 8/3 1848 efter L. M. Näsvis' änka, Tåmmosgårdens arkiv, Östnor; medd. av arkivarien H. Wichman). Sedan dess tillhöra ätten E:s medlemmar åter allmogeståndet (jfr E. Herlenius i PHT 1920 samt adelskalendern). Själv var C. C. E. tydligen sinnessjuk (jfr märkliga upplysningar om honom i »Rektor Gustaf Anderssons brevväxling», utg. av B. Möller, del 2, 1940). Han är mest känd som (delvis) förebild till prästen Karl Artur Ekenstedt i Selma Lagerlöfs »Charlotte Löwensköld». — Om släkten E. se vidare Svenskt biografiskt lexikon, bd 14, h. 69 (i korrektur).

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är
kr. 15:— pr år + 60 öre för porto och uttages som
postförskott för Personhistorisk Tidskrift. Önskan om
inträde anmäles till Samfundets sekreterare, docenten
BERTIL BROOMÉ, Krigsarkivet, Stockholm 80.
Bokhandelspris för löpande årgång är kr 18:—.